

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

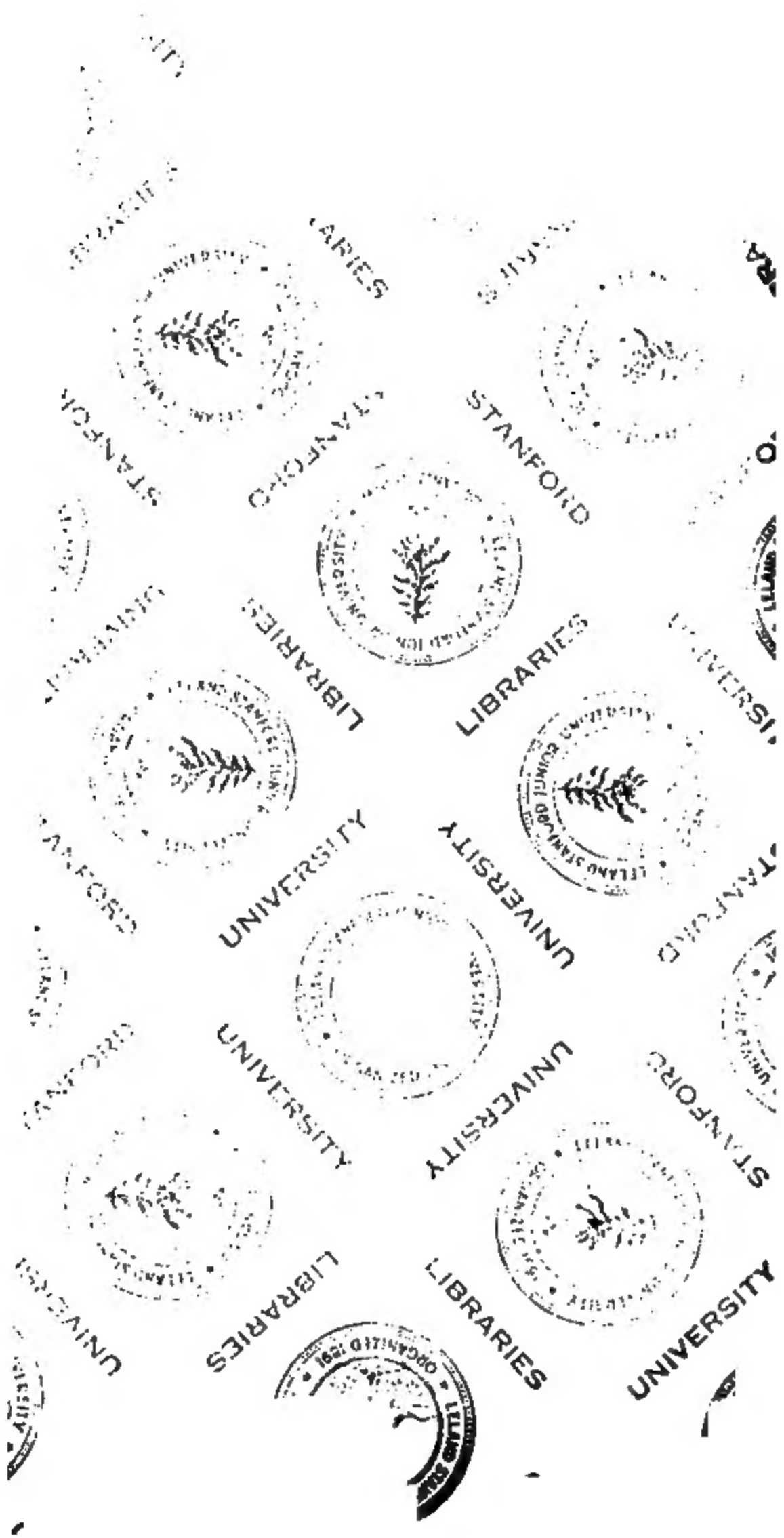
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

APR 1964

UNIVERSITY

STAMP

LIBRARY
UNIVERSITY
STAMP
APR 1964

*

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. PAUER IMRE,

OSZTÁLYELNÖK.

HATODIK KÖTET.

1897. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1897.

A KORONAŐRI INTÉZMÉNY A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN.

— Negyedik közlemény.* —

A hadsereg ezen kori szellemének vázolója nem tartozván e tanulmány keretébe, itt csak annak előadására szorítkozhatom, hogy e tekintetben maga a szent korona őrsége sem képezett kivételt, melynek túlkapásaitól különösen Pozsony város közönsége szenvedett.

A koronaőrség által okozott szomorú állapotok orvoslását törvényeink a koronaőrök feladatává tették. Így rendeli az 1625. évi 26. t.-cz., hogy a koronaőrök és pozsonyi várnagyok a várbeli katonák által okozott károkért a sértett fél kérelmére elégtételt szolgáltatassanak; az 1647. évi 4. t.-cz. a koronaőrök gondjára bizza, hogy oly kártételek többé ne ismétlődjenek, mint azok, melyeket a koronaőrző katonák különösen Pozsony városának, a pozsonyi alispánnak és káptalannak már eddig is okoztak.

Eme szomorú körülmények, melyeket vérnyomok jelölnek évkönyveinkben, eredményezték, hogy törvényeink az őrcsapatok fölötti fegyelmi és büntető hatalmat a koronaőrök kezébe tették le. Az 1625. évi 26. t.-cz. rendeli, hogy ezentúl nemcsak az 50 magyar, hanem az 50 német, t. i. császári zsoldos katona is kizárólag a koronaőröktől és várnagyoktól függjön és tartassék szigorú fegyelemben, nem

* L. «Athenaeum» 1896-iki évfolyamát.

pedig a rendes katonai hatóságától. A koronaőrző katonák függésére és fegyelmére vonatkozó ezen törvényes intézkedést országgyűléseink ismételve és ismételve megerősítik az 1635: 7., 1647: 4., 1655: 45. és 1681: 36. törvényczikkekben, az 1655: 45. törvényczikkben hangsúlyozván, hogy a korona-örzésre alkalmazott német katonák büntetés tekintetében is a koronaöröktől és a pozsonyi várnagyoktól függenek.

Említettük, hogy a német katonák alkalmazása a királyaink szívébe befészkelődött bizalmatlanság jégpánczélának megtörésére irányzott nemes törekvés eredménye volt. De a nemzet nagylelkű loyálisának ekkor is csak úgy vallotta kárát, mint minden oly alkalommal, midőn az ősi szokás, jog és törvény iránti törhetlen ragaszkodását a hatalom iránti bizalom és királyának személye iránti nemes heve és lelkesedése által engedé megvesztegetetni: látnia kellett most is ezen idegen hadfiak féktelen garázdálkodásait, és mindenkép arra törekednie, hogy a közbiztonságot veszélyeztető eme kicsapongásoknak eleje vétessék. E célból őket előbb rendes hatóságuk katonai hatalma alól kivette és a koronaörök polgári hatalma alá helyezte. e hatalomtól való teljes függésbe hozván őket büntetés tekintetében is, és midőn még ezen intézkedések is a bajt orvosolni gyengéknek bizonyultak, akkor az 1635. évi 87. törvényczikkben a korona örzésére rendelt német katonákat is az ország és a szent korona iránt leteendő hűségesküre kötelezte. De a kit az ősi alkotmány és tulajdon szentsége nem fékezett, az előtt az eskü is csak üres czeremoniává törpült!

A baj csakis az állandó katonaság behozatala által szűnt meg.

Az állandó katonaság behozatala után a koronaőr-csapatokra vonatkozó törvényes intézkedések megszűntek és a korona örzésére büntetlen előéletű magyar gránátosokból alakított őrszázad egy kapitány és főhadnagy parancsnoksága

Bonfin azon értesítéséből, melyben Szapolyai István nádornak évi fizetését részletezi; e szerint a nádor évi fizetése 4000 frt, sóilletmény czimén 2000 frt, a sárosi vár őrségi tartásának czime alatt 400 frt, a korona és a visegrádi vár őrizetének czime alatt, melylyel közösen ő és Bakócz Tamás egri püspök volt megbizva, 1000 frt volt.¹

Midőn koronánk a mohácsi vész utáni bujdosásából hazatért, a korona őrzésével járó költségek fedezésére országgyűlésileg megajánlott adó, az úgynevezett *korona-adó* szolgált.

Az erre vonatkozó törvényes intézkedések ismertetése előtt a koronaöröknek ezen adó körüli működésével mint olyannal kell foglalkoznunk, mely ezen kori hatáskörüket kiegészíti.

A korona-adóra vonatkozó első törvényes intézkedések korában (1609—1625.) a törvényhozás a penzügyi hatóságok mellőzésével magokat a koronaöröket bizta meg ezen adó főkezelésével, a kik aztán ezen pénzről az országgyűlésnek tartoztak számolni (1625: 28.). Így az 1609. évi 62. t.-cz. a korona-adót Révay Péter koronaőr kezeihez rendeli fizetendőnek, a ki azt «a nádor rendelkezése szerint az említett célokra (a koronaörök és őrcsapatok, a követségek és a pozsonyi országház költségeinek fedezésére) fogja fordítani»; az 1613: 11. és 1618: 40. törvényczikkek ismét nem a királyi kincstárba, hanem ugyancsak Révay Péter kezeihez rendelik fizettetni, a ki a kezeihez befolyt adót és hátrálékokat az 1618: 40. törvényczikk értelmében a szokásos tiszteletdíj mellett kezeli. Hogy ekkor mennyi volt e szokásos díj, adat-hiány folytán nem tudjuk, de ennek nagyságára következtetést vonhatunk az 1625: 28. törvényczikkből, mely Dóczy István koronaörnek ezen kezelésért 200 frtot rendel.

¹ Bonfin: Dec. V. L. 3.

fedezésére szolgáló adók nagyságára, kivetési és behajtási módjára és körülményeire vonatkoznak, mert mindez hazánk régi pénzügyi viszonyainak felderítéséhez és nemzetünk politikai történetének megvilágításához közjog- és történetíróink által nem eléggé méltatott becses adatokat szolgáltat. Hiszen azon élethalál-harcz, melyet nemzetünk az ország három részre osztásának korszakában. t. i. akkor vívott, midőn a szűk határok közé szorult királyi területnél kétszerte nagyobb területet szakított le az ország testéről a háborúk szele, csak akkor méltatható valóban, ha tisztán látjuk, hogy mily csekély erővel vívhatta ezen önvédelmi harczt.

A koronaőrök és őrcsapatok fizetésére, illetve zsoldjára vonatkozó első törvényhozási intézkedés az 1608. évből való; az ezen évi (k. u.) 16. t.-cz. azonban csak elvi enuntiatiót tartalmaz, kimondván ugyanis, hogy a pozsonyi várba a király és nemzet által helyezett őrségnek mind fentartásáról, mind fizetéséről kellőleg gondoskodva legyen, de hogy az őrség zsoldja mennyi legyen, az iránt semmi rendelkezést nem tartalmaz.

Csak egy évvel később, az 1609. évi 62. törvényczikkben állapíttatik meg a koronapénz mennyisége. E törvényczikk értelmében a három forintban megajánlott országos adón felül a korona őrzésének, az országház építésének, valamint az ország különféle követségeinek költségeire minden kaputól a *negyedik forint* (quartus florenus) fizetendő: ezen adó fizetésétől azonban mentesek a helységbirák (villici), szolgák (servitores), urasági cselédek (aenopolii dominorum), birák (judices), leégett házak (domus combustae) és mindazok, kiknek a földesurak ez idő szerint elpusztulásuk miatt (propter desolationem) mentességet engedtek, s ennél fogva nekik semmiféle szolgálatot vagy fizetést nem teljesítenek.

Az 1613. évi országgyűlésen a rendek országos adó czímén ismét három forintot, koronapénz czímén külön egy forintot ajánlanak meg.

Az 1625. évi 28. törvényczikkben a karok és rendek a korona-adót a következő országgyűlésig minden kaputól a földesurak saját erszényéből (*ex propria dominorum terrestrium bursa*) fizetendő egy forintban állapítják meg. E célból az egytelkű, címeres (*armales*) és menekült (*fugitivi*) nemesek, egyházi nemesek (*praediales*), szabadosok (*libertini*). saját malmokkal bíró molnárok, szénégetők, favágók, továbbá egész nemzetiségek, mint a kunok és jászok, vallásfelekezetek, mint a zsidók és anabaptisták. kirovás alá nem vett falvak. kapukkal nem bíró szabadalmas városok, sőt az 1647. évi országgyűlés végzése szerint általában a «kapukkal nem bíró» elemek is megadóztatandók.

Már az eddigi részletezésből is láthatjuk, hogy a XVII. század ezen adóneme örökös hullámmzást mutat, mivel országgyűléseink ezt, háborús idők járván, emelték, békésebb idők beálltával, különösen békekötések után pedig leszállították. a miről különben a *corpus juris* későbbi törvényei is kézzelfogható tanúbizonyságot tesznek.

Így az 1635. évi országgyűlés ezen adót portánként 50 denárra szállítja le (1635: 4.). de már az 1638. évi országgyűlés ismét egy forintra emeli (1638: 8.), ugyancsak egy forintban állapítja meg az 1647: évi 33. törvényczikk is; az 1649. évi országgyűlés már ismét csak 50 denárban (1649: 96.). míg az 1655. évi ismét egy forintban állapítja meg a portális adókulcsot (1655: 15.), oly módon azonban. hogy ebből csak 75 denár jusson a koronaörök fizetésére és az őrcsapatok zsoldjára, a fennmaradó 25 denárral pedig az ország különböző követségeinek és bizottságainak költségei fedeztessenek. és ezen adókulcs magassága és aránya sokáig állandó volt (1659: 10. és 1662: 50.), míg végre az 1681. évi országgyűlés a korona-adó czímén újból teljes egy forintot szavaz meg portánként (1681: 36.).

A XVII század korona-adó törvényeiben azonban nem-

nyeink kivételesen előbb a megyei alispánok, később a nádor hatáskörébe utalták a koronaőri pénzek hátrálékainak beszedését (1649: 96., 1662: 50., 1681: 36.) a hátrálék kétszeresének terhe alatt; végre a magyar királyi kamara bizatik meg azoknak bármi úton-módon való behajtásával: és midőn mindez nem használt, ismét a nádor tisztévé tétetik ezen adóhátráléknak birtokfoglalás melletti behajtása

Az 1618: 40. t.-cz. ugyanis a korona-adó hátrálékaira nézve akként intézkedik, hogy azok az országgyűlés berekesztése után azonnal megintés előrehocsátásával és három havi határidő kiszabása mellett az *alispánok* által hajtassanak be; azoktól pedig, a kik ezen hátrálékokat még a kiszabott idő alatt se szolgáltatnák be, a hátrálék kétszeresen szedessék be; az 1625. évi országgyűlésen pedig az 1621. évtől az 1625. évig bezárólag megajánlott minden adó és így a korona-adó tekintetében is végeztetett, hogy a pénztárnokok és kezelők a *nádor* által megbízott egyének előtt az általa kitűzendő időben és helyen számadást tenni tartoznak, hogy az ezen elszámolás alkalmával tapasztalt mulasztások vagy visszaélések esetében a hiányok és hátrálékok a pénztárnoktól és kezelőktől, haláluk esetén pedig örököseiktől egy hó leforgása alatt egyszeresen, ennek elteltével kétszeresen a nádor által mulhatlanul behajtandók (1625: 27.). Azon körülmény, hogy a későbbi országgyűlések a koronaadó késedelmes beszolgáltatása iránt többször és fokozottabb szigorral intézkednek, feljogosít hinnünk, hogy e törvény is, mint annyi sok más, a haza üdvét célzó törvényes intézkedés, csak holt betű maradt. Az 1649. évi 96. törvényczikk értelmében a koronaadó beszolgáltatásával késedelmeskedők a nádor biztosai által birtokfoglalással is kényszerítendők ezen adó befizetésére; az adó beszolgáltatásával késedelmezőkre rótt ezen sanctiót az 1662. évi 50. t.-cz. megújítja.

Egyébiránt ha a legjobb törvények is alkottattak volna,

jónkat néző dologra rendeltünk s eligazítjuk mit kellessék tovább melegekedniök.¹

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy a nádor rendeletének és sürgetésének fogamatja volt.

Három év múlva a nádor ugyancsak Győr megyéhez írott levelében ismét sürgeti a koronaőrök fizetésére rendelt szegyeknek mielőbbi beszédését. « . . . A koronapénz kisézésében és administrációjában sokszori intésünk ellen is nem kicsiny fogyatkozások lettek eddig. restantiában hagyván az perceptorok jobb részét. És noha az ország végezése szerint kötelesek voltak volna az perceptorok nemcsak exigálni az restantiákat, de számot is adni róla az rendelt személyeknek, mindazonáltal többen negligáltak, hogy sem praestáltak volna, szükségben és fogyatkozásban maradván a miatt az egynehány szegeny koronaőrző gyalog országostól való becselenségünkre, hogy csak a kevés szolganak sem tudjuk gondjat viselni. Erre is azért kérjük szorgalmatosan kegyeket, imponálja serio nekik, ha kik vagynak afféle restantiás és számadatlan perceptorok, ne késsenek vele, hanem menekedjenek meg tőle, mert az idő eljár s meghalnak az emberek és maradékjukat kölletik aztán vexálni az számadásért, a ki ritkán szokott bűn nélkül meg lenni, hírt tévén kglmetek nekik, hogy mi is az ország statutuma szerint el nem mulatjuk ellene való animadversiónkat . . . »²

Hasonló értelemben sürgeti a nádor 1638. aug 23-an Komárom megyétől is a korona-pénz kisézését.³

De a nádori intések, sürgetések mitsem használtak.

Amade Lenárd, generalis perceptor (kamarai főpénztárnok) 1633. július 16-an,⁴ Kerekes András, a koronaőrök

¹ Magyar Tört. Tár VIII. köt. 11—12. l.

² M. Tört. Tár, VIII. k. 136. l.

³ U. o. 134. l.

⁴ U. o. 71—72. l.

becsületet, az ország szent palladiuma iránt táplált ősi kegyeletet mélyen sértő ama helyzetnek, melybe a nemzet a koronaörök és őrcsapatok fizetése, illetve zsoldja tekintetében jutott, de ha ezenkívül figyelembe vesszük azon körülményeket is, melyek az ország adóképeségét oly nagy mérvben csökkentették, akkor nem lehet kétségünk, hogy a koronaörök és őrcsapatok fizetésére, illetve zsoldjára eső összeg csak alamizsna volt!

Ős idők óta, még a mohácsi gyásznapi után is egy jó ideig minden paraszttelék egy portának vétetett, de azután, hogy az ország egy része török rabigába jutott, másik része az erdélyi fejedelmet uralta, a harmadik részben pedig, mely még a magyar szent korona uralma alatt maradt, a török háború rémségei, a belháborúk dúlásai, idegen segélyhadak rablásai lassanként a munka és szorgalom minden gyümölcsét fölemésztették, azon kiméletesebb számítás jött szokásba, mely szerint több paraszttelék vétetett egy kapunak. E szokást végre II. Mátyás országgyűlésén (1609) törvény váltá fel, mely rendelte, hogy mindig négy paraszttelék vagy tizenkét zsellérház vétessék egy portának. A porták számának ilyen csökkenésével természetesen az adózás mérvének csökkenése is karöltve járt, úgy, hogy a mit az elmúlt jobb időkben egy porta fizetett adó címén, azt most négy porta fizette. Az elenyészett adóalapot a rendek önmagok megadóztatásával iparkodtak pótolni, a miből kitűnik, hogy ősünk, ha a közjava úgy kívánta, rendi kiváltságaik leglényegesebbjén is rést üttetni engedtek, és azért az ország ezen kori rendei igazságosan nem vádolhatók, hogy ősi kiváltságaik sánczai mögé vonulva, ezek önző féltésében megcsontosodva, tétlenül néztek volna a haza vergődését és nem siettek volna áldozni a haza oltárán. Egyesek bűne, mely az ország zavaros állapotának fertőjéből mocsári gazként tenyészett, nem volt a nemzeté!

is vajmi szegényes lett volna a szent korona őrzésének költségeire esendett összeg. Hiszen az 1609. évben a portáknak az ugyanezen évi idézett 62. t.-cz. alapján történt összeszámolása alkalmával azon 32 vármegyében, mely ekkor a magyar királyt uralta és az egész ország adóterhét viselte, összesen 7810 $\frac{1}{2}$ portaszám volt.¹ ennek megfelelőleg a portánként megajánlott «quartus florenus» összesen 7810 ft 50 denárt tett ki, figyelmen kívül hagyva azon esetet, midőn a koronaadó portánként csak 50 denárban állapíttatott meg. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy ezen összegből nemcsak a két koronaőr fizetése és az őrvitézek zsoldja, hanem a különféle követtségeknek és a pozsonyi országház építésének költségei is fedezendőek voltak, akkor kétségtelen az egyes czélokra fordítható részösszeg csekély volta; de tekintettel a fentebb előadott sanyarú pénzügyi és közgazdasági viszonyokra, különösen az adó pontatlan behajtására és hűtlen kezelésére, ezen csekély összegnek is vajmi kis töredéke eshetett az ország szent koronájának két órére!

A koronaőrök mostoha helyzetében kedvezőbb fordulat csak akkor állt be, midőn fizetésök a kir. kincstár rovasára folyósíttatott. Marczali «Magyarország története II. József korában» című nagybecsű munkája I. kötetének végén egy állami költségvetésszerű táblázatot közöl, mely a kincstári bevételekről és kiadásokról, ennek cselekvő és szenvedő állapotáról hat évi átlag szerint az 1781. év számára készült. Ezen költségvetés kiadási rovatában a két koronaőrnek évi fizetése együttvéve 3000 frtban van előirányozva. Mindenesetre szép fizetés, midőn ugyanezen táblázat szerint az országbiróé csak 1200 frt és Horváth Mihály szerint az ország történészévé kinevezett Prayé csak 400 frt volt!

Mai napság a két koronaőr állami javadalmazásban

¹ Fessler : i. m. VIII. köt. 115. l.

zetve nem volt, mivel az adónak pontatlan behajtása és lelkiismeretlen kezelése miatt vajmi csekély volt az előbbi törvényczikk által e célra szánt adónak része. Az 1618: 40. t.-cikkben az országház építésének költségeire portánként 50 dénárt ajánlanak meg a rendek (1. §.) és ezen adóhoz Magyar- és Tótország minden szabad királyi és bányavárosa is hazaszeretetéhez és tehetségéhez képest tartozik járulni (4. §.). Az 1625. évi 27. t.-cz. akként rendelkezik, hogy az 1621. évtől jelen 1625. évig bezárólag megajánlott mindazon behajtott vagy hátrálékos adóról, mely akár országos adó, akár koronapénz, akár pedig a pozsonyi országház építésére és a telek hátrálékos vételárának kifizetésére szánt adó címen megajánltatott, az adószedők és kezelők a nádor által kijelölendő időben és helyen kellőleg számoljanak be, a miből kitűnik, hogy az országház telke még mindig nincs kifizetve. Az 1630. évi országgyűlés ismét 50 dénárt vet ki portánként az építés folytatására és befejezésére (ad continuendam, perficiendamque domus regnicolarum fabricam), az építés vezetésével Pálffy Pált, az építés felügyeletével Karner Dániel, Pozsony város kapitányát bízván meg (1630: 6.). Miután az 1635. és 1638. évi, valamint a későbbi országgyűléseken többé nincs szó az országházról és annak építésére szánt adóról, azt hihetnők, hogy az országház 1635. év előtt teljesen felépült, ámde Esterházy Miklós nádornak az országgyűlés tárgyalásainak rendezéséről az 1637. évben a rendek számára készített törvényjavaslatából megtudjuk, hogy az «ország nevében Pozsonyban építtetni kezdett ház . . . . még el nem készült»;¹ és így álló 28 év alatt sem tudtak az építkezéssel elkészülni!

Dr. Rátvay Géza.

¹ Salamon Ferencz: Rendi országgyűléseink jellemzéséhez.

igazolja s nem igazolja e fonák helyzetet a józan ész előtt, az emberi jogok szempontjából. A Lajosok absolutismusának kifejlődését is Franciaországban igazolja s megmagyarázza a történelem, de nem igazolja, aminthogy tényleg nem igazolta a bíráló józan ész előtt Voltaire, Rousseau. a francia encyclopaedisták politikai munkáiban, az emberi jogok szempontjából. Lássuk csak, micsoda természeti okok szólnak e fonák társadalmi helyzet ellen, micsoda természeti jogai vannak a nőknek a társadalommal szemben, melyek a conventionalis jogok megadását és törvénybeigtatását sürgetik.

Ha a nők illetén természeti jogait keressük, azaz hogy természeti sajátosságai és képességei folytán mily szerepet foglalhat el a férfi mellett, a férfival szemben; akkor e jogok forrását azon szervezeti különbségekben kell keresnünk, melyekre a két nem között akadhatunk s melyeket Hunter de főleg Darwin kifejezésével *másodlagos nemi jellemvonásoknak* (secondary sexual characters) nevezünk szemben azokkal, mint elsődlegesekkel, melyek a nő és férfi természetes rendeltetésével szorosan összefüggnek.

A különféle, újabban nagy számban megállapított ember mérő (anthropometrikus) adatok világossá teszik, hogy a test minden része már külsőleg határozottan más arányt mutat a férfinál és a nőnél. Sargent doktor a chicagói kiállításon két, egy férfi és egy női szobrot állított ki, melyeknek méretei több ezer harvard-i diáknak és iskolás leánynak középmereteit adják. E külső méretekkel természetesen együtt járnak a szervezeti különbségek s ezekkel megint az életmódbeli (biológiai) különbségek.

Már a königsbergi remete, az öreg Kant, ki ép utolsó éveiben foglalkozott illetén pszichológiai tanulmányokkal, kiemelte a nő és férfi jellemzésében, hogy a férfi *testi erejével és bátorságával* uralkodik a nő felett, a nő meg *természeti adományával*, hogy tudniillik *ura tud lenni a férfi*

lesztette e sajátságokat, melyek aztán az öröklés útján is mindjobban megerősödtek.

De e küzdelem a szeretett nő bírásaért nemcsak a küzdelemhez szükséges testi sajátosságokat fejlesztette ki, hanem amint a nőnél az anyai ösztön a gyöngéd érzéseket hozta létre, a gyöngéd vonzalmat, melyet más embertársaira is hajlandó kiterjeszteni; úgy a férfiban ép ez a küzdés a verseny gyönyörét és az önérzetet, a büszkeséget fejlesztette ki, s a küzdelemhez szükséges testi tulajdonságok mellett a magasabb lelki képességeket, a megfigyelést, az észet, a találékonyságot, a képzeletet, melyek segítségével kifoghatott, túljárhatott ellenségén, vagy sikeresebben támadhatta meg.

Innen magyarázza Darwin, hogy amint ő mondja, «a férfi mindenben, amit elvállal, többet mutathat fel a nőnél, akár mély gondolkodást, észet és képzeletet, vagy csak az érzékek és a kezek használatát követeli ez a bizonyos dolog». Az öröklés e képességeket aztán mindjobban kifejlesztette a versenyben küzdő férfiak számtalan nemzedékén keresztül. Érdekes meg Darwin következő megjegyzése is: hogy a nő ugyanazt a fokot érje el, mint a férfi, már serdülő korában energiára és állandóságra kellene nevelni, az észet és képzeletet a lehető legnagyobb fokban gyakorolni és csak több így nevelt nemzedék során emelkednék fel a nő is a férfi szellemi képességeinek megfelelő fokára. (III. rész. XIX. fejezet.)

Azóta meglehetősen sokat foglalkoztak e másodlagos jellemvonások vizsgálatával és különösen egy angol kutató éveket fordított csupán e jellemvonások megfigyelésére. Végre vagy tizenkét évi munka után a csak tavaly megjelent könyvében összefoglalva találjuk az összes eddigi eredményeket e kérdést illetőleg. Ez az író *Havelock Ellis*. Munkájának címe a «*Férfi és a Nő, tanulmány az emberi, másodlagos nemi jellemvonásokról*» (Man and Woman, a study of human secondary sexual characters. London, 1894. Walter Scott).

megegerősödtek. Csakhogy mindenekelőtt ilyen értelemben vett küzdés ma már a nő bírásáért egyáltalán nem létezik. A lovagvilág meseszerű párbajai a jutalomkép kitűzött hölgyért voltak utolsó alakjai a versenytársak, a vágytársak ilyen valóságos küzdelmének. Másrészt amilyen valószínű elmélet ez, hogy tudniillik a küzdelem a nőért kiváló testi és szellemi képességeket fejlesztett ki a férfiban, ép oly valószínű feltevés, hogy ha a nők megjelennek s részt vesznek az élet küzdelmében, néhány nemzedék során át bennük is kifejleszti a küzdelem a megfelelő különösebb képességeket. Hiszen maga Darwin is azt mondja, hogy ha így nevelnők megfelelő energiára és állandóságra a leányokat, lehető nagy mértékben gyakoroltatnók eszüket s képzelő tehetségüket több nemzedéken át, végre a férfival egyenlő fokra emelhetnők.

Végül mindehhez hozzájárul, hogy mindezt annál inkább föltételezhetjük, mert, amint láttuk, a nő sokkal ellentállóbb természetű a férfival, így a létért való küzdelemben is könnyen megállhatná helyét a mindenféle romboló tényezőkkel szemben. Hogy az öröklésben sokkal jobban tartja fenn az eredeti típust és sokkal ellentállóbb a szerves faj fenyegető ellenségeivel, az öröklött functionalis és szervi bajokkal, a tüdő-, ideg- és elmebetegségekkel szemben, azt már Havelock Ellis előtt igen részletesen kimutatta *Orsánszki*, a pétervári császári Akadémia kiadványaiban közzétett hosszas és tágkörű vizsgálataiban (*J. Orchansky: Étude sur l'hérédité normale et pathologique. — Mémoire de l'Académie impériale de Sciences de Saint-Petersbourg*).

Igaz ugyan, hogy ezt az ellentállóbb, állandóbb voltát a nőknek a faj életében ép abból lehetne magyarázni, hogy eddig távollevén a küzdelemtől, többé-kevésbbé meg voltak kímélve a küzdelem esetlegességeitől. Így föltétlenül bizonyos, hogy ha a nőemancipatio érvényesül s a nők egyenjogúsítását törvényben és társadalomban keresztül akarjuk vinni,

hova-tovább mindinkább a szellemi képességek harcza. Ebben a küzdelemben pedig éppenséggel nem alacsonyabb, hanem egyenrangú agyvelejével s eredeti szellemi képességeivel ép úgy részt vehet és joga van részt vennie a nőnek mint a férfinak. A nőnek eredetileg ellentállóbb, változatlanabb physikai természete csak megnyugtathat e tekintetben. Ezt a természetet azonban meg kell edzenünk az élet küzdelme számára s e küzdelemben fenn kell tartanunk a kellő testi nevelés által.

Igy tehát semmi sem szól az ellen, hogy a nő is részt vehessen a létért való küzdelemben. Mellette pedig mennyi fontos, modern haladásunkkal mindinkább égetővé váló társadalmi baj kiált hatalmasan, a tarthatlan szükség felettébb sürgető, követelő erejével. A férfi és nő viszonyának egyenlőtlenségeiből fakadó társadalmi bajoknak mind elejét venné, gyors orvoslását adná a nők egyenjogúsítása, a nő emancipatio. Ha a nő ép úgy megkeresheti kenyerét, mint a férfi, ha ép oly mértékben független tagja lesz a társadalomnak, ha jogi önállóságát ép úgy elismerik, sok olyasmitől fogják ép e társadalmi jogai megóvni, amire most a megélhetés gondjai, a támasznélkül való önállótlanúság kérlelhetetlen végzettségűséggel sodorják. A társadalomnak nincs, nem lehet meg a joga eltáposni valakit, hanem igenis jogában áll és kötelessége minden tagját egyenlő jogokkal ruházni fel, megadni ezeket azoknak is, akiknek még nem adattak meg, s föltétlen egyenjogúságot hirdetni és követelni mindenkitől.

Honnan veszi manapság a társadalom azt a jogot, hogy eltilt nem egy osztályt, hanem egész nemet az élet küzdelmétől, megtagadja tőle, nem adja meg neki a jogot keresni saját boldogságát az élet küzdelmében, megakadályozza boldogulását. Nemcsak hogy általános emberi jog, hanem az élet még általánosabb joga keresni a boldogságot. S ha valaki elvégzi saját munkáját, megteszi a dolgát, nem lehet hatalom,

geket a nők egyenjogusítása után is főleg az iskolákban. a nevelés szempontjából kiválóan tiszteletben kell tartanunk. Sőt főleg akkor az egyenlő jogok mellett különös gondot kell fordítanunk arra, hogy a nő maradjon meg nőnek s a férfi férfinak. Ne veszítse el soha a nő azokat a lelki jellemvonásokat, melyek őt, mint a férfi vágyainak álmát, ábrándját és mint anyát tüntetik föl. — Ne gondoljuk, hogy az előrehaladó művelődéssel ki fognak veszni az álmok, a költői ábrándok az emberi lélekből. Csak módosulni, csak változni fognak. A lélek régi, ősi szüksége nyilatkozni fog új és új alakban. Tartsa meg a nő ezeket a lelki tulajdonságokat.

Legyen mindenkor lénye illatos virág, a férfi vágyak, álmok kábitó bokrétája. S akkor kint az élet nagy, komoly küzdelmében is érvényes marad a régi mondás:

Férfi sorsa a Nő.

Dr. Pekár Károly.

egységes, rendszeres alakba önti. De nemzeti hiúsága nem ismeri el az idegent a maga érdeme szerint, s nem minden büszkeség és önhittség nélkül szereti magát philosophus nemzetnek nevezni.

Az angol erkölcsbölcsélet németföldön, mint a felvilágosodás bölcselete jelenik meg népszerű alakban. Másfelől meg a francia encyclopaedisták adnak hatalmas lökéseket a német rationalimusnak. Klopstock Messiás-ának készítése közben Milont tartja szem előtt; Haller és Brockes Pope-ot és Thomsont veszik mintául. Rousseau művei a német Sturm és Drang első előidézői között foglalnak helyet. S a svájcziai és lipcseiek irodalmi és költészettani harczai mi egyebek. mint az angol és francia hatások mérkőzése? mely a svájcziai, jobban mondva az angol befolyás győzelmével végződik, a francia classicismus rideg kimértsége, formaisága hátrányára.

Aesthetikai kérdések a Bodmer-Gottsched-féle irodalmi harczokban is kerülnek tárgyalás alá. Ezeknek az eredetét, fejlődését nyomozni hálás feladat volna. A mi útunk azonban másfelé vezet. Az elméleti aesthetikai kérdések nemzetközi forgalmára legyen elég egynéhány példa, hogy aztán tárgyunkra terhessünk.

Butteux mult századi francia abbé aesthetikai művei *Cours de belles-lettres* (1765.) czímmel jelentek meg. A művészet céljául a természet utánzását tűzi ki. Elvei Németországon egy emberöltőnél tovább voltak feltétlen érvényben, mondja *Hettner* «A XVIII. század irodalomtörténetében». Több fordítása és átdolgozása jelent meg, melyek között legjobbak, legismertebbek a Schlegelé és Ramleré. *Dubos* (1670—1742.) kritikai elmélkedéseket írt a bölcsészetről és festészetről.¹ E könyvben a legfinomabb megjegyzések együtt fordulnak elő a legfordobabbakkal. De Bodmerra, Breitingerre, Winckel-

¹ *Réflexions critiques sur la Poésie et sur la Peinture.* 1719.

kezőleg nyilatkozik Burkeről: Ő a természet nagy megfigyelője. Megfigyelést megfigyelésre halmoz, melyek ép oly alaposak, mint éleselméjűek. Gyengéjét abban találja, hogy megfigyeléseit nem tudja lelkünk természetéből kimagyarázni. Ő épen arra vállalkozik, hogy Burke tapasztalatainak lélektani alapot adjon.

Egy másik angol aesthetikus, ki a német gondolkodás fejlődésére különösebb befolyást gyakorolt, *Home* (1696—1782.), kinek *Elements of Criticism* cz. aesthetikai főműve 1762-ben jelent meg először. Németre *Meinhardt* N. J. fordította 1763—1766., II. kiad. 1772., III. kiad. 1790—1791. Fordítója e műben a szépművészetek legteljesebb elméletét találja: «Soha a kritikát még oly bölcselő elme s egyszersmind oly ízléssel nem tárgyalta.» Mendelssohn Abbthoz így ír: «*A kritika alapelvei* kitűnő munka». ¹ Herder Home-ot Mendelssohn mellett a szép nagy bölcselőjének nevezi. ²

Home hatással volt magára Lessingre is. Hettner idézett irodalomtörténetében (I. 443.) azt mondja: «Midőn Lessing a Laokoonban a kellemet mozgásbeli szépségnek mondja, ez a leghatározottabban Homera emlékeztet, a ki a kellemről azt mondja, hogy az «méltóság csinos mozgással párosulva».

Nem hagyhatjuk azonban megjegyzés nélkül Hettnernek egy tévedését. Homeról ugyanis azt állítja, hogy hatásának titka abban keresendő, hogy új s addig nem magyarázott fogalmakat, milyenek a kellem és méltóság, az aesthetikai vizsgálódásba először vezetett be. Hettnernek a tudása itt hiányos. Nem nézett utána, hogy ugyanezt a fogalmat már Breitinger is nemcsak hogy ismeri, de tárgyalja, szembe állítva a széppel, s határozmányait igen helyes tapintattal fejt ki; csak épen a szabatos meghatározást nélkülözzük nála. Brei-

¹ Gesamm. W. V., 227. l.

² J. Wohlgemuth: *Homes Aesthetik*. Doctordissert. Berlin, 1893. 15. lap.

német fordításban többször jelentek meg, s eszméi a 18. százév elsőrangú német szellemeit foglalkoztatták.¹ Hogarth (1697—1764.) *Analyses of Beauty* (1763.) című német fordításban Myliustól Lessing előszavával jelent ki azt írja, hogy új eszméi «a szépség tárgyában világot tanak». Hogarth a hullámvonalat a szépség, a kigyóvo a báj vonalának tartja. Ezek összetételéből származnak kellemes formák, a milyenek különösen az emberi testen dülnek elő. Lessing többször visszatér Hogarthra. Bizos, hogy Hogarth fölfedezése sok anyagot adott gondolkodásnak. Nem tud eléggé dicsérni egy oly rendszert, «a mely egy alkalmas arra, hogy az emberek különböző fogalmait a teljességről valami biztos alapra helyezze, s azt a nyomorult mondást, hogy az ízlésről nem lehet és nem szabad beszélni, a nép és a tudósok szájából száműzze. Hasznát a terjed ki, a meddig a formák szépsége. Tehát neki köszönhetjük, ha e szónál: szép, melyet naponkint számtalan dologról használunk, jövőben ép annyit fogunk gondolkodni, mint a mennyit eddig éreztünk.»²

Az idegen hatások nyomozását, a példák halmozását tovább folytathatnók, de a felhozottak eléggé meggyőzik az olvasót állításunk igazságáról.

Ez idegen hatások és befolyások azonban olyan cselkedők gondolkodását is irányítják, mint egy Kant. I. az aesthetika történetében is fordulópontot jelez, az ő munkálkodása e téren is korszakalkotó volt. De a gondolatok azon óriási épületéhez, melyet ő alkotott meg, elődei sok anyagot hordottak össze. E kis értekezésnek célja az, hogy kutassa azokat a nyomokat, a melyek Kant aesthetics nézetei egyes kimagaslóbb pontjainak, rendszereinek eredetéhez vezetnek.

¹ Hettner id. m. I. 410.

² Danzel-Guhrauer: G. E. Lessing. II. 22. 1.

érzékeknek az érzetben tetszik». *Jó* az, «a mi az ész által a puszta fogalom útján tetszik». *Szép* az, a mi fogalom és érdek nélkül tetszik. E három különböző tetszés hatását így különbözteti meg: a kellemes gyönyörködtet (*vergnügt*), a szép pusztan tetszik (*bloss gefällt*), a jót becsüljük (*wird geschätzt, gebilligt*).¹

A szép szabad, érdeknélküli tetszést kelt, a mely nem az alanynak a tárgyhoz való viszonyán, érdekén, vágyán nyugszik, mint a kellemesnél és jónál, hanem az értelem és képzelem összhangján. Ezt az összhangot ugyanazon tárgyra vonatkozólag mindenkinél fel kell tennünk. Ezért az aesthetikai ítélet általános érvényességű. De ha ítéletünket valamely tárgyról valaki nem fogadja el, hanem az ellenkezőt állítja, nem tudjuk nem igazát kimutatni s ítéletünk mellett meggyőző okokat felhozni, mert az aesthetikai ítélet nem fogalmakon alapszik; kifejteni, elismertetni nem tudjuk. Tehát az aesthetikai ítélet általánosságát oly értelemben kell felfogni, hogy alanyi. Felteszszük, hogy mindenkinek az az ítélete a nélkül, hogy bizonyítani is tudnók azt. Az aesthetikai ítélet alanyi általánosságával tudjuk megoldani azt az ellenmondást, mely e két homlokegyenest ellenkező tételben foglaltatik: az ízlésről nem lehet vitatkozni, mert *nem fogalmakon alapszik* és: az ízlésről lehet vitatkozni, azaz számíthatunk másoknak szükségképeni megegyezésére, tehát *az ízlésítélet fogalmakon alapszik*. Az első tétel az ízlésítélet alanyi általánosságából az *alanyit*, a második az *általánosságot* hangsúlyozza egyoldalúan.

Az alanyi általánosság tételét kétségbe vonták, megtámadták s végül tagadták; de az érdeknélküli tetszés tana általánosán elfogadtatott. E tannak köszönhető, hogy a szép, igaz és jó annyiszor összezavart rokon fogalmai végre tiszt-

¹ Id. m. 51. l

saját fogalmaink határai közé szorítja; aztán lehet a szilvoknak teljesen megfelelő meghatározást adni, a mely sem segít a dolog természetének ismeretére. Vizsgálódási célja kutatni, hogy azok a törvények, a melyek szerkezelem benyomásait kapja, mindenkinél oly megegyezőek-e, hogy ezekre biztos alapelveket fektethessen? «Törvények, úgy hiszem, valóban léteznek.»

A léleknek a kültárgyakkal foglalkozó tehetsége *érzékek, képzelem, ítélőerő*. Ezeket rendre vizsgálja. Az érzékek szerkezete minden embernél körülbelől vagy teljesen ugyanegy, nemkülönben az érzéki érzetek is. Így a dolog a képzelemnél is, csak hogy itt az ismeretek különbségének terjedelme nagy különbségeket idézhet elő az ítéletben, melyeket helytelenül az ízlés különféleségének neveznek. A különbség az ítéletben két okból származhatik: az érzékek ingerlékenységének nagyobb fokától és a figyelem pontosságától és tartamatától. «Általában a mit ízlésnek nevezünk, úgy szokik nekem, hogy nem egyszerű észme, hanem összetett érzékek eredeti gyönyöreiből, a képzelem származott gyönyöreiből és az ész azon következtetéseiből, melyeket az emberi szenvedélyek-, erkölcsök- és cselekvényekből von; mindegyütt véve teszi az ízlést, de alapjuk minden emberi lélekben egy.» Az ízlés alkotó részei lényegök szerint ugyanegy, csak fokozati különbség van, mert az ingerlékenység és ítélőerő nagyon különbözők.

Az emberi kedély két alapösztöne *az önfentartási és a társasági*. Azon alapul a fenséges, ezen a szép érzékeléssel tölt el minden nagy idői és téri kiterjedést hangban, fényben, színben, ürben, sötétségben; de megvonja a mi részvetelre, utánzásra, versenyre hív, a két nem csönös szeretete, az alakok, színek, hangok világában a gyenge, tiszta, finom, bájos és megis szelíden ellenálló, az általános alap, melyre megfigyeléseit Burke felépíti.

szokásos értelemben vett szeretetet kísérik.» (Német ford. Riga, 1773. III. r. I. f.) Szó szerint idéztük a helyet, hogy kitűnjék a hatás mértéke. A Kant értelmében vett érdeknélküli tetszés gondolatával találkozunk itt, de Burke küzködik még az egészen ki nem forrt gondolat kifejezési nehézségeivel. Szeretetnek nevezi azon érzést, melyet az alaki szépség szemlélete kelt; itt a női nem hájaira gondol. Ez a szeretet vágygyal párosul. Aztán szeretetnek nevezi azt az érzést is, melyet az aesthetikai szép szemlélete gerjeszt; ez nem párosul vágygyal. Ha ez utóbbit tetszésnek mondjuk s a vágy helyett az érdek szóval élünk, mit Burke gondolatainak meghamisítása nélkül tehetünk, megkapjuk Kant érdeknélküli tetszését.

Hogy az ízlésítélet nem fogalmakon alapul, ezt a gondolatot is megkapjuk Burkenél. «Nem hosszú megfigyelés és vizsgálás által vesszük észre, hogy egy dolog szép. *A szépség nem kívánja a gondolkodás segítségét*; még az akarat sem vesz részt abban. A szép megpillantása ép oly szükségképen kelt bennünk bizonyos fokú szeretetet (tetszést), mint a jég hűt, a tűz melegít.» (III. r. II. f.). Az arány nem lehet forrása a szépségnek, mert a szépség nem oly fogalom, a melynek a számtanhoz és mértanhoz valami köze volna. «Valamely dolognak a hasznossága, czélszerűsége, a részeknek olyan alkotása és elrendezése, mely azt bizonyos cél elérésére alkalmassá teszi, sem lehet a szépség oka». Egy szép szem, száj, láb látásánál nem gondolunk arra, hogy látásra, evésre, futásra alkalmasak. Minő hasznot hajtanak a virágok? «És mégis a növényvilág legszebb részét teszik. Igaz, hogy a végtelenül bölcs és jószágos teremő, a dolgoknak, melyeket hasznosokká tett, szépséget is adott; de ez még nem bizonyítja, hogy szépség és hasznosság egyek, hogy egyik szükségképen a másiktól függ.

Kant a szépség tárgyi mozzanatának megbeszélésekor *formai és tárgyi* czélszerűséget különböztet meg. A formai

cselekedet a szemlélőben gyönyörködtető indulatot kelt, a mely rendesen azon vágygyal van összekötve, hogy a cselekvény okozójával jót tegyünk.» «Még élettelen dolgok is vágygyal összekötött indulatot keltenek. A gazdagság csaknem mindig vágy tárgya. *A gyönyörködtető indulat egy becses festménynél ritkán kelt vágyat.* De ha e festmény elárúsításra állíttatik ki, a bírás vágya az indulat természetes következménye.»¹

Tapasztalati igazság, hogy minden szenvedély vágygyal párosul. Ha tehát az indulat néha vágyat kelt, máskor nem, vajjon miben különbözik a szenvedély az indulattól? Home így felel: «A léleknek azon benső mozgása, a mely elmúlik a nélkül, hogy vágyat ébresztene, *indulatnak*, az pedig, a mely vágyat ébreszt, *szenvedélynek* neveztetik.»² Pl. egy szép arcz kellemes érzést kelt bennem, ha ez az érzés eltűnik hatás nélkül, akkor indulat; ha a tárgy ismételt látására ez érzés vágyat kelt, szenvedély. Mivel *az indulatok nem párosulnak vágygyal, természetük szerint nyugodtak, csendesek*; a szenvedélyek ellenben cselekvényekre ösztönöznek, hogy kielégüljenek (II., 73. l.). «*Azoknak a különböző indulatoknak, melyeket a szépség kelt, az az általános jelleme, hogy szelídek, vidámak*» (II. r.. 6. l.).

Látjuk tehát, hogy Home az indulatokat azzal különbözteti meg a szenvedélyektől, hogy amazok nem járnak vágygyal összekötve; a szépségről meg azt mondja, hogy az szelíd, vidám, azaz vágynélküli indulatokat, mondhatnók érdeknélküli tetszést kelt.

Home hatása Kantra még egy másik szempontnál is kitűnik. Kant a szépségnek két fajtát különbözteti meg:³ *sza-*

¹ Id. m. 68. l.

² Id. m. 70. l.

³ Kr. d. U. 76. l.

az igazságot, hogy a szépséghez a hasznosságnak semmi köze s elég szerencsésen kezdi a kérdést feszegetni. De szerencsétlen példáival a dolgot csak összezavarja: egy magában nem szép gót torony szépnek látszik, ha mint védő eszközt tekintjük az ellenség ellen. Egy szabálytalan ház kényelmességére való tekintetből szép. A szép alak és arány hiánya nem akadlyozza, hogy egy gyümölcsfa ne lássék szépnek, mihelyt tudjuk, hogy jó gyümölcsöket terem.

Az angol aesthetikusok között tehát Burke és Home azok, kiknél az érdeknélküli tetszés tanának a csiráit keresnünk kell. Ha azonban e tan fejlődését még tovább nyomozzuk, egyes nyomokat találunk Kant előtt a németeknél is, különösen Mendelssohnnál és Riedelnél. E fogalom termékenységét azonban egyik sem használta ki s így egyiknél sem képezi egy teljes rendszernek szervi részét, mint Kantnál, a ki e tannal a mult százévi német moralizáló popular-aesthetika törekvéseinek és elméleti tévedéseinek örökre gátat vetett, kijelölván azokat a határokat, melyeket a művészetnek s a művészet elméletének saját legfontosabb érdekei veszélyeztetése nélkül átlépni nem szabad.

Dr. Gál Kelemen.

és állami ellenőrzés a lehetőleg legtökéletesebb alakban, de a tanulmányozásnak, az önálló kutatásnak nyomával sem találkozunk.

Az *ind* nevelés nemcsak az államot zárja el a világtól, hanem még az egyes kasztokat is egymástól, sőt az eszményi tökélyre emelkedő egyedet (Vanaprasta-Sannyásin) a társadalomtól. Elmélyed ez Brahmába, eltűnik a szeme előtt a sok, a változó, — csak az egyet, a változatlant látja s ennek látásában elveszti még önmagát is a Nirvanahban. A brahmanaszok és sutrák, valamint azokban rejlő és alapuló Vedanta és Sankya philosophia csakis a suffik és a középkori mystikusok által megközelített speculationnak szédítő mélységét tárják fel előttünk: de a *valóságos* ismeret tárgyát képező világ, mint maga a csalódás szülöttje — eltűnik az elmélyedő elme előtt s az *egybe* elmerülő philosophus kilép az emberek közösségéből. Ily elzárkozó, elszigetelő irány természetesen tudomány-egyetemre nem vezet.

A buddhista részvéte zárdai közös élethen tűnődik a Samsaratól felszabadító-megváltás útja fölött. De a részvét ép a baj szempontja alá helyezi a világot, mely ép ezért kutatásra nem méltó; s az együttélés célja: közös erővel kiszabadulni a folytonos levés körmozgásából s megpihenni a semmiben.

Az önmagát önzően saját üdve érdekében elszigetelő mystikus és asketikus szellemirány a történet tanusága szerint nemcsak hogy az egyetemek létesülésére nem vezetett, hanem egyenesen ellensége az egyetemi tanulmányozásnak.

Athent tekintjük az ókori tudományosság akropolisának. Görögországnak voltak nagy tudósai is, kik az akadémiában, a gymnaseionban és a lykeionban tanítottak, de egyeteme nem volt. A görög szellem is az idegenre, mint barbárra tekintett s az idegen kultúrával érintkező, egyetem teremtésére

alapított «Museum»-ban az irodalom, a matematika, astronomia és orvostudomány facultásaival áll elő az első egyetem. A «Kos»-i és «Knydos»-i Asclepeion ezen egyetemek raja s a későbben II. Theodosius és III. Valentinianus alatt Rómában és Konstantinápolyban (425. Kr. u.) keletkezett universitates litterarum a jogi facultás által bővülten az Alexandriaiak utánzatai.

Alexandriai Kelemen és Origines nagyszabású történetbölcseletről tanuskodó irataikkal s alexandriai tanári működésükkel már-már feljogosítanak azon reményre, hogy a kereszténység szelleme is bevonul az egyetemekbe. A nestoriánusok fölött győzedelmeskedő orthodox párt és a tudósok aristokratikus elzárkozása e reményt tönkre teszi. A szép Hypatiával elhal az egyetem Alexandriában (l. Bunsen Hyppolitus és Charles Kingsley Hypatia) és a keleti császárságból Justinianus űzi ki 529-ben az utolsó hét görög philosophust Athénból. A perzsák elől menekültek a régi görög philosophusok s a perzsák királyánál, Chosroesnál találtak a legutolsó görög philosophusok, valamint az Edessa, Antiochiából menekülő a theológiát is történeti kritikai alapra fektető keresztyén tudósok (Mapsuestiai Theodorus — l. Gallandii bibl. XII. 686 ff. — Gieseler Kirchengesch. I. 2. 438. l.) menedéket.

Az egyetem eszméje Nisibis és Gandisapora theologiai és philosophiai s másrészt orvostudományi facultásaiban csiraként szunnyadott. E csirát rövid ideig tartó, de gazdag virágzásra kelté az Omejádok és Abassidák hatalma. Felszabadulva nevezetesen a Motaziliták rationalismusa útján az izlam természetében rejlő kizárólagos irányzat alól ez emelkedett szellemű fejedelmek az igazság kutatása érdekében szabad versenyre hívták fel a görög, a keresztény, a zsidó és mohamedán tudósokat. Medressek épültek fel a mecsetek mellett; a keleten s nevezetesen nyugoton Spanyolországban valóban kifejlődött egyetemekkel találkozunk. Nem a hivatal, hanem a hivatás

lenül elismerje s tehetsége szerint az egésznek kiépítése érdekében fejleszsze.

Ezen keresztény, új világnézet az ember szellemének *theoretikai irányát* is egy új erővel táplálta, azon erővel, mely belső szükségyszerűséggel a tudományegyetemek létesülésére vezetett. E világnézet ugyanis nem nyugodhatott meg a véletlenül adott tények mellett; azok összefüggését, egységet, *egy theoretikai egységes világnézetet* mint végső czélt követelt, s másrészt a szeretetnek mozgató elve alapján kívánta azt, hogy az egyes *egyéniségével összeforrott hivatásérzete alapján örömmel és teljes szabadsággal mélyedjen el önzetlenül és túladva kedvencz képzelein, környezetének, valamint saját előítéletein az önértékűnek létében és fejlődésében feltűnő sajátosságába, hogy ezt valójában felismerve, elismerve beilleszsze egységes világnézetének keretébe. Ott, hol valami önértékű sajátosságának felismerése érdekében ily önzetlen előítélet nélkül szeretetteljes elmélyedéssel találkozunk és pedig azon végső célzattal, hogy ezen önértékűt egy egységes világnézet keretébe illeszszük, ott egyetemi tanulmányozás is van.*

Az elv felállítása s annak megvalósítása azonban nem egy. Azonkívül a theoria nem előzi meg, hanem követi az életet. A keresztény új világnézet a más elv alapján nyugvó régivel állott szemben. Az önfentartási érdek elszigetelésre a paedagogiai érdek a törvényszerűség eszközeire utalta. Tertullian szelleme győzedelmeskedett egyelőre. Boethiust és Symmachust 524-ben Róma elítélte s a rhetori iskolákban képzett valóban Nagy Gergely — Desiderius galliai püspököt nagy haraggal kérdőre vonja, hogy mikép oktathat egyeseket grammatikára. «A classikusok irodalma balgaság és istentelenség azok dicsérése; egy száj nem dicsérheti Christust és Zeüst; méltatlan dolog Isten igéit Donatus szabályaihoz kötni.» (Lásd Gregorovius Geschichte Roms II. 88.) Az elűzött classi-

kincseket, melyek a létező viszonyokhoz, anyagi érdekekhez semmiféle vonatkozásban nem állottak, azokat legalább közvetlenül nem szolgálták a dialektika útján rendszeresíteni s lehetőleg a ker. egyház dogmaival megegyeztetni. Feltűntek majd itt, majd ott egyes jelesebb mesterek, követék őket a scholárok, hírök terjedt s nemzeti és korkülönbség nélkül csakis a tudomány szomja által vezéreltetve körülvette őket a scholaroknak majd ezrekre menő serege. A studium e szempontból is valóban *generale* volt. Majd a scholarok seregéből is kiváltak egyesek, kik a magister mellett szintén mint mesterek működtek. Az egyes városok is előnyök nyújtásában versenyre keltek. A studium localizálódott: s így *állami és egyházi kezdeményezés nélkül a studium generaleban rejlő erő alapján létesültek az első egyetemek.*

Czéheket, corporatiókat, universitásokat, collegiumokat, communiókat (l. Denifle: Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. 31. l.) alkottak a scholárok és magisterek. Az egyesülés alapját kezdetben a nemzetiség, majd később nagyobb nemzeti testekhez (Ultramontani, Citramontani Bolognaban), végre pedig a tudománykarokhoz való tartozás képezte. Az ez alapon tagolt testületeket egybetartá a mindnyájukat egybefűző *dialektikai* érdek, melyet mintegy kizárólagosan képviselt a philosophiai facultás, az «artes»-ek¹ facultása. Minden scholar szaktanulmányai megkezdése előtt legalább két évig csakis az arteseket tanulmányozta s szaktanulmányai közben is tartotta e facultáshoz való tartozását. Még a felsőbb fokú facultásokhoz tartozó magisterek is gyakrabban e facultáson tartottak előadásokat ugyancsak azon célból, hogy külsőleg se szakadjanak el az egyetemek

¹ Olaszországban még Dante idejében minden czéhnek neve «arti» volt. Lásd Dante Div. commed. Eitner ford. Leipzig. Bibl. Inst. bev. XI. l.

zetük alapján sem létesíthettek egyetemeket, s egyes szerzetesek (dominikanusok és ferenczrendiek) még csak a már kész egyetemek egyes facultásaiba jutottak be tanároknak.

De különben is az egyháznak hivatalos állás-foglalása az első egyetemeknek először kifejlődött orvosi és jogtudományi facultásaival szemben is mutatja, hogy mily idegen-szerűek voltak az egyház szellemére nézve az egyetemek. Az orvostudomány, valamint a császári vagy római jog hallgatásától a szerzeteseket már a XII. századi rheimsi (1131) zsinat tiltá el. III. Honorius pápa 1219-ben kiterjeszté e tilalmat minden clericusra (Denifle 703. és 209. f.) s csak külön nyújtott pápai dispensatiók adtak később a római jog hallgatására jogosultságot (l. Denifle 696. jegyz.). IV. Ince pápa 1254-ki, a magyarországi főpapsághoz is intézett builájában meg nem szeghető intézkedésével elrendeli, hogy a római jog tudósai közül *senki* se jusson a nagyobb és kisebb egyházi javadalmakra — bármily kiváló legyen is e téren — hacsak a szabad mesterségekben is nem járta, élete és erkölcsé meg nem kifogástalan. (L. Békefi Századok 1896. 334. l.)

S ugyancsak e mellett bizonyít a theologiának szerepe az egyetemeken.

A XIV. század végéig keletkezett 46 egyetem közül 28-nak, tehát majdnem kétharmadának *nem volt* theologiai facultása (l. Denifle 703. stb.), s a mi tán még ennél is meglepőbb, az azon tény, hogy a míg a nápolyi, valamint a spanyol királyok által önhatalmúlag ez időtájt alapított egyetemeken ott találjuk a theol. facultást, addig a pápai alapító-levelekre támaszkodó egyetemek alapító-leveleiben gyakran találkozunk e formulával, hogy a studium generale minden facultásra kiterjed — «excepta theologica facultate». E formulával találkozunk a bécsi egyetem, nemkülönben pécsi egyetemünk alapító-levelében (1367) is, jöllehet Nagy Lajos és neje Erzsébet, kérelmező leveleikben ép a theol. facultás szükséges voltát.

egyházi javadalmakról (Denifle 794. l.), védte — bár végső eredményében sikertelenül — önállóságát.

Az egyház Aristoteles tanítását eltiltotta Párisban, de tilalma ott hatástalan volt, sőt ugyanazon toulousei egyetem, melyet a pápa szabadalmakkal megajándékozott, szabadalma vételének évében e szavakkal hívja meg hivatalos alakban a scholárokat az egyetem látogatására. Aristoteles könyveit poterunt illic audire, qui volunt naturae sinus medullitus percutari. Quid deerit vobis igitur? *Libertas scholastica? Nequaquam, quia nullius habenis dediti propria gaudebitis libertate!* (Jean de Garlande: De triumpho ecclesiae, ed. Wright. Roab. Club. 1856. p. 97. L. Kaufmann 119. l. jegyz.) Ezen libertásnak. önállóságérzetének ad a párisi egyetem kifejezést, midőn Aquinoi Tamás halála után, annak testét a következő szavakkal maga számára követelte: Si enim ecclesia merito ossa et reliquia sanctorum honorat, nobis non sine causa videtur honestum et sanctum tantis Doctoris corpús in perpetuum penes nos haberi in honore. (Bulaeus: Historia Univers. paris. III. 408. l. Kaufmann 4. l.) S nem volt egyéb, mint az önállóság kétségbeesett védelme, midőn a scholastika hanyatlásának korában a kettős igazságnak tételét találta fel.

Az egyetem, valamint az egyházzal szemben, úgy a világi hatóság és hatalommal szemben is megvédte önállóságát. Midőn Bolognában a városi hatóság az egyetemi testületek alapszabályaira, úgy mint a többi czehekre befolyást kívánt gyakorolni, a testületek tagjai esküvel fogadták, hogy soha fel nem oszlanak, s hogy nem engedik meg, hogy szabadságuk bármikép és bármikor befolyásoltassék. S midőn a pápai közbenjárás, az excommunicatióval való fenyegetés nem vezetett célra, 1222-ben az egyetem Páduában telepszik le s csakis a teljes szabadság biztosítása után tér vissza Bolognába. IV. Fülöp, franczia király az orleánsi egyetemet államosítani s az ottani egyetemen Páris érdekében a theol.

mind a két világhatalom a nyújtott szabadalmak s különösen a pápai hatalom egyházi javadalmaknak átengedése, collegiumok alapítása által nemcsak erkölcsileg hatásosan támogatta a létesült egyetemeket, hanem fenmaradásukat, virágzásukat is biztosította. Különösen a pápák s ezek közül nevezetesen III. Sándor, III. Honorius és IV. Incze ez irányban kifejtett működéséről, az egyetemek szabadságát és önállóságát védő közbenjáró tevékenységéről csakis hálásan emlékezhetik meg a késő utókor is.

Ezen szabad és önálló egyetemeken a studium iránti önzetlen szeretet és lelkesedés által vezérelve, gyűlt egybe a nyugoti világ minden vidékéről állás-, rend- és korkülönbség nélkül a magisterek és scholárok serege. Voltak a scholárok közt is sokan, kik már régebben működtek otthon is mint magisterek; sem ezek, sem a többiek nem hivatalt kerestek, hanem tudományt, esetleg egyetemi fokozatokat, a melyek ismét nem voltak feltételek, hanem legfeljebb ajánló-levelek a gyakorlati téren való alkalmazásra nézve; s voltak a scholárok közt számosan, a mint ezt Barbarossa Frigyes authenticája hangsúlyozza, kik a tudomány kedvéért szívesen viselték a szegénységet, megállották a veszélyt. A tudomány szeretetét s az érte való lelkesedés fokát mi sem jellemezheti inkább, mint azon tény, hogy még nők is látogatták az egyetemet, sőt mi több, a salerno-i egyetemnek még *orvostanári* közt is nőekkel, a tanárok nejeivel, leányaival is találkozunk, s a mi még ennél is meglepőbb, az azon tény, hogy még a *theologiai* facultáson, és pedig *Párisban*, a XI-ik század második felében a *nős* Manegold tanár mellett *leányai* is *szentírásmagyarázati* előadásokat tartottak. (Lásd Denifle 233. l.)

S ezen középkori, az újabbkor által annyira kicsinyelt *tanulmányozásnak* fenséges *célja* volt. Az ókorból fenmaradt és a keresztény egyházban kifejlődött ideális érték-

a midőn lezáródik a földi szem s az extasisban megnyílnak az örök boldogságot élvezőknek lelki szemei.

S ha a gót dóm értő szemléletekor méltán bámuljuk a reflectáló, számító és rendszeresítő értelemnek páratlan győzelmét a kemény anyag felett, úgy még sokkal inkább kiérdemli bámulatunkat az angelicus doctor tanépülete, a melyet a gót izlésű dóm csakis symbolizál, s melyet Dante bár színezett üveg használata nélkül egyetlen módon dicsőített meg Divina comoediájában. Aquinói Tamás az ő korának tudományos problémáját, úgy mint előtte, s utána senki, mintaszerűen fejtette meg s nincs mit csodálkozni a felett, hogy a közelmúltban még annyira kicsinyelt scholastica a jelenben — ép Aquinói Tamás művei útján — valódi varázserőt gyakorol.

Bővebben foglalkoztam az egyetemek keletkezésével s ez első egyetemeket átható szellem és művei jellemzésével. Magyarázza azonban eljárásomat azon tény, hogy minden dolog lényege legtisztábban keletkezésében nyilvánul, azon időszakban, a midőn annak sajátosságát a kívülről ható tényezők még nem igen módosítják.

S az egyetemek ezen keletkezése — az egyetemi tanulmányozás feladatát illetőleg miről tanuskodik?

Arról, hogy az egyetemek keletkezésekor azok lényegével elvitázhatatlanul forrott egybe a nemzeti szűk látókör fölé emelkedő önérdék nélküli, csak a tudomány szeretete által vezérelt önálló és szabad tanulmányozás, s hogy e tanulmányozás célját, az önértékűek megismerésén alapuló rendszeresítését, el is éri, ha az egyetemi tanulmányozás szabadságát és önállóságát ép úgy a világi, állami, valamint az egyházi hatalom nemcsak elismeri, hanem erkölcsi és anyagi úton támogatja.

Ezért is az egyetemi tanulmányozásnak, a studium generalének keletkezéséből kivilágító *lényeges* feladata: *a világ-*

AZ AESTHETIKAI ÉRZÉSEK PSYCHOLOGIÁJA. ¹

Psychometria i rész.

Említettük már az úgynevezett *psychophysikát*, e fiatal tudományt, melynek megteremtője *Fechner Gusztáv Theodor* (*Elemente der Psychophysik* 1860.) s mely a lelki tünemények physikáját akarja adni. Ezért főfeladata ezek mérése s törvényeik megállapítása. *Fechner* a psychikus tünemények vizsgálatánál *alapképletül, mértékformául* állította fel a *Weber* (*Programmata collecta fasc. III. 1851.*) kifejezte s róla *Weber-törvénynek* nevezett tételt, mely szerint, hogy az *érzésben némi növekedést érezzünk, az ingernek mindig eredeti nagysága bizonyos határozott részével kell nagyobbodnia*. Így tapasztalta *Weber*. *Fechner* ebből azt következtette, hogy relativ egyenlő inger nagyobbodásokra az érzésnek absolut egyenlő növekedései felelnek meg. Ezt fejezi ki alapképlete: $d\gamma = K \frac{d\beta}{\beta}$, hol d = differentia, γ = érzet: β = inger s K állandó mértékegység. Az érzet differentia tehát egyenlő az inger relativ differentiája számában vett mértékegységgel. Absolut érzetkülönbséghez relativ ingerkülönbség kell. Vagyis amire többször rámutattunk: *az érzés csak a relativ különbségeket fogja fel*. Ennyiben helyes is ez elv. Túlhajtva, hogy míg az érzet egyenesen nő, az inger a logarithmus szerint s ha az ingerküszöböt egység gyanánt fogadjuk a természetes loga-

¹ A physiologiai részt l. az «Athenaeum» 1896. évi folyamában.

ideje (*r.*), mely *Exner* szerint áll: 1. érzéklésből: az izgalom eljő a központhoz: 2. központi művelet: 3. mozgató idegen izmokhoz ér az izgalom. Tehát $r = \text{sensatio} + \text{apperceptio} + \text{tulajdonképi reactio}$. Ezt nevezik a mérésnél az illetők *összmélyes egyenleté*-nek. Különböző ez a személyek, az ingerek s a reagáló mozgások szerint. A jobbkar mozgásai pl. mindig gyorsabbak. Függ továbbá a hőfok, a kedélyhangulat, izgató szerek s figyelemtől. Rendesen $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{8}$ mp. Lehet $\frac{1}{9}$, butáknál $\frac{2}{10}$, sőt több. A megkülönböztetés és választás ideje $\frac{1}{20}$, $\frac{1}{20}$ mp. A képkapcsolásé $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ mp. közt ingadozik. A figyelem egyszerre több képre is irányulhat némelyek szerint, mi nem látszik valószínűnek. Mindezekből megjegyezhetjük, hogy a lelki műveletek ideje, a *psychologiai idő* függ a személytől, ingertől, kedélyhangulattól, hőfoktól, figyelemtől, izgató szerektől stb. . . .

Psychomechanikai rész.

Ilyesféle elnevezések alatt tárgyalják újabban a psychikus működések ismertetését. Szándékunk e cím alatt a lelki működéseknek s főleg az érzéseknek, melyeket a physikalis részben mint erőműködéseket, a physiologiai részben mint életműködéseket vizsgáltunk, most belső *mechanismusuknak* (le mécanisme mentale, Psychomechanismus) Wundt, Meynert, Munk, Exner, Münsterberg, Forel s más újabb kutatók eredményei s ezt kiegészítő felfogásuk szerint vázlatos képét adni, továbbá a *külvilág fontos szerepét* vázolni e mechanismussal szemben. Nekünk itt e tekintetben úgyis csak vázlatra van szükségünk.

Minden idegműködés reactio, a különféle ilyen reactiók között csak *fokozati* különbségeket lehet megállapítani. A kétféle pályarendszer, a projectiv és associativ pályák morphologiailag megkülönböztetett jellege szerint maga a psychikus

Igy tehát, mikor valamely házon a fekete zászlót pillantom meg, ez érzékszervi izgalmat a projectionmechanismus

Hasznos Spencer és Münsterberg felfogása, kik az assonalát úgy magyarázzák, hogy az egyes idegsejt izgalmi továbbterjedésnek terjedni a környező részben, s amerre a «legcsekélyebb ellentállást» találja, arra az idegpályára es sejtre csap át a «legcsekélyebb ellenállást» pedig ott fogja találni, ahol az a megszokás lerontotta vagy csökkentette ez ellentállást a többször ismételt izgalom-átáramlások által.

gításban látott alakoknak sokszor téves megítélése, személyeknek felcserélése, mikor a tökéletlen centripetal sensatio a központban hiányossága folytán nem a neki megfelelő «correctrice»-t kelti fel.

Az *apperceptio*, *sejtdispositio* és *associatio* ilyen Wundt iskolájabeli s *Münsterberg* «legcsekélyebb ellenállás» s *Ribot* centripetal s központi s *Taine* «*sensation correctrice*»-ének *substitutio* elvével kiegészített magyarázatának ismertetése után hátra volna még a tudat *érzelmi állapotának*, a tudat e mivoltának magyarázata. Érdekes e tekintetben *Wundt Essays*-inek egyike: *Gefühl und Vorstellung*, mely ép e kérdéssel, inkább csak történetével foglalkozik. Ránk nézve ép az «érzelmi állapot» kérdésénél fogva, ez rendkívül fontos, s bővebb ismertetésre szorul. Az érzésről szóló régi elméletek — mondja *Wundt* — lélektani abstractiókat realiter létező tényezőknek állítanak oda s így magyarázzák e psychikus jelenséget. *Herbart* szerint pl. az érzés meg az akarás csak a képzetműködések formája. *Horovic* szerint: érzés, akarás a képzetműködések alapja. *Kant* az érzést s képzetműködést egyenértékű, független functióknak tartja. *Schopenhauer*, *Hartmann*, *Forluge* akaratból magyarázzák az érzést. Wundt maga is bizony nem sokkal ad többet. Képzet és érzés — mondja — egy és ugyanazon belső processusnak egyrangú és mellérendelt résztüneményei (203. lap). Szerinte a belső tapasztalat és nem önmegfigyelés, melynek hasznavehető voltát az experimentalis psychologia rég megtagadta csak érzés és képzetműködések összefüggését constatalhatja, de nem különbözőségüket. Ezzel azonban nem sokat mondott. Ép az volt a metaphysikusok baja, hogy mindig a képzetek viszonyából (*Herbart*), szóval csak magából a képzetből magyarázták az érzést. Ennek Wundt elkülönítésével útját vágja, bár összefüggésüket constatalja, de többet nem ad. A továbbiakban rámutat az érzés, az érzelmi állapot eredetére. «Mindig csak

a *létérzetet* értjük «tudat» alatt, akkor igen, ennek állapota adja a *hangulati velejárót*, az érzésbeli színét a benyomásnak. Csak ily vonatkozással önünkre, létérzésünkre lehet valami kellemes, kellemetlen, lehet a benyomás, az *érzéket* hangolt, azaz *érzet*. Ez a fő, s ebben a vonatkozásban, a *szervi érzetek és érzékek kapcsolatában rejlik az érzés physiologiaja*.

Amint a képzetműködések az érző sejtek, úgy az érzelmi állapot a szervérző középpontok működései. Végül a mozgató impulsust indító sejtek, a *mozgató* sejtek az akarás eredő pontjai.

Az *érző sejtek* összegezett működése adja a képzetműködések, a *szervérző sejteké* az érzésbeli állapotot, hangulatot, szóval ily értelemben vett érzelmi állapotot, a *mozgatóké* pedig az akaratot.

Ezekben adtuk rövidke vázlatban a mai psychomechanikai felfogás fontosabb pontjait.

Nem lesz érdektelen most már s tán külön eredménnyel is fog járni e mechanismus bizonyos pathologikus változásaira egy szempillantást vetni. Örülteknél a *téves eszmék* az associatiomechanismus valamelyik kapcsának hiányából magyarázhatók, a *kényszereszmék* meg úgy, hogy sok associatio hiányozván, jobbra egy irányban kerül az ingerület s így mindig egyes bizonyos eszméket felidéző sejteken halad át. Az oly eszmék, melyekre minduntalan, ok nélkül ráter az illető: a kényszereszmék.

Az úgynevezett *hypochondriás téves eszméket* ép a *szervérzetek* zavarából lehet magyarázni. Zavart szervérzetek keletkeznek központjaik megzavart táplálása következtében is: az ok ekkor belső. De a beteg természetesen kint keresi okát és találja már az ő hite szerint. Ilyenek a búkorosok, melankholikusok. Keres reflexiót s ezt szinezi. Mint minden elmebaj ez is kétféle lehet. A logikai gondolkodás megzava-

központ felel. A szorosan reflectorikusoknak nevezett működéseknél a felelet előrevert és rögtöni. Lényegében azonban mindkettőnél a külvilág hatása folytán jött centripetal izgalomra való feleletről van szó. Ezért mondhatta Helmholtz, hogy az *«ember veleszületett természetének hatásaként csak reflexmozgások és ösztönök vehetők fel»*. Ha végre a némelyektől automatikusoknak nevezett működéseket nézzük, nézetünk szerint ezek is csak a külvilág hatása alatt, mintegy feleletképen megindult folyamatok. A levegő úgy hat szerves anyagunkra, az éppen égésre teremtetett szerves anyagunkra, hogy légzésre ingerli.

A külvilág e fontos hatását egész idegrendszerünk működésére *suggestionak* nevezzük a szó legtagabb értelmében. Szorosabb értelemben ép a lelki működésekre értik. *Sollier* (*Revue philosophique*, 1894.) bebizonyította, hogy ha érzéketlenségi képességeit elveszszük egy lénynél, nem képes emóciókra. Ez a teljes inertia. Ezzel szemben a lelki működéseket a külvilág folytonos suggestióiként tekinthetjük. A külvilág molecularis erőnyilvánulatait átveszi szerves érzékeny, ép ezért érző anyagrendszerünk. A molecularis mozgás, mint *sensatio* bejut az anyagrendszerbe s mozgásba hozza az *associatio* mechanizmus inertiáját, melyet *Sollier* constatait. Ez erőátadás, e suggestio lehet kétféle: öntudatos és öntudatlan, ahogy *Bernheim*, a híres nancy-i tanár megkülönbözteti, öntudatlan suggestiónak a *hypnosist* nevezvén. E rendkívül érdekes lelki állapotra nézve *Braid* már 1842-ben kimondta, hogy bármely erős inger előidézhetheti, az arra alkalmasaknál vagyis különösen a neurotikus alkatú vagy még inkább neuropath egyénéknél. Mennél erősebb, hatásosabb inger, mennél érzékenyebb, kevésbé ellentállóbb, neurotikus idegrendszer. Így jöhet létre a suggestiónak e felső foka: az öntudatlan suggestio, a *subconsciens suggestio*.

Ha a suggestio hatásait, eredményeit vizsgáljuk, minden

getlenül a költői kifejezéstől, fejezze ki ugyanazt a maga sajátos felfogásával, eszközeivel, mert itt *kettős suggestióval* van dolgunk s a fő csak az, hogy mind a kettő ugyanazt a hatást suggerálván, az illustratoré erősítse a költői suggestio hatását.

Látjuk tehát, hogy úgy az *aesthetikai alkotás*, mint *élvezés* és *hatás* terén, szóval az aesthetikai működések egész területén mily fontos szerepe van a suggestiónak.

Mindazt tehát, amit a *psychomechanismusról*, a *központi ideggépezetről* tudunk a legvalószínűbb elméletekkel egyetemben, úgy hisszük, legrövidebben a következőkben foglalhatjuk össze:

Alaptervét tekintve a központi ideggépezet két részből áll: a központba és a központból futó (centripetal és centrifugal) pályákat magába foglaló *vetítő gépezetből* (*projectio mechanismus*) és az agykérgen localisált működések központjait összekötő *kapcsoló gépezetből* (*associatio mechanismus*).

Szerkezetét tekintve az egész neuronokból, ez idegegységek-ből van felépítve, melyek sejtekből és ezek nyulványjaiból, a rostokból állanak. Az egyes neuronok között közvetlen összeköttetés nincs, csak érintkezés.

Működését tekintve a *vetítő gépezet* (*projectio mechanismus*) be- és kivetíti az izgalmakat, melyeknek tovaterjedését a neuronokon a villamoshoz hasonló ideges indítás útján képzelik. Az egymáshoz hasonló izgalmak a kéreg ugyanazon részére vetítődnek, különféle különböző részeire. Így osztható fel a kéreg a különféle érző mezőkre s viszont a különféle mozgató mezőkre. A központi ideggépezet működésére nézve általában *alaptörvény*, hogy *a hasonló izgalmak mindig együvé kerülnek a központban*.

A *kapcsoló gépezet* (*associatio mechanismus*) már most az egyes érző kéregmezőkben felfogássá lett érzést átteszi (*transpositio*) visszahatássá (*reactio*) a megfelelő mozgató kéregmezőkre.

APÁCZAI CSERI JÁNOS MINT PAEDAGOGUS.

— Első közlemény. —

I. Rész. Az előkészülés kora.

I. Bevezetés.

Jelen tanulmány egy oly férfiúnak neveléstörténeti méltatását tűzte ki magának feladatul, a kinek neve immár egy egész kis könyvtárt képező irodalommal áll összefüggésben. E tény, valamint jelen tanulmánynak szorosan megvont kerete, felmentik szerzőt attól, hogy hőse külső élettörténetének aprólékos előadásába bocsátkozzék, mint a mely irányban különben is csak már kellőleg ismert általános adatoknak megismétléséről lehetne szó. Elégséges e szempontból szerzőnek a jelen tanulmány végén álló forrásjegyzékre, különösen pedig Szilágyi Sándor és Gyalui Farkas forrásadatokban gazdag tanulmányaira hivatkoznia.

Az Apáczaei élettörténetére (1625—1660.) vonatkozó források azonban inkább csak a keretet adják, a melyen belül e rövid, de tettekben oly gazdag élet lefolyt; benső fejlődése, illetőleg azon mozzanatok, a melyek e fejlődés irányát meghatározták, főleg a készülő paedagogusra vonatkozólag, mindeddig kellő megvilágításban nem részesültek. Szerző azért egyik főfeladatának ismerte, e hézagot lehetőleg pótolni, meg lévén győződve arról, hogy csak így sikerül megérteni Apáczaei egyéniségét, igaz mivoltában látni élete célját, s kellő értékük szerint mérlegelni az eszközöket, melyekkel eszménye megvalósítására törekedett. Mert bárha Apáczaeit sok különféle szempontokból is méltatták már, miközben magasztalásból és gáncsból bőven része jutott: mindeddig épen azon mezőn volt a legkevésbé behatólag

szakban rendkívüli, sőt csodás jelenséggént ünneplik.¹ Mert Apáczai ép oly kevésbé czéhbéli bölcsész, mint nem hivatásszerű természettudós; ép oly kevésbé ér rá szakmáját, a theológiát irodalmilag művelni, mint a magyar nyelvészettel, melynek egyébként akkor még el nem jött ideje, tudományosan foglalkozni: sokkal előbb emésztette föl győnge életerejét lelkének lázas, olthatatlan lángja, semhogy, daczára óriási készütségének, nevét a tudományok történetében valamely nagyszabású, önálló kutatáson alapuló, eredeti munkával tehetne volna halhatatlanná,² — de nem is ez volt élete célja. Életcélja volt nemzetében a tudományoknak az iskolaügy újjászervezése által édes otthont teremteni s azoknak anyanyelvű fejlesztése által nemzetét műveltté, nagygyá, hatalmassá tenni. S hogy ez eszményének szolgálhasson, lemondott előre a tudós specialista igényéről s lett idegen műveket magyarul megszólaltató encyklopaedistává; lemondott a kizárólagos elméleti kutatásról, mire pedig ha vállalkozik, a kor műveltségének színvonalán álló theologiai tudásával, vasszorgalmával, bámulatos erélyével kétségkívül nagyot teremthet vala: s lett, nagy eszményének, a nemzeti közoktatásügynek megvalósítása érdekében, az iskolában mint az életben, tollal mint szóval egyaránt fáradhatatlanul küzdő apostollá. Ez volt az ő charismája, s e tekintetben bizony nem volt akkor honfitársa hozzáfogható,

Mindezen elítélésekkel szemben Apáczaít teljesen megvédi Encyklopaediájának előszava, hol műve «qualitásáról» beszél (13—23. számozatlan lap), s sorra megnevezi forrásait: «Autores igitur . . . quos sequor, hi sunt . . .» stb., s ismételve kijelenti, hogy ezek nyomán csupán a tudományok magyar compendiumát akarta megírni (u. o. 17—21. l.).

¹ Így pl. *Erdélyi J.*: A bölcsészet Magyarországon 111. l. és Sárospataki Füz. I. évf. 317. l. — Hát igaz, hogy Apáczai Descartes-tal «az idő magasságára lép s jelzi az európai színvonalat», de már pl. Bacon bölcselete, mely pedig nála egy egész emberélettől korábbi (Bacon azon évben halt meg, a melyben — 1625 — Apáczai született) előtte, legalább a rendelkezésünkre álló források szerint merőben ismeretlen. S nyilván az is maradt. Más helyen (Sárosp. Füz. 352. l.) Erdélyi csodálkozik, hogy Apáczai, «a mi bölcsészre nézve ritkaság, nem annyira tudományaért, mint nyelvéért volt eddig méltatva leginkább». Mi meg azon csodálkozunk, hogy a legtöbbben eddig Apáczaít úgy szétszedték s nem nézték az egész embert, ezért nem is tudták kellőleg méltatni!

² Már *Bod P.* mondja id. m. 14. l.: «Ha ez az ember tovább élhetett volna, úgy lehet ítélni, hogy a tudományok is jobb lábon állottak volna» . . .

II. Iskolai állapotok Apáczai előtt. A Trotzendorf-Sturm-féle rendszer és ennek hatása hazai iskoláinkra. Paedagogikai reformtörekvések s ezeknek nyomai hazánkban.

A reformatiónak hatása a hitéletnek megújhodása mellett a legerősebben a közoktatás ügyének újjáteremtésében érvényesült. A reformátorok kezdettől fogva tisztában voltak az iskola nagy jelentőségével, s Luther már 1524-ben ráutalt arra, hogy az iskoláztatás nem pusztán egyházi, de sokkal inkább állami ügy, s hogy a világi felsőségnek kötelessége iskolákat állítani és pedig «nemcsak az evangelium miatt, hanem a polgári rend és világi kormányzás érdekében is».¹ S valóban az iskolák a protestantismus igazi veteményes kertjeinek bizonyultak, a melyekben az elhintett mag igen gazdag szellemi aratást biztosított! Hazánkban — mint a hol sok kedvező oknál fogva a reformatio eszméi hihetetlen gyorsasággal honosodtak meg s terjedtek el — hasonló gyors lendületet vett az iskolaügy is, s e tekintetben teljesen elegendő azon egyetlen adatra utalni, hogy a XVI. században fennállott összes iskoláknak, számszerint közel kétszáznak,² négyötödrésze volt protestans.

Azon élénk szellemi közlekedés, a melyben e korban a hazai és külföldi protestantismus egymással állott s a melyet a tudományos pályára készülő protestans ifjaknak főleg a német egyetemeket ellepett rajai közvetítettek, már magában véve is elegendő ok volt arra, hogy hazai közoktatásügyünk a külföldi kiválóbb paedagogusok rendszerei alapján fejlődjék s e befolyást érvényesülni látjuk napjainkban is, bárha nem is oly mérvben többé, mint a XVI., XVII. és XVIII. században. Molnár Aladár helyesen utalt e tekintetben³ azon vallási és politikai rázkódásokra, melyeknek hazánk főleg a XVI. és XVII. századokban ki volt téve s melyek a hazai közoktatásügy nyugodt kifejlődését

¹ «Predigt, dass man Kinder zur Schule halten solle». 1530.

² *Frankl* (Fraknói) «A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században», Bpest, 1873. cz. műve összesen csak 156 iskolát sorol elő; *Felméri* már (l. a Beöthy Zs.-féle nagy képes irodalomtörténet I. kötetében «A régi magyar iskolázás» cz. cikket) 168-ról tud, de még e szám sem mondható teljesnek.

³ l. m. 23. s k. l.

valóban azt találjuk, hogy abból a reáliák teljesen száműzve vannak az anyanyelvvel együtt, mely utóbbit mindenféle paedagogikai s didactikai eszközzel következetesen távol is tartanak. Mert csak így képes az ifjú a régiek nyelvével együtt azoknak szellemét is teljesen magáévá tenni. S hogy e tekintetben, következetes szigorral keresztülvitt módszer alapján, mennyire haladtak, mutatja már ezen Trotzendorf dicséretére szerzett egykorú vers is:

«Atque ita Romanam linguam transfundit in omnes
Turpe ut haberetur teutonico ore loqui.
Audisses famulos famulasque Latina sonare
Goldbergam in Latio crederes esse sitam».¹

Ez eloquens latinság megszerzése érdekének megfelelően volt szervezve az egész iskolai élet a maga sajátos respublicájával, melynek élén Goldbergben mint «dictator perpetuus» Trotzendorf, Strassburghban pedig mint «innoxius dictator» Sturm maga állott, az ifjúság pedig külön csoportokba osztva, maga is az iskola kormányzásába autonom módon befolyt. Trotzendorf leghatalmasabb paedagogikai eszközei az ifjúság becsületérzetének felköltése s az iskolai köztársaság szellemében az ó-classikus római respublica szellemének életrehozása valának, s e célra szolgált maga a fegyelmezés is, a sajátosan szervezett iskolai biróságokkal, az ifjúság köréből választott consullal, senatorokkal, censorokkal, vád- és védelemrendszerrel, melynek folyamán gyakran egy ügyes és eloquens védbeszéd elegendő volt a bűnösnek felmentésére.

A tanítás anyagát az ú. n. «trivium», tehát a grammatika, retorika, dialektika képezte. A nagyobb tanulók (Sturmnál cives) az alsóbbfokú osztályokban mint tanítók segédkeztek; egyébként is az ugyancsak az ifjúság köréből választott oekonomusok, ephorusok és questorok (vagy tribunok, Sturm szerint decuriók) a benlakás, étkezés és tanulásnál felügyeletet gyakoroltak s rendet tartottak. Míg azonban Trotzendorf a tanítás szempontjából hat osztályt (classes) vett fel, addig Sturm kilenczet, sőt később tízet (ordines, curiae, tribus), a melyeket a leggondosabban kidolgozott schematismusba foglalt, kitűnő methodikával, szem előtt tartva a fokozatos fejlődést. Az első négy osztály (IX—VI.), a részletesen meg-

¹ Baur G.: «Grundzüge der Erziehungslehre». Giessen, 1887. 68. l.

legfőbb feladata; ez alapon a kellő rövidség és világosság; nem pedig tudományának fitogtatása, a miért is Sturm a folytonos előadó (akroamatikus) módszert elveti s az erotematikus módszert ajánlja, melynek elve, hogy nem a tanítványokhoz, de velők beszéljünk — még az akadémián is. A fokozatosság elve megköveteli továbbá Sturm szerint, hogy a növendékek szellemi képességére és fejlettségi fokára kellő figyelem fordíttassék. A tantárgyak változatosan kezelendők, de a tankönyvek és szerzők nem változtatandók gyakorta, nehogy ez által a tanítás egyöntetűsége, következetes menete szenvedjen rövidséget.

Ezen eddig ismertetett iskola az ú. n. «gymnasium pueritiae aetatis», melyben tehát az elemi ismeretek és a humaniorák (trivium) taníttattak: ezzel szemben s felette áll a «gymnasium adultae aetatis», vagyis az akadémiai tanfolyam, négy szakkal (jog, orvostan, bölcsészet theologia) hat évfolyamban.¹

Kimerítőbben foglalkoztunk a Trotzendorf-Sturm-féle rendszerrel, és pedig azon okból, mert, mint erről a tények tanúsodnak, hazai prot. intézeteink csakugyan e rendszer alapján szerveztettek még a XVI. században s e hatás egyes maradványait — legalább egyes műszavakban — magukon hordozzák ez intézetek még mai napig is. Honter brassói iskolája, a mint ő ezt szervezte,² «nagy» és «kis» scholájával, az ifjúságnak századokba, tizedekbe való beosztásával, a «rex adolescentium» censorok, centuriók, decuriók hivatalaival, nem egyéb, mint a Trotzendorf iskolai respublicája; a szebeni iskola hasonlóan lett szervezve 1598-ban a brassói képeire; Sopronban, Eperjesen, Pozsonyban, Beszterczebányán, Modorban stb. ugyancsak a Trotzendorf-Sturm-féle rendszer ver mihamar tarós gyökeret: általában a goldberg-strassburgi elvek mindenütt meghonosodnak s az egyes iskolák közötti különbség tulajdonképen az osztályok számára, illetőleg az intézet teljességi fokára szorítkozott, bár öt osztálynál kevesebbre egyik sem szállt alá. A pozsonyi iskola első szervezője pl. Kilger Dávid, a bajor-pfalzi lauingeni iskola

¹ Trotzendorf és Sturm paedagogiai rendszerére nézve l. *Nieder-gesäss. Baur. Molnár A. i. m.* — *Paulsen*: «Geschichte des gelehrten Unterreiches» Leipzig, 1885. cz. műve stb.

² «Constitutio Scholae Coronensis.» Közölve *Dück*: «Gesch. der Kronstädter Gymnasiums» cz. m. Brassó, 1845.

Sőt a törvényt garantiákkal is biztosították. A mely tanuló anyanyelvén mert beszélni, Debreczenben három, Sárospatakon egy dénárt fizetett vagy e birság helyett bizonyos számú latin mondatot és zsoltárverset tanult meg, a kisebb tanulónak olykor hasonló vétségért ütleget járt ki. Az ifjúság belélete, az intézet egész belső szervezete az önkormányzat elvére fektetett iskola-republica volt, csak hogy itt a consult (Honternél rex) seniornak, az iskolatörvényszéket képező senatorokat primariusoknak hítták, a többi hivatalokat a contrascriba, probitor, custosok, coricaeusok stb. képviselték. Hasonlóan a felsőbb osztályok tanulói az alsóbb osztályok tanításánál itt is alkalmaztattak (paedotribae, paedagogi, collaboratores) akár csak Sturm-nál Strassburghban vagy Trotzen-dorfnál Goldbergben. — Természetesen a kálvini iskolákba a strassburgi rendszer csak közvetett úton jutott el, egyrészt Calvin útján, ki a genfi iskolát 1559-ben e rendszer alapján szervezvén, a ref. iskoláknak mintaképet adott benne, másrészt meg a pfalzi (palatinatus) iskolák útján, a melyekkel, és első sorban Heidelberggel,¹ a ref. egyház, hitelvi rokonságánál fogva, közelebbi összeköttetésben volt s a melyek maguk is a Sturm elvei alapján voltak szervezve. — Szenczi Molnár Albertről, erről a sok szomorúságot átélt nagy férfúról, ki maga is 1593-tól kezdve három éven át Strassburghban tanult, tudjuk, hogy ő a pfalzi iskolák rendszerét nevezetes «Syllecta scholastica»-jában, melyben az oktatásnál általa követendőnek tartott paedagogikai iratokat gyűjté össze, egész terjedelmében² közzétette és ezzel a Sturm-féle rendszernek a hazai ev. ref. iskolákban való még mélyebb meggyökeresedését segítette elő. S ha még a fent hivatkozott szatmárnémeti zsinat kánonához kiegészítésképen ráutalunk a sárospataki iskolának 1621. évben I. Rákóczi György által jóváhagyott törvényeire, melyek később az 1629. évi váradi zsinaton Debreczenre is alkalmaztattak, továbbá az 1648. évi sárospataki zsinat vég-

seu vernaculae linguae licentiam in universim Scholasticis omnibus gravi sub edicto interdicimus». L. u. o. 33. s k. l.

¹ Midőn V. Frigyes szerencsétlen vállalata után a cseh királyi trón elnyerésére, Heidelberget Tilly 1622-ben elfoglalta s az egyetemet is feldúlta, a magyar ref. ifjak a holland és angol egyetemeket keresték fel. Így került később Apáczai is holland földre.

² «Institutio juventutis in paedagogiis illustribus inferioris Palatinatus» czímen.

ismeretközlésre vonatkozó utasításokat is találunk, bár másrészt ugyanott a Sturm-féle imitatio is hangsúlyozva van.¹ A már említett 1648-iki sárospataki zsinat úgy a Januát, mint a Vestibulumot úgy Patakon, mint a particularis iskolákban kötelezőkké teszi. A debreczeni iskola s particulái, mint láttuk, a sárospataki szellemében szervezkedvén, azt ugyancsak bizonyynyal befogadták. Az evang. iskolákban való használatot sejtetik a bártfai és lőcsei ismételt kiadások. Erdélyben — mint már említettük — Brassóban s majd Gyulafehérvárott ugyancsak mihamar bepolgárosodik úgy a Vestibulum, mint a Janua. Szóval elmondhatni, hogy bárha iskoláink a XVII. század első 4—5 tizedében (és még ezután is) a Trotzendorf-Sturm-féle rendszer szerint voltak is alapjában szervezve, de másrészt nem zárkóztak el az újabb, az anyanyelv segítségét, a szemléltetést, főleg a realiák ismeretét, hangsúlyozó reformirányzat elől sem, sőt ennek is, főleg a törekvőbb iskolák, szives otthont nyújtottak és mint új jövevényt, melegen felkarolták azt.

Elmondható tehát, hogy Apáczai, midőn még csak pályájára készült, már egy sajátos, méhében nagy átalakulások magvát hordó mozgalom közepén találta magát, a melynek tapasztalatai aztán arra voltak hivatva, hogy a későbbi külföldi tapasztalatok és tanulmányok által megtermékenyítve, elméjében egy paedagogiai reformátor eszméivé és rendszerévé finomodjanak és jegecedjenek. És lesz alkalmunk nyomban látni, hogy ez irányban Apáczeit a gondviselés igen jó iskolákon vezette át.

Stromp László.

¹ «Singulas voces quid significant explicamus. ut cum vocibus res ipsas intelligent; ignota illis et nondum visa demonstramus ad oculum, si fieri secus non possit, per figuras et imagines». . . «Historias animalium, herbarum, arborum et rerum artificialium et moralium etc. crebras inseremus, ut ex iis copiam inventionis Discipuli compareri possint». . . Viszont: «Imitationem oratoriam quoque exercebimus.»

más úton kereste e tények magyarázatát. Ez idő szerint pl. nagy hitelnek örvend az a vélekedés, hogy módunkban áll kényünk-kedvünk szerint módosítani a társadalmi tüneményeket. Az istenek önkénytes akaratát a törvényhozók, vagy az általános szavazattal bíró köztársaságokban épen a választó közönség nagy zömének — az istenekénél semmivel sem kevésbé önkénytes — akarata helyettesítette. Ez a felfogás azonban ép oly alaptalan mint az isteni akarat theoriája. A valóságban úgy áll a dolog, hogy a társadalmak természeti törvényei csak úgy uralkodnak fölöttünk mint akár az astronomiai, physikai vagy chemiai törvények. A positiv gondolkodásnak egész a sociológiáig kell kiterjesztenie azt a helyes eljárási módot, mely ismereteink egyéb szakmaiban is preciz és hasznos eredményeket szült. Ez pedig a tények komoly és mélyreható vizsgálatából áll, melynek segélyével elvonhatunk azokból bizonyos általános érvényű törvényeket. A mennyiben pedig módosíthatlanok, megnyugvást meritünk e tényből. Bár nem csekély önlegyőzésünkbe kerül lemondani a reményről, hogy tetszésünk vagy inkább szükségünk szerint módosíthatjuk a társadalmak szervezetét és haladását. mindamellet, csak úgy mint a szervetlen természet tényeire vonatkozólag, itt is arra kell szorítkoznunk, hogy fölfedezzük azt, mi e szervezetben s e fejlődésben a lényeges alap, hogy további kutatásainkat irányozhassuk. Amellet pedig iparkodunk a természetes rendet tökéletesbíteni, a hol s a mennyiben a módosítás lehetséges. Azaz: az emberi társadalmak egy bizonyos szervezkedési mód felé törekeshetnek, melyet megzavarni lehet ugyan, de megakasztani nem. Más szóval azok szükségképen való haladást követnek, melyet meg lehet gyorsítani vagy lassítani, de iránya meg nem változtatható. E lényeges elvet alapul vetve, egyformán sikertelennek kell ítélnünk ama chimerikus törekvéseket, melyek a társadalmi rend megrendíthetlen alapföltételeit félreismerik, valamint a bűnös üzelmeket, melyek az emberi haladásnak gátat akarnak vetni: vagyis a demagogiát s a reactiót.

A sociologiai módszer (történelmi methodus).

Nem elégededhetünk meg azonban azzal, hogy egyszerűen felállítsuk azt a fontos igazságot, hogy a társadalmi tünemények törvényeknek vannak alávetve. Ezt legalább nagyjában ki is kell mutatnunk, s először is a sociologiai módszerről kell fogalmat

ótától fogva szokás a politikai és társadalmi tényeket olybá tekinteni, mintha minden szabály és törvény híjával volnának. Comte e tárgybeli fölfedezései pedig aránylag újabb keletűek, kevésbé ismertek s a közönség közt forgó eszmékre módosító befolyást nem gyakorolhattak. A társadalmi structura elemi alkotó részei: az anyagi tulajdon, a család, a kormány s a nyelvezet.

A tulajdon.

Valamint hogy az élő lényeknél kivétel nélkül a táplálkozás, az anyagi renovatio alapszükséglete a többieket sorban és energiában megelőzi, úgy minden társadalom alapja és sarkköve az anyagi tulajdon. Az emberi nemnek tehát a tulajdon szolgáltatja legsürgősebb szükségleteinek nélkülözhetlen kielégítését. A tulajdon lehet többé vagy kevésbé megállapodott jellegű s többé-kevésbé pontos meghatározásnak alávetett. Az az egy azonban bizonyos, hogy a társadalmi lét el nem képzelhető e természetes alap nélkül. A civilisatio kezdeti szakában, a vadászatból és halászatból élő népeknél, a tulajdon jellege meglehetősen határozatlan s nem igen terjed túl a fegyvereken, a különböző házi eszközökön, a ruházaton stb. E korban a talaj alig képez elhatárolt tulajdont, mindamellett nem nehéz felismerni a tendenciát, hogy a terület egy bizonyos részét mindinkább egy-egy törzs foglalja le tulajdonul. Ettől kezdve az egyes néptörzsek közötti ádáz küzdelmek mindig a terület egy részének birtokáért vívatnak.

Mikor a földművelés s a vele kapcsolatban levő mesterségek létre jönnek, a tulajdon is fokozatosan mind erősebben szervezkedik s lassankint előáll annak modern constitúciója, a codificált törvények és jogszabályok rengeteg tömegével s szövénységével. A tulajdon értékesítése, felhasználási módja, átszármaztatása mind jobban megállapodik, pontos szabályok közé szoríttatik. A dolgok realitásának helyes érzékére mutat, hogy a tulajdon szervezetének mindenütt fő- és döntő fontosságot tulajdonítanak. Tényleg az egész társadalmi szervezet a tulajdonon alapul; ennek oka pedig azokban a szükségletekben rejlik, melyek alól semmiképen ki nem vonhatjuk magunkat. Elsőrendű szükség tehát, hogy pontos elhatárolás alá vettessék a tulajdon, az ingó s ingatlan birtok, melytől úgy az élelmezés, mint a ruházat és lakás elemi szükségleteinek kellő kielégítése függ.

kell törekednünk. A kettő közül pedig az értelmi tökéletesedés látszik a sürgősebb feladatnak. Mert hisz nem ritkaság manapság is, a munkaadók körében úgy mint a munkások közt, helyes morális elveket és szokásokat constatálni. A nagy földbirtokosok, a nagy iparosok s a nagykereskedők között a multban is akárhány jóakarattal teljes és igazán morális egyéniség vált ki, a mint hogy manapság is találhatunk akárhány ilyen. És ez a dolog természetében leli magyarázatát. Ugyanis a jólét egy bizonyos fokára emelkedett emberek körében az egyedül lehetséges s főleg állandó természetű lelki élvezet kizárólag a jóakaró és önzetlen érzelmek talajából fakadhat. — A mire tehát első sorban szükség van, az az eszmék s a felfogás helyessége. Még pedig itt specialisan a gazdagságnak, a tőkének s a munkabérnek helyes, a való viszonyokon alapuló theoriájáról van szó. Mihelyt a munkaadók és munkások egyaránt helyesnek ismerik el a Positivismus e két gazdasági alapelvét, t. i.:

1. *A gazdagság, forrását tekintve társadalmi eredetű s társadalmi kell hogy legyen rendeltetése is:*

2. *A munkabérnek czélja, rendeltetése nem lehet más mint lehetővé tenni a munkásnak egyfelől azt, hogy ipari funkcióját kellőleg betöltse, s másfelől azt, hogy gyermekeit helyesen nevelhesse;*

akkor, majd a nemzetgazdasági szövevényes viszonyokban rejlő nehézségek egy tetemes része elenyészik magától vagy legalább az éles ellentétek nagy mértékben elsimulnak s a kölcsönös elnézés s jóakaró összeműködés nagy lépést tesz előre.

Vagy térjünk át egy más eszmekörre. Ha a munkások és munkaadók a nők alkalmazását az ipari termelés terén egy értelemmel — az alább előadandó okokból — elvetnék s száműznék: ezzel a munkások sanyarú helyzete a nagyipar központjaiban tetemesen megjavulna. Főleg ne engedjünk tért annak a hitnek, mintha a közvélemény erejével megnyilatkozó közös meggyőződéseknak éppen semmi vagy csak csekély, elhanyagolható befolyása lenne. Ellenkezőleg azt lehet mondani, hogy mindnyájan kivétel nélkül sokszor a leghelytelenebb, a legabszurdabb előítéletek befolyása alatt állunk és nyomásuk alatt cselekszünk. Elég lesz e tényt egy példával megvilágítani. Hogyan követelhetnénk például, hogy egy kizárólag ocsmány anyagi élvezeteknek élő tőkepenzes megváltoztassa a közmorált megbotránkoztató magaviseletét, mikor a közvélekedés legtöbbször helyesli életmódját. Vagy másfelől

száll le közénk. Szintolyan badarság volna azt a törvényhozó hatalom rendelkezéseitől várni. Hanem abban a mértékben, amelyben értelmesebbekké, mértékletesebbekké, erkölcsösebbekké leszünk, megközelíthetjük majd azt a nagy célt, a mennyire t. i. ezt emberi gyarló természetünk elérnünk engedi.

A család.

Mindennemű társadalomban — még az állatiakat sem véve ki — mindig létezett valamilyen családi szervezet. Így ha csupán az állatvilág lépcsőfokozatára szorítkozunk is, megtaláljuk a családnak egy bizonyos csiráját, mihelyt az alsóbb rendű állatok világában az ivari elválás ténye jelentkezik. Sőt némely állatfajnál — mindamellett hogy a sociabilitás egyébként igen csekély fokon van benne kifejlődve — a családi szervezet csaknem teljesen megalkakulva észlelhető, így a rókánál, a farkasnál stb. Ha a családot e kezdetleges formájában tekintjük is, mindig előnkbe állítja az a társadalom kibővített képét, első csiráját. Mik a családnak nélkülözhetlen alkotó elemei? Kezdetleges formájában is ezeket találjuk: a hím, a nőstény — vagyis az apa és anya — a leszármazók, vagy a gyermekek s a felmenő ágbeli legközelebbi atyafiak. Ez utóbbi családi elem (az öregek) azonban csak bizonyos fokig fejlett emberi társadalmakban észlelhető, az állatvilágban egyáltalában nem létezik. A kezdetleges emberi társadalmakban is az öreg embereket, a két nembeli aggastyánokat kiküszöbölik, még pedig vagy erőszakos módon, vagy a fentartási eszközök megvonása által, azaz éhen hagyják elveszni. Szintúgy még a civilizatio haladottabb fokán is a gyenge vagy hibás testalkatú gyermekeket elemésztik, vagy pusztán helyeken való kitétel által szabadulnak meg tőlük. Így volt ez még a fejlett görög-római világban.

A család minden egyes alkotó elemének — veleszületett és szerzett képességeihez mérten — külön meghatározott hatásköre van. A férfi, az apa teendői közé tartozik mindennemű külső tevékenység, legyen az hadi, földművelési vagy ipari foglalkozás. Az anyára tartozik a belső szükségletekről való gondoskodás, a szeretetteljes ápolás és gondozás, a gyermekek testi és erkölcsi nevelése. Ez utóbbiak, főleg a nevelés időszaka alatt, jótékony befolyást gyakorolnak a családra az által, hogy kifejlesztik és erős-

hordó állata volt a henyélő s kizárólag hadi foglalatosságaival törődő férfinak. A családi kötelékek lényeges volta különben jellemző kifejezést nyer a historiai fejlődés folyamatában. Elég rámutatni a sokféle formákra, melyeket a házasság intézménye a különböző korokban magára ölt. A keleten divó korlátlan soknejűségből a szigorú egynejűség felé való fokonzintú átmenet kétségbevonhatlan tény, s bátran lehet állítani, hogy a társadalmi evolutio végeredménye e téren a teljes és szigorú értelemben vett *egynejűség* (monogamia) lesz. Comte Ágost találó szép mondása szerint, a házasság benső köteléke annyira feloldhatlan kell hogy legyen, hogy még a halál se bírja szétszakítani: **azaz a túlélő fél önkéntes örök özvegysége az az ideális határ, mely felé a jövőben törekednünk kell.**

A kormány.

Épp oly észszerűtlen lenne valamely társadalmat kormány nélkül elgondolni, mint egy embert agyvelő nélkül. Valamint az agy nélkülözhetetlenül szükséges az érzékelésre s a mozgások egybehangzó működésére, épp oly nélkülözhetetlen a kormány a társadalmi élet fentartására és kellő coordinálására. Azonban ha eltekintünk is eme — úgyszólván a priori — szükségességtől, már az egyszerű tények megfigyelése, ha a positiv módszer szabályaitól el nem térünk, eléggé meggyőzhet bennünket arról, hogy minden korszakban s mindenütt kivétel nélkül az emberi társadalmak élén ott találjuk ezt a szabályozó s igazgató készüléket (apparátust). Az egyszerű családban az atyai hatalom képviseli a kormány kezdetleges típusát, főbb tulajdonságaival, t. i. a jóakaró gondoskodással s a jellembeli szilárdsággal. Ezt a típust azután a társadalomban is iparkodtak több-kevesebb szerencsével megvalósítani. A társadalmak kezdetén, mikor a vadászat s a hadakozás a főfoglalatosságok, a kormányzó hatalom természet-szerűleg a legerősebb, a legügyesebb s a legerélyesebb egyének kezén van. Őrizkedjünk azonban attól, hogy a társadalmi szervezkedés e csiráját lenézően fitymáljuk. Mert a kormányhatalomnak még a civilizáció magas fokán is csak az erőben rejlik fentartó elve s jogosultsága. A tekintély, melyet kezdetben a nyers erő biztosít, lassankint önkénytes (spontán) elfogadásra talál, s csak ily úton-módon lehetséges fokonzintú nagyobb terjedelmű s fontosabb

eredménye, hanem annak mindig önkénytesnek kell maradnia. A meggyőződést nem lehet erőszakkal kieszközölni, sem rendőri karhatalommal reádictálni a közönségre. Az csak rábeszélés, okokkal való meggyőzés által érhető el. A hit, mely hajdan a theologiai rendszerek folyománya volt, ezentúl mind inkább s inkább a tudományból s az észleleteken alapuló demonstrációkból áll elő. Ezt a tényt semmiféle erő meg nem változtatja. A theologismusnak tehát lassankint le kell mondania a világi hatalomra való támaszkodástól. De másfelől a gondolkodók, a philosophusok és a tudósok is, kik a szellemi vezérlésre, igazgatásra jogot formálnak, céljokat egyedül a rábeszélés s a meggyőzés által érhetik el. A világi hatalom ilyenformán lassankint megszabadul olyan hatáskörtől, mely tulajdonképeni functiójára csak zavarólag hat s természetével sem egyezik meg. Egyszóval erős meggyőződésünk, hogy a kormány szerepének helyes felfogásától lehetséges csak számos, különben nem egészen indokolatlan ellenszenv és sajnos félreértés alapos eloszlátását várni.

A nyelvezet.

A társadalmi statikának ezt a negyedik elemét hasonlóképen feltaláljuk a civilisatio mindegyik korszakában. Nem is lehet elképzelni oly társas állapotot, a melyben ne léteznének bizonyos, az eszmék és érzelmek közlésére és átszármaztatására szolgáló módok és eszközök. Legáltalánosabb értelemben véve a *nyelvezet* magában foglalja a következő ágazatokat: az arczkifejezéseket és taglejtéseket (mimika), a beszélt és írott nyelvet s végül a szépművészetek minden ágát, melyek szintén ide sorolhatók.

A mimika, vagy a tulajdonképen vett általános nyelv segélyével módunkban van a magasabb fejlettségi fokot elért állatfajokkal közlekedni. A mimika abból áll, hogy taglejtésekkel (gestusokkal) utánozva fejez ki bizonyos cselekedeteket. E tekintetben az ember — arczának mozgékonytsága s kifejező volta miatt — messze fölötte áll az állatvilág kifejezési eszközeinek.

A beszélt nyelv, vagy a tulajdonképeni beszéd, mely az egyszerű kiáltásból vagy sikoltásból eredt, hathatós eszköze az érzelmek és eszmék közlésének, de kiváltképen az érzelmek tolmácsolására alkalmas. Ez a nyitja annak, hogy az élő szó ember-társainkra való befolyásunknak leghathatósabb eszköze marad.

*A társadalmi egyensúlyról.**A vallás (religio).*

A társadalom tagjai — bárhol és bármikor vesszük is szemügyre — közös vélemények s cselekedetek (actusok) által vannak egy bizonyos egészszé egybefűzve. Mindenféle társulás lehetetlen volna, hogyha nem léteznék az abban egyesülő egyének között a közös meggyőződéseknek egy bizonyos minimuma, melyben az összeség egyetért. Comte Ágost ezt az általános összekötő kapcsot nevezte vallásnak (religiónak). Ez a kapocs az elszigetelt egyénnek bizonyos állandóságot, szilárd erőt kölcsönöz; ez ad a gyakorlati életnek, úgy mint a vélemények- s nézeteknek is néminemű egyöntetűséget (homogeneitást). A religio illetően felfogása különben teljesen megegyezik a szó etymológiájával, mely *religare* szóból képeztetett s összefűző kapcsolatot jelent.

Már most akár támaszkodjunk a vallás természetfölötti eszmékre, akár tényleges-valódiakra, a hívei számára előírt actusok, a vallásgyakorlatok legyenek bár babonás természetűek vagy észszerűek, annyi kétségbevonhatlan tény, hogy a társadalom vallás nélkül nem lehet el. Könnyű e tétel igazságát beigazolni a fejetlen zűrzavar s a bomlás legmagasabb fokát feltűntető korszakokra nézve is, a mikor a közös meggyőződések száma a minimumra szállt alá. Még maga az a kisebbség is, a mely valamely uralkodó hitrendszer lerombolásán dolgozik, nem lehet el a nélkül, hogy tagjait a közös meggyőződések köteléke egy egészszé ne forraszsza együvé. Az a gondolat, hogy a fennálló rendszert le kell dönteni s ennek helyébe egy újat, jobbat kell állítani, magában is elegendő arra, hogy az egyének egy bizonyos csoportozatában közös érzelmeket, közös hitet és közös vallásgyakorlatokat létesítsen. Erre az emberiség történelmében számos példa kínálkozik. Arra azonban, hogy az így létrejött egység állandó legyen, hosszabb ideig fenmaradjon, más feltétel is kell. Ezért van, hogy a felforgató törekvések mellett mindig és mindenütt létezik valamilyen — különben többé-kevésbé határozatlan természetű — törekvés, mely a teremtetendő új rend szigorúbb körülhatárolására irányul. Napjainkban például, mikor az európai Nyugaton a társadalmi rend alapjai hevesebb támadásoknak vannak kitéve mint valaha, még a legtúlzóbb szabad gondolkodók és

mint a csecsemő gyermeknek szemében minden létező tárgy él, mindegyik szeretettel vagy gyűlölettel viseltetik irányában. Azaz önnönmaga érzelmeit átviszi az élettelen dolgokra. A fetisiszták a *tevékenységet* összetévesztik az *élettel*. A kettő között különben is csak fokozatbeli különbség van. Más szóval: minden test kivétel nélkül többé-kevésbé tevékeny. Mindmegannyi kisebb-nagyobb mérvben befolyásol bennünket. De mindegyikök azért nem bír oly szervezettel mint az ember vagy bár csak az élő lények, mely utóbbiak hasonlíthatatlanul tökéletesebb, szövevényesebb tevékenységi módozatokkal rendelkeznek a szervetlen testeknél.

A fetisizmusnak mint vallásnak különböző fejlődésszakai közül legnormálisabb és legtartósabb a csillagimádási időszak (astrolatria), a mennyiben csakis ebben terjedhet ki hatása a hívők nagyobb számára s elégítheti ki több különböző néptörzs vallási igényeit. Ekkor a nagy közös fetisek, melyeknek főleg a csillagok, a hold és a nap, a hívők nagy számát képesek csoportosítani.

Köztudomású dolog, hogy az emberiség egy negyed részét tevő chinai nép még ma is fetisiszta. Nincs tehát min csodálkozni, ha a fejlődés különböző lépcsőfokozatain, mielőtt az emberiség a theologismus végső s legfontosabb fázisát (a montheismust) elérte volna, minduntalan meg-megújuló kísérletek tétettek a nap és egyéb égitestek, vagy az ezeket képviselő bálványok cultusának instituálására. Különösen tanulságos e visszaesések története a zsidó nemzet történetének Mózes halála után következő korszakában. Ez a tény még jobban beigazolja, hogy mily nehéz kiirtani a kedélyekből egy mély gyökeret vert hitrendszer dogmáit és gyakorlatait.

Theologismus.

A theologismus általános irányzata, eszmemenete lényegesen különbözik a fetisizmususétól. A theologismus arra a föltevésre hajlamosítja az emberi elmét, hogy valamennyi test magában véve tehetetlen, s hogy azok mind kívülről jövő, természetfölötti parancsoknak engednek. Eredetét a theologismus annak a velünk született hajlamnak, jobban mondva szükségnek köszöni, mely — kevesebb intensivitással bár mint az előző stádiumban — arra késztet bennünket, hogy az egynemű (analog) tényeket csoportosítsuk s kutassuk a különböző lények között feltalálható közös

akarják hiteit, hogy az árú valódi. Különben is a római jog sokat kénytelen szenvedni a canonistáktól így módon, kik a római jog terminológiáját szívesen occupálják, azonban az eredetétől egészen eltérő értelemben használják. Vessünk egy rövid pillantást e terminuszokra.

A római *sanctum*, *sacrum* és *religiosum* egymással rokonfogalmak, mindháromnak egy közös alapja: a rómaiak vallása, mely bizonyos dolgokat különös tiszteletben tartott, mely tisztelet a jog terén abban nyilvánult, hogy azokat a lennálló jogi rend különös oltalomban részesítette. Ezen oltalom a *sacrum*- és *religiosum*-nál odáig meg, hogy az ilyen dolgok kívül helyeztettek a jogi forgalmon. A mi *sacrum*, arra embernek semmi néven nevezendő joga vagy igénye nem lehetett, mert az az istenek tulajdona. A jog minden módot elzárt, hogy ember *sacrumot* szerezhesen.

A jog által nyújtott erősebb vagy gyengébb oltalom a *sanctum*, *sacrum* és *religiosum* közös vonása. De ezen közösségen belül a három fogalom már lényegesen különbözik egymástól, s a különbség következő:

Sacrum és *religiosum* az istenekkel szükségképeni vonatkozásban állanak, a *sanctum* azonban nem. *Res sacrae* alatt oly dolgokat értettek, melyeket az államhatalom a nép által tisztelt valamelyik istennek tiszteletére felszentel (*consecratio publica*). *Res religiosae* alatt értették a halottak sírjait, de ezek már különböznek a *sacrum*-tól, mert egy sír *religiosum*-má nem valami állami vagy jogi *actus* által lesz, hanem azon egyszerű tény által, hogy oda halottat temettek (*mortui illatio*). E kettő közt tehát az a különbség, hogy a *sacrum* közvetlen vonatkozásban van az istenhez, míg a *religiosum* csak a halott által jó az istennel vonatkozásba, a *sacrum* *consecratio*, *dedicatio* tehát ünnepélyes cselekmény által keletkezik, a *religiosum* ellenben egy egyszerű tény által.

E két fogalomtól különbözik a *sanctum* (falak, kutak, kapuk, fák falkerítések stb.), mert itt az istenekhez való vonatkozás még távolabbi, s a jog is az ilyen dolgoknak a profan dolgoknál nagyobb (többnyire büntetőjogi) védelmet nyújt (*sancire poenas*), de tovább nem megy.

A mint keletkezik, úgy ellenkező tények által meg is szűnik a *sacrum*, *religiosum* és *sanctum* joga. A *sacertas* megszűnik pro-

örökös bírálat alá venni is azokat, messze vezetne, így teljességgel elég legyen csak annyit mondani, hogy az állam minden polgára együttvéve jogalany nem lehet: az egyházi állam intézmény és úgy lételet, mint létjogosultságát az állandó bírja: a «dominium eminens» elmélete összezavarja az egyházat a magánjoggal, s következetesen keresztülvive minden nomenklaturát illuzoriussá tesz: hogy az egyházi vagyon nem tulajdon, azt minden ép szem látja. A Rousseau-féle tanolmány napirendre tért a tudomány, s ugyanazon tudomány az abszolút hatalom tanát is szüntelen ostromolja. A mi végül: a közönségek tulajdonjogát illeti: politikai közösségek közt, plébániák és püspökségek közt másrésztől nagy a különbség, ha még el is tekintünk attól, hogy a püspökségek felekezeti szervezetek szerint való kiválása vagy csoportos kiválása nem vehető kivánság.

Mindenek után nyilvánvaló, hogy a politikusok se különböznek az ő theoriáikkal, mint a canonisták. Ha az állam tulajdonjogát tekintve elméleteiket, azt látjuk, hogy az állam tulajdonjogát nemcsak iskolákra oszlanak, hanem ugyanazon állam tulajdonjogát majd kiterjesztik, majd megvonják, ott feltételnek állítják, ott bizonyos feltételektől teszik függővé, ott különbséget tesznek a «res sacrae» és a közönséges között, amott az állam tulajdonjogának érvényesítését a szükséglettől, vagy csak a végső szükséglettől teszik függővé, míg mások csak az egyházi vagyon fölöslegét tartják az állam számára igénybe venni. Ez az oka, hogy az állam tulajdonjogának ennyi árnyalatával egyenként foglalkozni nemcsak a tér szűke tiltja, de még inkább azon körülírás, hogy habár az államnak az egyházi vagyonnal szemben jogi közösségkívül vannak is, de az államnak az egyházi vagyon tulajdonjoga elhatárolva semmiképp meg nem állapítható.

IV. A szegények tulajdonjogának elmélete. Ez elmélet a canonisták szerint azon helyen kezdődik, ahol az egyházi vagyont «ecclesia pauperum» kezeli, azaz, pedig ez elnevezés ép oly helyes, mint a melyen az egyházat már az isteni tulajdonjog találkoztunk. Ezalattól alig érdemes. Kik képzelnek szegénynek a hirdetői tulajdonosnak egy szegényt, a szegényeknek a tulajdonjogát vagy testületét, vagy minden szegényt? És hol a szegények mértéke? A vagyon teljes hiánya (a mi nem létezik)

zártnak és a purgatoriumban soknak kell lenniök. A közor egyház, ezen mysticum Corpus fogalmát a vagyonjog napi küzdelemébe takozik az ellen a világi jog. Ez az emberek ösztöneit és szenvedéseit szabályozza, de hitelveket és lelkeket nem érint.

Tegyük fel mégis, hogy az egyház a tulajdonos. Ez esetben a jogalanyiség viselője a pápa, s így kerülő úton ismerjük meg a jogot. Mihelyt pedig a pápa egyházi tulajdonba lép, az egyházi tulajdon diplomatiái kérdéssé válnak, melyek legkevésbé az egyházhű canonisták számára nem érdekeltek. Még arról is meg kell feleledkezni, hogy a pápa mellett külön tulajdon meg van adva, sőt kötelezve volna egyike a másikkal, egy szükségben levővel megosztani. E tekintet nélkül a jövedelmeket oda kell fordítani. Ezt azonban maguk a canonisták foglaltatják az egyházi tulajdon tulajdonosai. Vények még azt is mondják, hogy az egyház tulajdonának felett a jog nem áll, hanem *de jure* illeti, mi újabb tulajdonjogának. De nemcsak a felekezeti tapasztalás is ellentmond az egyházi tulajdonnak.

és helyeire szolgálnak, tehát külön jogalanyisággal kell
szemlélteni.

A Maas-léle elméletnek azon másik feltételezése, hogy a saját egyház lételeéhez multhatlanul szükséges, hogy az vagyonnal s a felekezeti tulajdonjoggal bírjon, téves. «Az én országom nem e földön való» — mondta ez egyház alapítója, ki soha nem parancsolta s nem is tanácsolta a vagyonszerzést, sőt éppen a vagyon-~~tanácsadás~~ erkölcsi fölényét hirdette s tanácsolta. Az Üdvözítő tanácsa tehát e feltételezéssel ellentétben áll. Valóban az egyház léte egészen független attól, létezik-e vagyon, mely fölött az egyház mint ilyen, tulajdoni joggal bír, vagy nem létezik.

A kish. egyháznak létföltételei magasan fölötté állanak a
- az állam, ion fölött s azt nem érintik. Az egyház léte az ő
- az államtól független.

Az *alany nélkülség* elmélete. Minden ember bír személyiséggel, és ezek következtében minden ember jogalany. Tény azonban az, hogy vannak olyan jogok is, melyeket egy ember se bírhat. Ezek az úgynevezett *alany nélküli jogok*. Az ilyen jogokkal a jogászok úgy bántak, mintha azokat valakié volnának, s ezt a «valaki»-t elnevezték *universitas personarum* a felszították «*universitates personarum*» és *personae fictae* néven. A szerint a mint a képzelt alany több esetben egyesüléséből, vagy valamely vagyonnak birtoklásából, vagy az államrendelkezéséből keletkezik. Miután a jogtudomány a természeténél elmeletet elmelet után költöztetett, a jogi alanyt radikális módon vélték azok megalkotni, és az államot, hogy a jogász tudománynak azon alanyának tekinteni, «*alany nélküli jogalany*», «*nincsen jogalany nélküli jog*». Ezen alapteteinek érvényességét először a holland jogtudós (1853), őt követték Köppen, Becker, Zacher (Münch.), Zwicker (Münch.) elméletét állította fel a német jogtudósok, Borchers, Flunig, Hellmann stb. *Létezik* azonban az *alany nélküli jog*, és ezen elmélet bennünket azért érdekel, mert az *alany nélküli jog* az *alany nélküli jog*, az *alany nélküli jog*.

A jog nem lehet tárgyatlan, azaz olyan dologra kell iránynia, amelyre a jog érvényesítésével cél van. A jog nem lehet tárgy nélküli, azaz olyan dologra kell iránynia, amelyre a jog érvényesítésével cél van.

3. művészek, ügyvédek, írók, mérnökök, orvosok, lelkészek ;
4. iparosok, mesteremberek, földmivelők, kapusok, cselédek.

Úgyde hány esetben értesült a szerző a szülők helyzetéről ?
623 esetben, akkor, a mikor 1136 tehetséges embert, 144 lángelmét és összesen több mint 6000 író-t vesz föl.

Munkája eredménye felől Odin sincs túlságos illuzióval, a mennyiben a maga elé tűzött hat kérdésre nézve csak negatív conclusióra jut. Bebizonyult, hogy a Franciaországban összeszámlált 6382 írónál a földrajzi, ethnographiai, vallási, helyi befolyások lényegtelenek voltak. Az egyetlen positiv eredmény az, hogy megközelíthetőleg meghatározhatta Odin, hogy az irodalmi tehetség kifejllesztésére milyen «milieu» nélkülözhetetlen. Tudniillik a bizonyos kedvező gazdasági és társadalmi viszonyok által lehetővé tett jó nevelés, más szavakkal megfelelő társadalmi milieu. Ez a főeredmény, melyre kutatásai vezettek.

Ezzel egyidejűleg azonban Odin az átöröklésnek tulajdonított túlságos jelentőséget is kellő mértékére szállítja alá, legfőlebb azt oly ismert erőnek tekinti, melyet a milieu áttörni igyekszik. A kettőt tehát mint ellenséges tényezőket állítja szembe. A lángész csirája nem is az emberben, hanem a dolgokban van — úgy mond. — Az ember csak egy járulék, mely lehetővé teszi a lángelme megnyilatkozását. Ehhez képest a lángelme és téboly között is csak azt a viszonylatot látja, hogy bizonyos körülmény kipattanthatja az emberben azt, a mit lángésznek neveznek, más körülmény pedig — például egy komoly sikertelenség — azt, a mit tébolynak neveznek. De egyéb viszony nem létezik a kettő között és pedig azon döntő okból nem, mert egyik sem rejlik magában az emberben.

*

Érdekes élettani kutatásaiban újabb stádiumot jelez *Féré*-nek a füzet ugyane számában az indulatok kifejezésének antithesiséről írott cikke. Ugyanazon nyomon jár a tudós szerző itt, mint Darwin, a ki — mint tudjuk — szintén fontos szerepet juttatott az antithesisnek az indulatok kifejezésében, sőt egyike ez három alapelveinek. Az antithesist második rangba helyezi a hasznos szokások elsajátításának elve és az önkénytelen idegműködés elve közt. Elismeri Darwin is, hogy mikor egy kifejező mozgás jár bizonyos indulattal, az állatban megvan az az ösztön, hogy megfordított taglejtéssel fejezze ki az ellenkező indulatot.

Franciaországnak kevesebb gyermeke van, mint más országoknak, oka az, hogy a francia az első nép a világon.

Ez nagyon szép vigasztalás — jegyzi meg Cheysson — de nem segít a bajon, mert Yves Guyot megczáfolhatatlanul kimutatta, hogy a francia népesség ily csökkenése más európai nemzetekkel szemben Franciaországot előbb-utóbb inferioritásba hozza ezekhez képest, mely annyiival is érezhetőbb lesz, mert az európai egyensúly lassankint átalakult s új népek nyertek bebocsáttatást a nagyhatalmak tanácsába.

Cheysson vizsgálat alá veszi a népesedés factorait s úgy találja, hogy az a bevándorlás és kivándorláson kívül három fő-tényezőre vezethető vissza: a házasságok, elhalálozások és születések factoraira. Már most azt a kérdést teszi maga elé: a három közül melyiknek tulajdonítható Franciaország siralmas demographiai helyzete.

A házasságok statisztikája nem mutat semmi abnormalitást, mert habár 1876-ig hanyatlott, ettől fogva megtartotta állandó viszonyát, körülbelül 7.5 ‰-ot 1000 lélek után.

Ugyanezt lehet mondani a halálozásokról, melyeknek aránya 23 minden 1000 lélek után, tehát valamivel kisebb más civilizált államokénál. De jól jegyzi meg Cheysson, hogy ez a kedvezőbb arány is részben a gyermekek csekélyebb számának tulajdonítandó.

Ellenben a születések száma, mely sokáig állandóan körülbelül egy millió maradt évenként, csakhamar 900,000-re süllyedt.

A kisebb születési arányt részben az 1870-iki vereségek magyarázzák, a mikor minden elesett ifjú elveszett a házasságra nézve. De azonkívül feltűnik a házasságok aránylagos meddősége. Míg Poroszországban minden 50 éves koráig férjhez ment 100 asszonyra 29 törvényes születés esik, Angliában pedig 26, addig Franciaországban csak 16. Ha a francia asszonyok a németek szaporaságával bírnának, akkor Franciaországnak évi 500,000 gyermek tényleges póttartaléka volna, azaz 150,000 húszéves újoncz.

De a francia házasságok születési átlagos aránya 4-ről 3-ra esett, s egyszerű számítás kimutatja, hogy házasságonként három gyermek alatt a népesség megszűnik szaporodni és gyarapodni. Ugyanis két gyermek kell, hogy az apát és anyát pótolja, harmadik pedig, hogy a nemzés előtti halálozások által támadt hézagokat betöltse.

ország oly sűrű népességű volna, mint Páris, a franczia népesség 15 milliárd lakost tenne ki, azaz tízszeresét az egész világ népességének.

Visszatérve a házasságok meddőségére, ezt nem physikai vagy élettani, hanem erkölcsi és gazdasági okokra vezeti vissza. Nincsenek gyermekek, mert nem akarnak gyermekeket: ez az akarat ténye.

De minő okok hatnak az akaratra? A kérdés bonyolult, mert a társadalmi tudomány nem rendelkezik ennek bizonyítására kísérleti eszközökkel. Tagadni lehet, hogy a vallási érzelmek szerepet játszanának a termékenységnél, mert tény, hogy a Madeleine és St. Thomas d'Aquin negyedekben a születési arány két- és félszerre kisebb, mint a Pont-de-Flandre és a Goutte d'Or negyedekben. Épen úgy ki lehet mutatni, hogy daczára ugyanazon örökösödési rendszernek Franciaországban, Belgiumban, Hollandban, rajnai Poroszországban, mindez országok igen eltérő születési viszonyokat mutatnak, a melyek 23-tól 38-ig váltakoznak 1000 után. Ebből azt lehetne következtetni, hogy a törvényeknek legfeljebb másodrangú befolyásuk van a szaporaságra. A gazdagság befolyását is kétségbe lehet vonni, mert hisz nyilvánvaló, hogy a születési arány egyaránt gyöngye oly szegény departementokban, mint Gers (15), la Creuse (20), Basses Alpes (22) és oly gazdagokban, mint a Gironde (19), Calvados (30), s megfordítva ép oly eltérő viszonyok daczára nagyobb az arány más departementoknál, mint Lozère (28), Finistère (31), Pas-de Calais (30).

Mindezen kételyek daczára Cheysson a mindennapi tapasztalat alapján is constatalhatónak tartja, hogy a vallásos családok termékenyebbek. Ellenben az amerikai előkelő körök példájára mutatva, szintén nem habozik az önző érdek, a kényelemszeretet, az anyaság szenvedéseitől, a nevelés és kiházasítás gondjaitól való visszariadás rugóiban találni fel például a normand szaporaság kiapadását.

Két fejezet alatt veszi sorra aztán az orvoslás módjait, melyeket részint az erkölcsök, részint a törvényhozás actiójától vár. Az erkölcsi rendű tényezőket különös fontossággal ruházza fel. A fenyegető rém, mely ellen harczolni kell itt, a kamatláb csökkenése, a jövedelem válsága. Napról-napra nehezebbé lesz kényelemben élni a tőke gyümölcsei után. A polgárság háztartása elvesztette ruganyosságát. Takarékosági ereje koczkáztatva van;

hónapi gyorsírói tanulmánya után már 80 márka fizetéssel alkalmaztatott, más kettő pedig 65—70 márka fizetéssel.

Nem rosszabbak a viszonyok a napi munkaidő tekintetében sem. Legtöbbször ez 8—9 óra, reggeli, ebéd- és ozsonna-idő nélkül; 37 már csak a rendes nyolcz órai munkaidőhöz van kötve, s 21 még rövidebb ideig dolgozik; de ezzel szemben előfordul napi 10—13 órai munka is. Innen a sok gyomor- és sápkór esete, mely üzletekben alkalmazott fiatal leányoknál az összes betegségi eseteknek megállapíthatólag a felét teszi.

Sokkal kevesebb támaszpontot nyújtanak a gyorsírónők felvilágosításai a puhatolózás két utolsó pontja, a szabadságidő és a nyugdíj kérdése tekintetében. E részben a válaszok ingadozók s úgy látszik, teljesen rendezetlen viszonyokra mutatnak még. De elég ennyi is, hogy a nők fokozott érdeklődéssel kísérik azt a munkakört, mely hivatva van biztos életpályát nyitni önfentartási törekvéseik számára, az élet nehéz küzdelmei közepette.

* * *

Vallásbölcseleti szemle.

A német vallásbölcseleti irodalom legújabb termékeiből különösen két mű kelt nagyobb figyelmet a tudományos világban, oly nevekkel mint *Siebeck* és *Seidel* a címlapon. Az előbb említett kitűnő tudós *«Lehrbuch der Religionsphilosophie»* című, 1893-ban Freiburghan megjelent munkájában arra törekszik, hogy a vallásos tudat tárgyát függetlenül bármely metaphysikától vagy ezen alapuló ismerettani elmélettől méltassa s a vallási problema eredetét és jogosultságát inkább első sorban azon tudat történeti kifejlődésében mutassa fel, a melynek természete és jelentősége azután egyfelől a személyiség lényegéhez és értékéhez, utóbb pedig a kulturához való viszonya alapján derítendő fel.

Ebből láthatólag *Siebeck* már előzetesen a történeti kutatást helyezi előtérbe, mely azonban csak úgy lehetséges, ha a vallások lényegök szerint hasonlítottatnak össze s ebből az összevetésből a haladás törvénye domborul ki. Továbbá nála az ember mint valóságos személyiség, érvényesül, nem csupán mint individuum, de mint önmagában létező érték. Ez a naturalismus és intellectualismus álláspontján vett diadal. Mert bármily jogosult legyen is az egyoldalú quietismus, a szép lelkek vallásosságával szemben

ban okozott, habár néha hiba lehet elaludni. A mi több, senki sem felelős álmairól. A spontán holdkórosság tehát a beszámítást kizáró ok. De ugyanez áll-e a hypnotismusra nézve is? A szerző itt eltér Charcot iskolájától, mely szerint a hypnotikus suggestio csak laboratoriumi büntetteket okozhatna. A hypnotizált, ki egy suggestionnak enged, mivel teljes automatismus állapotában van, nem lehet felelős, mert a hypnotizáló egyénisége lépett az övé helyébe. Sőt a beszámíthatatlanság akkor is fennáll, ha az automatismus nem teljes. A suggestionnak engedni, gyöngé és tökéletlen személyiséget töltözöl. Bármilyen legyen az ellenállás ereje, bizonyos, hogy a suggestio igen alkalmas a pszichikai szervezet módosítására. A holdkóros csaknem mindig hysterikus, a hypnotismus mindig experimentális betegség. Védekezési módokat kell találni, melyek ne legyenek büntetések és ez nem lehetetlen. A nélkül, hogy csak a subjectumokat is a tébolyultakhoz sorozná, a társadalom felvigyázhat rajok, mint a hogy felvigyáz a robbanó anyagok készítésére.

Amiben a hypnotismust nem szabad azonosítani a suggestióval, mert az emest csak előmozdítja. Létezhetik hypnotismus suggestio nélkül és suggestio hypnotismus nélkül. Amaz lehet egyéniségi, lehet collectiv. Tekintsünk el itt az auto-suggestiótól, mert a beszámíthatatlanságot nem zárhatja ki. Az egyéni suggestio mindig önkéntelen, majd önkéntes. A gyöngé ember mindig más ellenében van, tehát ekevehet egy bűncselekményt csupán azért, mert egy önkéntelen eseményt predikáltak belé. Akkor a suggestio önkéntelen. De a büntetésre vagy öngyilkosságra egyenesen rá lehet beszélni.

Átérve a collectiv suggestiora, Alimena különbséget tesz a collectiv bűncselekmény és a bűntény ragadóssága közt. Emez praedisponált cselekvő alanyokat töltözöl, holott egy collectiv bűncselekményben a világ legbecsületesebb embere is részt vehet. Mindketten a környezet szerepe a tulnyomó. Például a demagogusnak öszölerhetően az általános hitetlenséggel. De a bűnösök ragályától fertőzött embernek a személyiség fennáll, ellenben ekevezik annál, a ki egy tömeg részt kepezi. Annak gonoszsága Alimena szerint, a ki egy büntett ragalyanak enged, valóságos tény, holott legtöbb esetben attól, a ki egy tömeges cselekményben vett részt, nem lesz mit tartani, mihelyt ki lesz ragadva az áramlatból.

vallás emberi tökélytelenségek mellett is az erkölcsi világban megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek: ama tökélytelenségnek is némi példáját kell adnom és incidens olvasmányom a tájban az Erasmus Colloquiumai levén, a közlött idézetet nem tudtam elhagyni. Annál kevésbbé, hogy szerzője maga is ismételve kijelenti, hogy nem a dolgokat, hanem a velők való visszaélést kárhoztatja. Azonban megvallom, hogy az *«ab uno disce omnes»* alkalmazása egyoldalúság színét adja a tárgyalásnak s a katolicismus mellett a calvinismus túlságait is érinthettem volna. — Némi pótlásul hadd beszéljek el valamit. Élénk emlékezetemben van, bár hatvan év telt el azóta, hogy egy kálvinista falusi paptól egy prédikációt hallottam a praedestinatióról, melyben a szónok azt mutogatta, hogy nem a jó cselekedetek biztosítják az üdvözülést, hanem az Isten önkényesen válogatja ki, hogy kiket üdvözítsen, kiket ne. Egy rakás példáját hozá fel a Bibliából a bűnösöknek, a kikről föl kell tennünk, hogy mennyországban vannak és listáját ezzel a felkiáltással végezte be: *«Hát Lót mit cselekvék az ő leányaival!»* — Ehhez, mint szokták mondani, nem kell commentár.

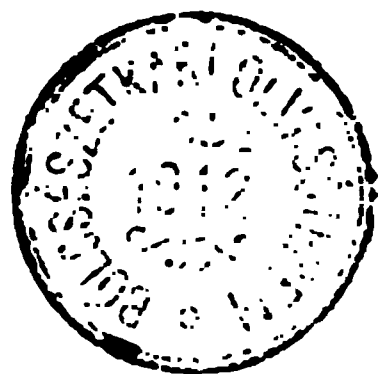
Én pedig azzal a javaslattal végzem be t. barátom észrevételeire és kifogásaira tett megjegyzéseimet, hogy nem ártana, ha közzétenné valamely illő folyóiratban ezt a mi vitánkat, ha tetszik duplikáival kísérve, mint a melyekre, mivel mindent elmondtam, a mit tudtam, semmit sem fogok viszonzni.

Brassai.

A KORONAŐRI INTÉZMÉNY A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN.

— Ötödik és befejező közlemény. —

V.

A koronaőri hivatal betöltése.

A korona őrzésének tiszte a királyság első századaiban, míg t. i. a szent korona Székesfehérvárott őriztetett, a székesfehérvári prépost, illetve örkanonok egyházi hivatalába olvadt, úgy hogy annak közjogi jelentősége, politikai jellege egyáltalán kifejezésre nem juthatott. E dignitás ekkor tehát ezen egyházi javadalom adományozásával járt, miután pedig az egyházi javadalmak adományozási joga a magyar király apostoli jogköréhez tartozott, ennél fogva a koronaőri méltóságnak forrása ezen korban a királyi hatalom volt.

Hogy a koronaörzés kiváltságával az egyház ruházta-tott fel, ez csak természetes következménye volt egyrészt ama történeti ténynek, hogy első királyunk a koronát pápai adomány czímén nyerte és pedig apostoli működésének jutalmául, másrészt ama közvéleleménynek, mely e koronát az isteni eredet diestényével övezte. A nagy királyt is hitbuzgóságán kívül — e szempontok vezérelhettek, midőn koronáját az egyház gondjaira bízta: ámde ezt a nélkül tette, hogy a korona iránti intézkedés jogát is az egyházra ruházta volna. Az ellenkezőt föltennünk azon fejedelemről, a ki királyi hatalmának önállását és nemzetének minden idegen befolyástól való függetlenségét annyi politikai eszélyességgel és körül-

tekintéssel alapította meg, csakis a történelem tanubizonyságának teljes ignorálásával lehet.

Az utána következett Árpádok gyenge és erőtlén kormányza az által, hogy a pártviszályok szenvedélyes hevében oltalmat rendesen a pápai hatalom védszárnyai alatt keresett, tág kaput nyitott Róma suprematiai törekvéseinek, még oly pápák alatt is, kiknek talán eszök ágában sem volt valami fenhatóságot igényelni az ország felett. A pápák ennek folytán olybá kezdték tekinteni István király országát, mint a szentszék feudumát, melynek nemcsak fejedelmet adhatnak, kit aztán az egyház a pápa által adományozott koronával felavat, hanem minden közügyeit is intézhetik. És így nem csodálkozhatunk azon, hogy a pápai befolyás a korona őrzésére is teljes mértékben nyilvánult, olyannyira, hogy a szent korona már inkább a pápa, mint az ország tulajdonának látszott. Okleveles bizonyítéka ennek ama levélváltás, mely Imre király és öccse Endre pártviszályainak korában a székesfehérvári prépost mint koronaőr és III. Incze pápa közt a szent korona őrzésének ügyében történt. A prépost nem a magyar királytól kér felhatalmazást arra, hogy a korona biztosabb őrizetéről gondoskodhassék, hanem egyenesen a római curiához fordul beleegyezésért, hogy a szent korona őrizetét, mivel biztonságát az ország kétségbeejtő állapota nagy mérvben veszélyeztette, világiakra bízassa. Mennyire kellett kihatvadni a királyi tekintély régi fényének, hogy a prépost ily alkotmányellenes merényletet büntetlenül végrehajtson, mennyire kellett kihalni a nemzetből az alkotmányhoz való ragaszkodásnak, hogy szó nélkül tűrje, miszerint a korona őrzése iránt a prépost a római curia beleegyezésével intézkedhessék!

A pápának a korona őrzése iránt tett ezen önhatalmú intézkedését jogbitorlásnak kell bélyegeznünk, ha mindjárt jóhiszemben is tette legyen azt. Az Árpádok alatt ugyanis

a az országba visszatér, Palóczy György esztergomi érseknek és Palóczy Matyas országbirónak adassék át őrizetül. Albert király a koronát egyedül királyi hatalmánál fogva vittette Vínograd várába s ott György bazini gróf őrizete alá helyezte. Albert halála után pedig György grófot, miután ez a szent koronát minden tartozékaival együtt sértetlenül átadta. Albert király özvegye, Erzsébet kiralynő menti föl a korona őrzésének tisztealól és hívet, Gara Lászlót ruházza fel e tiszttel.

Ciklik I. Matyas király az, a ki a rendeknek közvetlen befolyást és részvetet enged a koronaöri tisztt betöltésében; mert azonban még is sem teszi azon közjogi felfogásból kiindulva, mely a korona a király és nemzet közös tulajdonaként tekint, hanem az ősz. törz. főleg a nemzet azon nagy áldozatkészségének emlékeztetése, mely a szent korona kiváltását és egy ált. törz. törvényesítését lehetővé tette. Decree-nyel a korona őrzését értelmében ugyanis a király az ország ügyeit a főpapoknak és nemeseknek megegyezésével és akaratával tartozik gondoskodni a szent korona őrzéséről, őrzéséről ügyéről és őrzéséhez megkívántató alkalmas személyekről.

A királyi hatalom, mely Matyas vaskezeben oly nagygyá nőtt, már közvetlen utóda alatt semmivé törpült: egy fektelen olygarchia ragadta magához a hatalmat, melynek körében a szentesített törvény tisztelete vegkép megszűnt, szívéből pedig az alkotmány iránti hűség és ragaszkodás teljesen kihalt. Elég e tekintetben II. Ulaszló azon törvényére hivatkoznunk, mely a koronaörök választása tekintetében Matyas király törvénye helyett oly valami »régi szokásra« hivatkozik, mely szerint a szent korona a főpapok és főurak közül, de általuk is egyértelműleg választandó egyének által volna őrizendő. Oly »régi szokas«, mely szerint a koronaörök a főurak és főpapok által volnanak választandók, nem létezett soha, mert azon idő óta is, hogy a székesfehérvári egyház a korona-örzés díszes kiváltságát elvesztette, a koronaöri méltóságra

biakhoz «a nagyobb és kisebb tisztségeknek és hivataloknak valláskülömbőség nélkül — sine religionis discretionis — való osztogatásáról szólót is csatolja, melyre nézve pedig döntés a bécsi békekötésben történt.

A bécsi békekötés eredménye volt, hogy II. Ferdinánd hitlevele a koronaőri hivatal tekintetében a *mindkét vallásúak* köréből való választásról szól. biztosítván ugyanis az ország rendeit, hogy az ország szent koronáját az országglakók régi szokása és szabadsága szerint «per certas de eorum medio unanimiter ad hoc delectas et deputatas personas *utriusque religionis* saeculares» az országban fogja őriztetni (1622: 2.). Ezzel szóról szóra megegyez III. Ferdinánd és I. Lipót hitlevelének a koronaörzésre vonatkozó feltétele (1638: 1. és 1659: 1.).

A szentesített törvény és királyi esküvel pecsételt hitlevelek rendelkezése csak pusztában elhangzó szó volt, mert míg a XVII. század folyamán a protestantismus harcza az *egyenlő jogért* való harcz vala, addig a XVIII. század folyamán már csak *léteért* kellett küzdelmet vívnia. Erre vall azon körülmény is, hogy II. és III. Ferdinánd, valamint I. Lipót királyaink hitlevelében előforduló «*utriusque religionis*» kifejezés III. Károly és Mária Terézia hitlevelében elhagyott. «Az ország szent koronáját — ekként biztosítja III. Károly az országos rendeket — az országglakók régi szokása és a hazai törvények szerint a kebelökből közakarattal választott és megbízott világi személyek által fogjuk az országban őriztetni.» (1715: 2.). Ezzel szóról szóra megegyez Mária Terézia hitlevelének ide vágó pontja (1741: 2.).

Habár a hitlevél ezen szerkezete, mint alább látni fogjuk, jogászilag teljesen correct, mindazáltal az 1715. évi országgyűlést, midőn a hitlevél ezen szövegét megállapította, korántsem a jogi szempont vezérelte. E szöveg a protestantismust elnyomni célzó politika műve, melyet a II. József császár

Indokolásának gondolatmenete lenyegileg az, hogy régen-
 ten a koronaőri hivatali betöltésénél a válasz mindig szigorúan
 vétetett figyelembe, és pedig azon hiedelem alapján, hogy a
 szent koronát, mely az apostoli király fejére tétetik, csak
 ugyanazon hitű polgárok őrizhetik, ezen hiedelemnek véget
 vetett az 1790. évi 26. és 27. t.-cz., s így II. Lipót diplomá-
 jában legelőször kerüi elő a kérdéses kifejezés, melyre szük-
 ség nem volna, ha az 1848 óta ígért tökéletes egyenlőség
 és viszonyosság már valóság volna: ellenben a nemzetiség
 a koronaőrök választásánál soha akadályt nem képezett, és
 ma sem képezhet, miután a régi hitlevelek szavai helyett:
 «de medio regnicolarum», az 1867. évi diploma «az ország-
 lakosai kebeléből» szavakat használja, már pedig akkor
 «regnicolák» alatt törvényeink szellemében csakis a magyar
 korona tagjai, azaz a nemesek értettek, ma ellenben «az
 országlakosok» alatt úgy a nemes, mint nem-nemes, bármely
 nemzetiségű polgárok értendők, a kiknek kebeléből a király
 koronaőröket jelölhet.¹

Ezen indokolásból az első tekintetre kiérzik a férfias
 őszinteség hiánya, a minek kútforrása a nemzetiségi igényekkel
 szemben való fellépés bátortalansága volt, azon bátortalanság,
 mely szent István országának magyar nemzeti államiságát, a
 magyar faj suprematiáját sértő nemzetiségi törvényhez vezetett.

Miután fennálló törvényeink nemcsak a nemzetiség,
 hanem a vallás tekintetében sem ismernek osztálykülönbséget,
 ennek folytán ma «országlakosok» alatt nemcsak bármely
 nemzetiségű, hanem törvényesen bevett bármely vallású állam-
 polgárok is értendők, a miből következik, hogy ha alkotmá-
 nyunk szelleméből folyólag fölösleges szószaporítás volna a
 hitlevél azon szerkezete, mely a koronaőröknek a «nemzetiségi

¹ Az 1867. évi országgyűlés képviselőházának naplója. IV. köt.
 245. lap.

pecsételték meg, még ma is úgy tűnik föl, mint egyrészt alkotmányának palladiuma, azon középpont, melyben alkotmányos jogai egyesülnek, másrészt politikai önállásának, egységének, nemzeti függetlenségének symboluma. Ezért volt, hogy a nemzet ezen közjogi jelentőséggel felruházott korona őrzését soha és semmi körülmények között másra nem bízta, mint a ki húsunkból hús, vérünkben vér volt.

Koronaőri hivatalt tehát, melynek létet a nemzetnek a vallás magasztos körébe emelt korona iránti tisztelete adott, ma is csak született magyarok viselhetnek, a kik a király és haza érdekében szerzett érdemeik és szolgálataik figyelembevételével választandók, és tényleg is a király s nemzet bizalma következetesen csak olyan honfiakat emel e fényes polczra, kiknek nemcsak önszemélyét övezi a hazafiúi erények nymbusa, hanem már ősei is a király és haza iránt szerzett érdemek fényében tündökölnek.

Es ez így van helyesen, mert csak ily honfiak párosíthatnak magukban a törvényesen koronázott király iránti hódolattal és hűséggel ép oly tiszteletet és ragaszkodást az ország alkotmánya iránt, csak ily honfiakat tölthet be Révay Péter koronaőr szelleme, mely — ha kell — bátran oda kialsza a hatalom parancsszavának: «Halalunkig a korona mellett kell maradnunk és azt nem hagyhatjuk el!»

Dr. Rátzay Géza.

tan a lelki tehetségeket két csoportra osztja, ú. m. ismeretre, (facultas cognoscitiva) és vágyra (fac. appetitiva). Amannál megint alsóbb és felsőbb ismerő tehetséget (fac. cognosc. inferior et superior) különböztet meg. E felosztás a múlt száz év folyamán a Leibniz-Wolff bölcselete nagy hatása folytán általános volt. A lelki tehetségeknek ezen csoportosítása szerint az aesthetikai gyönyör s általában az érzés egész világa az alsóbb ismerő tehettség körébe esik. E beosztás elégtelenségének a sejtelme azonban már élt s habár az aesthetikai művekben a «szép ismeret», a «szép gondolkodás» kifejezés általános, de szelvében már találkozunk az «érzés» kifejezéssel is. Baumgarten, habár egész *Aesthetiká*-ja a «szépen gondolkodás» művészetének a szabályait foglalja magában, már sejtett valami lelki tehetseget az ismeret és vágy között. A szép ismeret kellekei között egyik első helyet foglalja el nála a «vita cognitionis». Ezen érti a gondolatoknak azon élénkségét és szemléletességét, a mely az akarati tevékenységre hatni bír s azt módosítani, megindítani tudja. Könyvének ezt a fejezetet – fájdalom – már nem írhatta meg: a korai halál megakadályozta abban. Tervezett műve felbenmaradt.

Baumgarten tanítványa Meier, ki mestere engedelmével kiadván egyetemi előadásokon készített jegyzeteit, teljesen Baumgarten elveit tolmacsolja, ilyen módon adja a vita cognitionis fogalmát: a közönséges ismeret csak a leleknek felét, az ismeretet foglalkoztatja, míg ellenben az aesthetikai ismeret a vita cognitionis által a vágyat is, tehát az egész kedélyt, t. i. gyönyört vagy utálatot, vágyat vagy undort kelt. Tehát össze van zavarva az aesthetikai tetszés a vágygyal, minek oka a lelki tehetsegek hanyos felosztása, a melyben az aesthetikai érzésnek az ismeret és vágy között nincs önálló hely kijelölve.¹

¹ Brautmaier: Geschichte der poetischen Theorie u. Kritik von den Diskursen der Maler bis auf Lessing. Frauenfeld, 1888. II. 147. l.

sohn ezt a szerencsés gondolatot nem értékesítette, nem vonta le belőle azokat a következményeket, a melyek szinte önként kínálkoznak. Kantnál ez a felosztás egész kritikai működésének annyira benső szervi részét képezi, hogy e nélkül rendszere nem egész. Ő az ítélőerő kritikájának terjedelmes bevezetésében kijelöli az ítélőerő kritikájának helyét a tiszta és gyakorlati ész kritikája között. Megismerésünket az értelem, cselekvésünket az ész törvényei vezérlik. Amaz a természeti, ez a szabadság fogalmával foglalkozik. De a felsőbb ismerőtehetségek családjában az értelem és ész között van egy közép-tag, az ítélőerő; ép így az ismeret és vágy között az öröm és fájdalom (das Gefühl der Lust und Unlust, tetszés és nem-tetszés) érzése.¹ Látni való, hogy Kant Lust- und Unlustgefühl-je ugyanaz, a mi a Mendelssohn Billigungsvermögen-je. *Brandis* a Mendelssohn összes művei kiadása elé írt bevezetésében (I. 92. l.) azt mondja, hogy a lelki tehetségeknek hármas felosztásával találkozott Kanttal, a nélkül hogy sejtette volna. *Braitmaier*, a ki ezt a kérdést Mendelssohnra vonatkozólag legrészletesebben és legalaposabban tárgyalja, itt látja az első csirát az aesthetikai tetszésnek az ismerettől és a vágytól való elválasztására. Ez az állítás azonban — a mint lattuk — annyiban kiigazításra szorúl, a mennyiben az angolok a kérdést már előkészítették s önkénytelenül is felszínre juttattak. Igaz azonban, a mit *Braitmaier* később állít, hogy e felosztással küzdött ki magának az aesthetika s így a művészet is önálló helyet a szellemi élet oekonomiájában. De Mendelssohn itt sem vonta le a praemissakban adott következményt. Baumgarten aesthetikájában a „szép ismeret” helye az érzéki és tiszta ismeret között van, tehát a művészeté az érzéki gyönyör és a bölcsészet között, mert az aesthetikai érzés a tiszta ismeret előcsarnoka; ex nocte per

¹ Kritik der Urtheilskraft. Ed. Kehrbach. 13—16. l.

Hagedorn, Winckelmann, Mengs, Klotz, a *Litteraturbriefe* és a *Bibliothek der schönen Künste und Wissenschaften* szerzői. Előszavában meg azt mondja, hogy könyvében több az idegen, mint a saját gondolat. De ezek a tények nem kisebbítik magának a meghatározásnak értékét, a mely a Kant felfogásának minden főszempontját már magában foglalja.

Riedel a szép, igaz és jó fogalmait szembeállítja, határkérdéseiket tisztázní igyekszik azokkal a törekvésekkel szemben, a melyek a szépet a jó és igaz alá rendelik. Szerinte az embernek három vegezéje van: az igaz, jó és szép. Minden számara a leleknek egy alapterhetsége vagy ereje van: az igazra a *sensus communis*, a jóra a lelkiismeret, a szépre az ízlés. A bölcseszett, mint forrása is, három ágra oszlik, ú. m. a *szellem*, a *szív* és az *ízlés* bölcsesetére. Az ízlés bölcsesete nem egyéb, mint a szépművészetek és tudományok elmélete. Az ízlés bölcsesetenek tárgya a szép.

A II. fejezetben, hol a szépművészetekről és tudományokról általában szol, a szépre vonatkozó gondolatait következőleg vezet be:

Minden vagyunk megegyezik abban, hogy azoknak az ertelemben egy bizonyos, gyakran csak homályos eszme felel meg, a mely a vagy tárgyat oly oldalról mutatja, a melyen az alapsztőneinkkel valamely viszonyban áll. De abban különböznek egymástól, hogy *némelyek a tárgy bírására irányulnak, másoknak ellenben célja egyedül a gyönyör* (tetszés), a mi a dolog pusztá érzéséből származik. A szép köre tehát sem nem oly szűk, mint Home állítja, midőn a tulajdonképeni szepet csak a látható tárgyak körére szorítja, sem nem oly széles, mint Mendelssohn képzel, midőn azt mondja, hogy a szép minden érzelmünk felett önhatalmú uralkodó s minden természetes ösztönünknek alapja.

A jót a széptől, az érdek ösztönét a tetszés ösztönétől gondosan meg kell különböztetni. Amaz bírni akar, ez meg

catholicae veritas, ubi vigebat inconcussa persisteret; ubi labefactata fuerat, repararetur, cultusque ubique propagaretur, status ecclesiasticus simul et politicus nativum sibi servaret splendorem». (L. a Paulernél közölt okmányt.)

Lipcsében az egyetem vívó- és lovászmestere is kénytelen a concordia formulára megesküdni; nálunk III. Ferdinánd (1656. decz. 2-án) eskütétellel kötelezte az egyetem rectorát és egész testületét, úgyszintén az akadémiai fokozatokra felavatandókat a tridentinum hitvallása mellett a boldogságos szűz szeplőtlen fogantatásának tanítására és védelmére és ezen eskünek évenként december 8-án ünnepélyes megújítására. Ez esküre való kötelezettség 1782-ig fennállott.

Az egyetemi tanulmányozás az egyházi dogma és a fejedelmi önkény hatalma alá került. Az önálló és szabad tanulmányozás szelleme, minden idealismus kihalt. A régi scholastikánál sokkal szűkebb látkörű scholastika honosult meg, mely gúnyt űzött a philosophiából: ezt még eszköznek sem használta fel. A harminczéves háború zaját visszhangoztatá a theologusok polemikája, s a tábori élet kicsapongása és nyeresége bevonult az egyetemi autonomia által védett scholárok közé. (L. kül. Tholuck: Akad. Leben és Raumer: Gesch. der Universitäten.) Szerencse, hogy az ily tudományosság büszkén elzárkózott a *latin* nyelv sánczai mögé.

A történeti tanulság tehát az, hogy az egyetemi tanulmányozásnak *sohasem lehet feladata — a fejedelmi absolutismussal szövetkező confessionalis egyházi dogmatikai érdeknek szolgálata*; mert ezáltal az egyetemnek keletkezésével adott lényeges jellemző vonása: a szabad, önálló és érdeknélküli tanulmányozás és ezzel járó emelkedett erkölcsi szellem minél inkább tönkre jut.

egyetemi tanár megnyitója 1891 92-ben, az egyetemi acta I. 48—68. l.): ezen eszmény vezérelte az igazán magyar egyetem első tervezőjét, a fejedelmi önkénynyel szövetséző egyházi dogmatismus áldozatát.

Később, de nagyobb sikerrel folyt Németországban az egyetemnek felszabadulási mozgalma. Pufendorf az abstract császárság és önző, szűkkörű territorialis fejedelemségek által eltemetett nemzeti egyéni szellem fölébresztője, a jognak az egyházi dogma alól felszabadítója. Thomasius ezen eszméknek előharczosa az egyetemen. Nemcsak a jog, hanem általában a tudomány az ész alapjára helyezendő. Nem a dogma, nem az iskolaszerűség, hanem az ész tevékenységében szabad személyiségnek műve legyen a tudomány, s ez a nemzetnek általános büszkesége és kincse. «Csak a korlátlan szabadság, igenis, a szabadság az, a mely a szellemnek megadja igaz életét, s a mely nélkül az ész, bármely sokféle előnyökben is részesüljön, holtak — léleknélkülinek bizonyul. Az embernek akarata, vagyis inkább az akarattól függő külső cselekvése a társadalomban emberi tekintélynek alárendelt; de az észnek ura csak egy: az Isten» — e szavakkal vezeti be a brandenburgi fejedelemnek ajánlott egyik művét (*Wissenschaft das Verborgene des Herzens zu erkennen*, 1691.): 1687-ben pedig először hirdet ő német felhívásban német nyelven tartandó előadásokat. A megrémült lipcsei egyetem elűzi őt, de a brandenburgi fejedelem védelme alatt az egyéniség jogát vallási téren érvényre emelő Franckeval Thomasius lett a hallei egyetem megalapítója.

Wolff Keresztély az ő nyomdokába lép s még a theológiára nézve is követeli a tekintély alól való felszabadulást, a naturalizált kinyilatkoztatást annak észszerű felismerése útján. (Lessing volt ez eszmének genialis érvényesítője az emberiség történetében [*Erziehung des Menschengeschlechts*] s a modern vallástudomány — melynek megteremtésében

es tekintélyben a gyakorlati élettel szorosabban összefüggő felsőbb facultasok, annál inkább néztek le ezek szolgálókat. A philosophiának ezen szolgálai állapotát sötét színekben festi Kant: *«Streit der facultäten»* című művében; de ugyane művében tünteti fel e sötét háttérből a philosophia jövőjének képét fényes ragyogásában.

A Fichtéből kiinduló és Hegelben tetőző irányzat, látszólag ugyancsak a philosophiát a tudományos hierarchiában is trónra emelte. Exner, a bécsi egyetemnek volt rectora négy évvel ezelőtt nagy feltűnést keltett rectori beszédében (*Über politische Bildung* p. 34.) kijelentette, hogy a philosophia beláthatatlan időkig lelepett e trónról.

Igaz az, hogy a philosophiai előadásokat nem ostromolják mai nap minden facultások lelkes hallgatói, mint akkor, midőn a philosophia a gondolkozás útján kívánta magát a létet is construálni, a leves titkát megfejteni s az egységes világnézetet, mennyet és földet egybefoglalva kifejteni. A csalatkozás heves indulatával és gunyával támadtak még e meddő philosophiát és pedig különösen azok, kik ép a philosophiai szellemnek hatása alatt újjáteremtették a természet és történettudományokat és a philosophiai szellemtől athatott tudományokra alapíták ép úgy az orvosi, mint a jogi szaktudományokat. A philosophiai bevezető cursus, a mint az régebben volt, ma bátran elmaradhat: de nem maradhat el a szaktudományokat kísérő s azokat mintegy befejező azon szoros ertelembe vett philosophiai tudomány, mely az egyes tudományok exact kutatása alapján nyert elveit, ezen tudományos úton nyert és így tehát nem dogmatikus jellegű értéklolgalmakat egységes világnézet megalkotása érdekében feldolgozza. A philosophia helye és szerepe tényleg változott; de ma is ugyan az a feladata, a mi volt az egyetemnek keletkezésének idejében, s melyet Kant is főntebb említett műveben kijelölt, a csak önmagaért kutató s így az egyetemi tanul-

látogatását. A hét éves háború ez ellenszenvet még inkább fokozza. Mária Terézia már 1761-ben kísérletet tesz egy Erdélyben felállítandó oly egyetem létesítésére nézve, a melyen a helv. és ág. hitvallásnak anyagi alapjai felhasználása mellett (1764. aug. 24-iki leirat) prot. theologiai facultás is szervezendő.

Alkalmi okul szolgált e tervezgetésre a külföldi egyetemekről beszivargó gonosz elvek ellensúlyozása s a tanároknak az udvartól való függése alapján — veszélyes tanok terjesztésének meggátolása (L. M. T. 1761. szept. az erdélyi udvari cancelláriához intézett kéziratát). Nem tanulmányozás, hanem a hivatalra az állam szellemében képesítő szakoktatás volt e létesítendő egyetem feladata. Ez egyetem főleg pénzhiány miatt nem jött létre. Mária Terézia erre a nagyszombati egyetemnek királyivá való átalakítását tervezi. Nagy óvatossággal intézkedik már 1762 óta ez ügyben, míg végre 1769. július 17-én kelt alapítványozó levelében ez egyetemet kegyes pártfogása és igazgatása alá fogadva — királyivá teszi; áthelyezését Budára 1777-ben (febr. 10.) elrendeli s 1780-ban kiadja számára Diploma inanguraleját. Az egyetem czimere és pecsétje is hirdeti állami alapítását és rendeltetését; az 1782-ben megváltoztatott doctori eskü elvileg megszünteti felekezeti jellegét.

Az alapító-levél megemlíti ugyan a szokásos szabadságokat, tulajdonjoggal ruházza fel az egyetemet; kormányzati szervezetében ott találjuk a rectort, a decanokat: de itt mindez a studium generalenak csak külső díszítménye. II. József alatt elveszti az egyetem nagyszerű adományain gyökerező tulajdonjogát; a kormányzati autonomia pedig kezdettől fogva inkább csak szertartási képviselői jog volt. Tényleg az egyetem tisztán állami igazgatás alá került. Az udvari tanulmányi bizottság, majd a helytartó-tanács, majd külön e célra kinevezett igazgatók kormányozták az egyetemet, ellenőrizték a tanárok működését. A tanár állami hivatalnok; az egyetem:

nevezetesen a felsőbb oktatás terén az állami hatalom ténykedését.

Ily tisztán csakis állami gyakorlati célú tanintézetekre nézve teljesen felesleges a kormányzatban érvényesülő autonomia. Az egyetemi tanároknak nincs semmiféle joguk és kötelességük a tanügy fejlesztése körül. Mindebben eljárnak az udvari tanulmányi comissio, a helytartó-tanács, a kinevezett inspectorok. E hatóságoktól veszi az egyetemi tanár tantárgya kezelésére nézve az általános, sőt minden egyes tanár még különös instructióit. Naponta két órát köteles tanítani és pedig az állam által meghatározott időben. A tanár köteles a lecke kezdetén — és pedig előleges figyelmeztetés nélkül — 2—3 tanulót a mult lecke tantárgyából kikérdezni. A diktálás vagy az előadás után való írás meg van tiltva. A tanár írhat kézikönyvet; de ezt csak akkor használhatja, hogyha azt az állami hatóság megvizsgálta és jóváhagyta; rendesen azonban előre megjelölnetnek a tanárok által használandó tankönyvek. E kijelölésnél elképzelhetlen az önkénykedés; midőn például II. József a kath. theologiai facultas egyháztörténeti tankönyvéül egy protestáns szerző (Schroeck Mihály) művét és később ugyancsak ezen szellemben írt más művét (Watteroth és Dannemayer) rendeli el használandóknak. (L. Kink: Gesch. der k. Universität in Wien I. 556. és melléklete 294. stb.) E kijelölt tankönyvek szelleméhez köteles a tanár előadásait szabni; sőt az 1788. jan. 9-iki rendelet megköveteli azt is, hogy a tanár még a magántarsalgást is e tankönyvek szellemében folytassa. Egyes intézkedések a hallgatók szellemirányzatát még az életre kihatólag is kötelezőleg kívánják meghatározni: így midőn a II. József által elrendelt, a theologusok promotiójánál hasznalt «formula sponsionis solennise» a kath. theologusokat arra kötelezi, hogy a theol. disciplinákat tisztán tartsák a scholastikusok semmis vélekedéseitől (Kink II. 598.). A tanárok politikai és vallási meggyőződését szabályzólag

a királynő is módosítá a jogtanárok által kitűzött tételeket. II. József beszünteté ugyan ezen disputatiókat; de 1795-ben ismét életbelépteti azokat a kormány és pedig azon célból, hogy ezen úton a *tanítás tartalmát* ellenőrizhesse s az ez iránt keletkezett aggályokat eloszlathassa. A disputatiók nem a hallgatót, hanem a *tanárt ellenőrző* intézménynyé váltak.

A tanulók szorgalmát az óránkénti feleletek, a semestralis vizsgák ellenőrizték, fokozták. Meg nem felelő érdemjegy a tanfolyam ismétlését eredményezte. A vizsgát, valamint az érdemjegyet, a kormány közege ellenőrizte.

Az ily iskolás színvonalra leszorított előadásokat a hallgatók igen természetesen szorgalmasan látogatták. A látogatás ellenőrzését megkönnyíté még azon körülmény is, hogy minden hallgatónak a 90-es évek óta számozott ülőhelye volt. Némi zavart okozott a számoknak időről időre való felcserélése. Ezen helycserét azonban megokolja a policialis állam bölcsesége. E bölcsesség ezáltal elejét kívánta venni annak, hogy a hosszabb ideig egymás mellett ülők studensi szövetségekre ne vetemedjenek.

Correct «Staatsdiener»-ek képzése volt nálunk ép úgy mint Franciaországban az egyetemi tanítás eszménye. Az egyetem szakiskolává süllyedt le, a melyből a tanítási és tanulási szabadság, az önálló tanulmányozás, a szabad gondolkozás, az igazságért való lelkesülés geniusa eltávozott. *A szűk látókörű rationalistikus állami abszolútismus, majd később az atyáskodó policialis állam az egyetemet sajátos eredeti jellegéből kiforgatá.* Az egyetem kizárólag az állam érdekeit szolgáló betanító szakiskolává vált.

Schneller István.

rokonság is fűzte, s ki örömét lelte az ifjú korán fejlett értelmiségében s a görög nyelv iránti érdeklődésében, egy görög grammatikával és bibliával ajándékozta meg, melyek elválatlan társai lőnek későbbi életpályáján. Ő volt az is, a ki később a félénk modorú, kistermetű ifjút a wittenbergi görög tanszékre hívta meg, melyet akkor foglalt el, mikor Luther először idéztetett Rómába, a pápai ítélőszék elé. Ettől fogva kezdődik a két nagy ember szoros barátsága, mely a reformatio ügyére oly jelentősnek bizonyult s Luthernek oly megbecsülhetetlen szövetségest szerzett.

«Germaniae praeceptor» e hízogó jelzővel igtatta a történelem Melanchthon nevét évlapjaira, s ha reformátori működésétől eltekintünk is, e két szó dicsősége elég nimbuszszal övezi a bölcs tanító halántékait, hogy századokra vesse ki ragyogását mindabban, a mit alkotott, a mit a jövő nemzedék erkölcsi és intellectualis okulására irataiban, tanításaiban elhintett.

Újjáteremtőjét ünnepli benne a wittenbergai egyetem, a kinek hallatára Európa minden szegletéből összesereglettek a tudománysóvár ifjak, hogy szellemét magukkal vigyék mindenfelé s átplántálják a késő nemzedékekbe. Kétezerre is ment nem egyszer hallgatóinak száma, köztük nemet, franczia, angol, magyar, erdélyi, lengyel, dán, cseh, olasz, tót, görög is. Tekintelyes katholikus egyházfők, mint Sadolet es Bembo bíborokok, tisztelettel hajoltak meg Melanchthon fölénye, széles és nagy tudása előtt.

Könyvei, melyeket a paedagogiai oktatás új alapokra fektetése érdekében írt: «De dialectica», «De anima», «Epitome philosophiae moralis» stb., melyek a német tudományosságot nem csekély lépéssel vitték előbbre, ha nem is a styl fordulatos elegantiája által tűnnek épen ki, de világos, érthető latinsággal vannak írva, s méltán lelkesítettek az őt a görög nyelv tanszékére Wittenbergába hívó Reuchlint, a választó-

hatta s maga helyett Camerariust küldte, ki mellé aztán oly tudósokat vonzott, mint Eobanus, Hessus, Roting és Schonen.

Paedagogia működése tetőpontját Melanchthonnak a tankönyvrendszer gyökeres reformálása szolgáltatta. Ebben csak a humanismus százada nagy feladatainak egyikét valósította meg, mely minden vonalon új tankönyvek behozatalára adott elhatározó lökést. Az iskolák jobb szótárakat kaptak, a görög és zsidó tankönyveket újakkal váltották fel s követte ez: a latin nyelvtan átdolgozása is, mely azelőtt nem felelt meg a helyes módszer szempontjainak. De a szónoklat- és költészet, a dialektika, metaphysika és arithmetika előadása meg mindig a régi nyomokon haladt. Melanchthon itt is megkezdte korszakalkotó reformjait, s tankönyvirodalmi tevékenységének ékesen szülő emlékei: a nemet Cäsio Janus, in arithmetica, in geometria, catechesis, puerilis elementa rhetorices, erotemata dialectices s a grammatica latina, mely 1525-től 1737-ig nem kevesebb mint 51 kiadást ért: míg a „libellus grammaticae”, melyet meg majdnem mint gyermek írt volt 1513-ban két növendéke számára, 25 kiadásban jelent meg.

Kora tevelgyesétől azonban nem egészen ment Melanchthon sem, pl. o. az astronomiában, melyet ő is Mirandola és Luther minden tiltakozása daczara a csillagjósiással sző össze, de a physika és ethika, a physiologia és főképen elszórt beszédei, a „Declamationes” s ezekben székfoglaló beszéde is a wittenbergi, katheátron, az egész XVI. században meg a katolikus iskolákban is elismert tekintélyű tananyagait szolgálták.

E. paedagogia: műve azonban mégis az 1528-ban Luther előszavával elátva kiadott „Visitationes Büchlein”, mint egyedül a Janos választófejedelem által elrendelt azon iskolatörzstaniak, melyet Mveanus és Justus Meniusseal együtt Tübingenben írtak.

A könyvrészke, mely valószínűleg Luther tanterve alapján készült, a tanterkepes helyes elvet: *reus ki. Abba indul ki,*

A szombat vagy szerda vallástanításra van szánva, a mikor is a tanítónak jól meg kell magyaráznia és betanítania a Miatyánkot, a hitvallást és tízparancsolatot. «De — teszi hozzá jellemző gyöngédséggel Melanchthon — ne szoktassa a gyermekeket szerzetesek csúfolásához, mint azt sokan teszik.» Ennekutána néhány zsoltár is begyakorlandó. A haladottabbaknál Máté grammatikai magyarázata, Pál apostol Timótheushoz írt két levele, János első levele, vagy Salamon egészítik ki a programmot. Egyéb azonban nem, mert, ismételve hangsúlyozza Melanchthon, a túlsok nem czélszerű.

A harmadik csoport azokból alakítandó, a kik a grammatikában legelőbbre haladtak: De a délutáni első órán ezek is a többiekkel együtt a zenetanulásban vesznek részt. Majd Vergiliust veszik elő, azután Cicero «De officiis», vagy «Epistolae familiares»-eit. Reggel Vergiliust kell ismételni, s a grammatikai gyakorlat kedvéért mondatconstructiók szerkesztendőek, különös tekintettel a beszéd alakzataira. Délelőtt mindig a grammatika a főtárgy, úgy hogy az etymologia és syntaxis befejezése után a metrika s később a dialektika és rhetorika legyen megkezdhető. Úgy az első, mint a második csoport hetenkint egy írásbeli feladványt, levelet vagy verset kap; beszélni azonban csak latinul szabad.

Ez rövid foglalatja Melanchthon azon művének, mely legrészletesebben terjeszkedik ki kora oktatásügyére és annak szükségére. Ki ne látná ebben protestáns iskoláink egész mai rendszerének típusát, a mint az századokon keresztül tartotta fenn magát, s helyes gyakorlati érzéssel oldotta meg a protestáns tanügy nagy feladatait. Itt is, mint egész működésében, Melanchthon első sorban paedagogusnak bizonyul. Praeceptor működése az értelem, a szív és jellem képzését tartja első sorban szem előtt. Mint classica-philologus nem az ó-kor civilisatióját kutatja mindenekfölött, hanem abban csak egy formális nevelési eszközt lát a humanismus és protestantismus

Az augsburgi gyűlésen azonban Melanchthon békés, egyeztető szellemét egyszerre túlszárnyalta Luther erős, elszánt hite eszméiben. Míg ő mindennap újabb és újabb expedien-
seken töprengett, kerülő utakat, sikamlós magyarázatokat keresett, hogy az ellentéteket összeegyeztesse s a protestáns álláspontot a katolikusokéval kibékítse, addig Luther merészen lökte el magától a megalkuvásnak minden lehetőségét s végkép elszigetelte magát Melanchthon békítési törekvéseitől. A concessiók, melyeket Melanchthon békés lelke kitalált, csak arra voltak jók, hogy Zwinglit e fölkiáltásra birják: «Elő akarják készíteni az utat a Rómába való visszatérésre!» Maga Luther tollat ragadott s ezeket írta Augsburgba Melanchthonnak:

«Értesültem, hogy különös dologhoz fogtál, t. i. Luthert és a pápát összebékíteni. De a pápa nem fog békülni s Luther köszöni ezt szépen. És ha ennek daczára sikerülni fog műved, akkor példadra én is összehozom Krisztust Beliallal.»

E szavak nem hagytak fenn többé kétséget az iránt, hogy Luther és Melanchthon útjai eltértek, s hogy egyiköknek félre kellett állnia az útból. Melanchthon tartózkodása önmagának ásta meg sírját; az események túlszárnyalták álláspontját. Ma, 400 év után azonban a kegyelet újra kiemeli sírjából s odaállítja arra a piedestálra, hol a szellemét, egyéniséget tisztán látó utókor jelölt ki számára helyet.

abstract speculációjának, kövessük a jogot a maga természetes létrejövetelében, úgy a mint az az élet örökös mozgalmának megfelelően értsük meg végre, hogy nem lehet az életviszonyokat előre megállapított szabályoknak alávetni, hanem a szabályoknak kell az élet viszonyaihoz képest alakulniok. A jog nem egy örök, változhatatlan elv, úgy jött az létre az időben, együtt él és fejlődik az emberrel s annak életviszonyaival, alkalmazkodik a szükséghez, és változik a korral és az élet körülményeivel. Ez oknál fogva jogot konstruálni az egyházi, polgári vagy politikai élet számára, mielőtt azon viszonyok, melyekből a jog fakad, létrejönne, erőszakolni azokat a jogot létrehozó tényezők dacára, oly törekvés, melynek eredménye az emberek öntudatában létező igazság érzetével ellenkezőleg, törvénybe iktatott igazságtalanságot képez. az ily jog alá kényszerített embereket ellenállásra ösztönzi, s ezáltal idővel az élet természetes mozgását gátolja, magát a mesterségesen konstruált jogot pedig élettelen vázzá sorvasztja, mely sem ellenálló erővel, sem életrevalósággal nem bír. Így jön létre az a szomorú állapot, mikor a közvélemény szerint igazságtalan, gonosz ember az, ki törvényadta jogát érvényesíti, és igazságtalanul elnyomott becsületes ember az, a kin a törvényt végrehajtják.

Az egyházi vagyon tehát, mely az időben a legkülönfélébb körülmények közt jött létre, különféle viszonyok közt különféle céloknak szolgál és különféle dolgoknak és jogoknak összeséből áll, egy közös elv alá nem fogható, annak jogalanyiséga egy abszolút elvből le nem vezethető. Ellenkezőleg. *Minden egyes vagyontárgynál, minden egyes dolognál és jognál külön-külön kell vizsgálni a konkrét viszonyokat és csak ezen viszonyok természete szerint lehet esetről-esetre megállapítani, ki azon alany, kit a kérdéses esetben a tulajdonjog megillet.* Itt ismét mindenekelőtt azon kérdést kell eldöntenünk: melyik jogi rendszer illetékes az egyházi vagyon tulajdonjogi alanyának elbírálására.

Az egyháznak a vagyon feletti tulajdonjogát melyik jogrendszer szabályozza?

Az egyház tulajdonjogát a tudósok különböző alapokból igyekeztek kimagyarázni, s e nézetek iránt közönyösek nem maradhatunk, mert a mily alapból eredeztetjük az egyháznak jog-

még képes lenne is tényleges birtoklást nyújtani, ez azonban nélkülözne minden biztonságot és materiális védelmet.

Azt se lehet állítani, hogy az államnak az egyház tulajdonjogát szükségkép el kell ismernie; bizonyítják oly államok akár a múltban, akár a jelenben, hol az elismerve nem volt és nincs. Az államnak ethikai kötelessége e tulajdon elismerése és védelme; ha azonban e kötelességét nem teljesíti, azért állam is létezhet, egyház is, de nem létezik egyházi vagyon.

A Syllabusnak 26. tételét nem lehet úgy értelmezni, hogy az egyháznak az állami jogrend részéről jövő elismerésre nincs szüksége ahhoz, hogy jogitulajdont szerezzen és bírjon.

Az egyház jogitulajdont csak úgy szerezhet és úgy bírhat, ha jogalanyiságát az állami jogirend elismeri.

Ha a tulajdonjog általában azon feltételek összege, melyektől függ a tulajdonnak szerzése, élvezése és a felette való rendelkezés, adott esetben pedig visszakövetelés: úgy a polgári jogi rend részéről jövő elismerés, biztosítás nélkül az egyháznak tulajdonjoga nem lehet, csak tényleges birtoka. Volt idő, mikor az egyház létezett, de a fennálló jogirend őt el nem ismerte, pl. Rómában az első századokban, Magyarországon Szent István előtt, vagy manapság Chinában, vagy egy üldözés közt élő missiohelyen ilyen körülmények közt az egyháznak tulajdonjoga nem létezett és nem létezik. A tulajdonjogot a fennálló jogi rend teszi valósággá.

Ezen jogrend pedig nem lehet más, mint a polgári jogrendje, mert a hol polgári magánjogi képességről van szó, ennek más szabályozója, mint a polgári jogirend maga, sohasem volt és nem is lesz.

Azért mondja szent Ágoston: «Possessio originem habet jure humano, jura autem humana jura imperatorum sunt. Quare? Quia ipsa jura humana per imperatores et reges saeculi Deus distribuit generi humano. Tolle jura imperatorum, et quis audet dicere: mea est illa villa, aut meus est ille servus aut domus haec mea est? . . . Sed jam dixi de jure humano agitur. Et tamen Apostolus voluit servire regibus, voluit honorari reges et dixit: Regem reveremini. Nolite dicere, quid mihi et regi? Quid tibi ergo et possessioni? Per jura regum possidentur possessiones. Dixisti quid mihi et regi? Noli dicere possessiones tuas, quia ipsa jura humana renunciasti, quibus possidentur possessiones».

E végből szükséges a X. századból ismernünk:
 a nyugati egyház vagyoni viszonyait, s az idevonatkozó
 egyházi törvényhozást;
 a nyugati népek birtokviszonyait;
 a X. századbeli magyar birtokviszonyokat.
 Mindezeknek alapján bocsátkozhatunk csak a szent István
 alatti egyházi vagyon viszonyainak vizsgálatába.

*A nyugati egyház vagyoni viszonyai, s az idevonatkozó
 egyházi törvényhozás a X. században.*

Az egyház vagyonára vonatkozólag korábban találkozunk törvényhozási emlékekkel Keleten, mint Nyugaton, hol az V. század előtt vagyoni jogot szabályozó tételes jogra alig akadunk. E században is először Itáliában lelünk ilyen szabályokat, egészen természetes következménye gyanánt azon körülménynek, hogy az egész nyugati Európában itt kezdtek a társadalmi élet viszonyai, tebát a birtokviszonyok is, megállapodottabb alakot ölteni. Itália pedig utánozta Keletet, hol minden egyházi vagyon összes jövedelme a püspök rendelkezése alatt állott, s ha a püspöki székesegyházon kívül más templom is volt, ez közvetlenül szintén a püspöknek jövedelmezett, ki köteles volt e közjövedelemből nemcsak az isteni tiszteletnek minden szükségleteit fedezni, hanem azonkívül még papjait is eltartani és a szegényeket is segélyezni.

Itálián kívül már nincs olyan általánosan elfogadott elv, mely az egyházi vagyonra és jövedelemre nézve irányadó volna. Az eszmény, mely után kiválóbb egyházferfiak törekedtek (szent Ágoston) a vagyonközösség lett volna; ez azonban csak az ő utána nevezett canonoknál volt képes fenmaradni, máshol mindenütt áldozatul esett a tények hatalmának, mert a milyen sokféle volt és lehetett a mód, mely szerint a mobilitásból még csak imént megállapodni kezdő társadalomban az egyház esetről-esetre vagyonhoz és jövedelemhez jutott, ép oly nagy különféleség uralkodott az egyházi vagyon viszonyait illetőleg is. Már maga az egyházak és a birtokok szétszórtsága is lehetetlenné tette, hogy egy püspök valamennyinek jövedelmét nem hogy húzhatta, de még csak ellenőrizhette volna is. Itt a püspök osztozik a clerussal, másutt a jövedelemnek csak egyharmadára tart igényt, ott a clerus és a

APÁCZAI CSERI JÁNOS MINT PAEDAGOGUS.

— Második közlemény. —

III. Az előkészület útján — itthon. Kolozsvár és Porcsalmi. Gyulafehérvár s Alsted. Bisterfeld és Keresztúri.

Apáczai maga tudósít bennünket Encyklopaediájában, hol végezte iskoláit s bárha adatai ez irányban hézagosak, a menyiben 15—16 éves életkoráig homályban hagynak, mégis az általa közlött adatok, összevetve egyéb idevonatkozó tanúságokkal, elegendő anyagot nyújtanak ahhoz, hogy benső fejlődését, azon kortól kezdve, midőn a szemlélődő ifjú tudatosan szerzi tapasztalatait, kellőleg megfigyelhessük és követhessük.

Életírói, saját vallomása nyomán, egyhangúlag kiemelik azon mély és maradandó benyomást, melyet reá első sorban is, kolozsvári iskoláztatása végén, kedvelt tanára Porcsalmi András gyakorolt. A kolozsvári iskola azon idő szerint, a marosvásárhelyivel egyezőleg, a gyulafehérvári collegiumnak volt patriculáris intézete, a mit, eltekintve azon magában véve elég nyomós októl, hogy ezzel ugyanazon patronusai voltak (Bethlen, majd a Rákóczyak), igazol az, hogy abban csupán a humaniorák taníttattak s hogy ezek triviumának elvégzése után az ifjúság onnan, felsőbb tanulmányozás végett, Gyulafehérvárra ment át. Jellege tehát a Sturm-féle pueritiae aetatis gymnasiumnak felelt meg, bárha berendezésében nyilván egyszerűbb, szegényesebb volt is. Valószínűleg az egyes osztályok össze voltak vonva a trivium három szaka szerint, három tanítóval élükön, legalább Apáczainak egy későbbi nyilatkozata szerint¹ akkor (1653—54) Kolozsvárott három tanár

¹ De Studio Sapientiae: 447. l. Itt Porcsalmi mellett még Colomannust és Sikót említi, mint a kik akkor, midőn ő Gyulafehérvárott

azonban, ha állítjuk, hogy e szervezet úgy, a mint contemplálva volt, egészében megvalósítva sohasem lett. E szerint az iskola a fejedelemnek, mint legfőbb patronusnak felügyelete alatt az anyagiakban a «scholarcha» vagy «curator», a szellemiekben pedig az iskolai tanács (senatus) vezetése alatt állott, mely tanácsnak elnöke a rector, tagjai pedig a professorok. Didaktikai szempontból véve a főiskola két főcsoportra különült és pedig az ú. n. «publica schola»-ra, a mely a «rector» igazgatása alatt kivüle még három, összesen tehát négy, és pedig két philosophiai és két theologiai professor által vezetett volt; és egy ú. n. «paedagogeumra», a mely öt osztályból állott volna, öt praeceptor vezetése alatt, kik közül az első, vagyis a legfelsőbb osztály vezetője egyszersmind a «paedagogearcha» szerepét is viselte volna s a kitől a többi praeceptorok közvetlenül függöttek. A collegium vezetése azonban kizárólag a professorokból álló senatusra lett volna bízva. A professorok- és praeceptoroktól ugyan megköveteli a törvény a roformata valláshoz való hűséget, de főleg a professorokkal szemben általában megelégszik azon körülménnyel, hogy az Isten ígéje és az iskola törvényei szerint fognak tanítani és élni; míg valamennyi tanerőtől a tanítványok iránt szigorral párosult atyai szeretetet kíván meg. Az intézettel összefüggött az alumneum, a melyben alumnus diákok ingyen, részben fizetésért is felvétettek s mely az oekonomus vezetése alatt állott: valamint az intézethez tartozott egy nyomda is a collegiumi typographus vezetése alatt, melyben azonban a tanárok irodalmi termékei csakis a senátus előzetes cenzurája alapján nyomattak ki.

A tulajdonképeni főiskola, vagyis «publica schola» theologiai «facultása» valószínűleg három évfolyamra¹ volt tervezve és tárgyai: az ó- és újszövetség magyarázata, kapcsolatban a theologiai controvers kérdésekkel — a «biblica professio» és «polemika» — mint az első professor (egyúttal «rector») tárgyai: — a második professor pedig a «loci communest» vagyis dogmatikát tanította volna,² ezenkívül egyik vagy másik a héber

¹ Világosan nincs kifejezve a törvényben, de szövegéből gyanítható.

² Idegen kézzel az eredetihez írva: «Amesii Medullam explicando et examinando». Tehát ide is eljutott Amesius! L. alább 279. l.

le, csak a «gyermeki példákat» adta maga hozzá.¹ És hogy mennyire rajongott Ramusért, legjobban illusztrálja gyulafehérvári székhelyfoglalója, hol őt Luther, Zwingli, Calvin stb. mint az evangélium világosságai mellett mint a bölcsészet nagy reformátorát ünnepli, kit Isten azért adott, hogy a hamis, mert a keresztyén igazsággal ellenkező tanokat megczáfolja a kiáltó sötétséget az igazság világosságával eiűzze s a bölcselők által létesített zűrzavarban művészi rendet teremtsen.² Hivatkozik Alstedre, s a többi encyklopaediaírókra, kik mind Ramus nyomán haladtak³ s kijelenti őszintén, hogy neki encyklopaediájában az volt a törekvése, hogy ha úgy Ramus halottaiból feltámadna, azt magáénak ismerje el és megköszönje, hogy bárha magyarul nem tud, Apáczaí útján íme végűl a magyarnak mégis magyarul bölcselkedik.⁴ Nem habozunk kijelenteni, hogy Ramusra, kit Apáczaí mint a bölcsészet megűjhodásának tavaszhiűűkét oly lelkesedetten magasztal s kinek bölcselete magyar nyelven való megszólaltatását nagy dicsőségének tartja, első sorban is, Bisterfeld irányíthatta figyelmét.⁵

A szakszerű theologiai oktatás tárgyát, még a szervező Alsted szellemének megfelelően, nyilván a fentebb elősorolt tárgyak képezték, az oktatásnak az önképzés útján való megtermékenyítésére tényleg életbeléptettettek a mai tudományos seminarumok csiráit képező ú. n. disputatiók, heti két órában s Bisterfeldtől fenn is maradt egy iratka, mely azon disputatiók elveit s módszerét megszabja,⁶ míg a gyakorlati lelkészkedés céljára előkészítőűl az ú. n. oratoriumok szolgáltak, nyilván a herborni szokás alapján, a mely iskola mindig kiváló figyelemmel volt a

¹ *Horvath C.* kiadása i. h. 35. l.

² . . . «falsas et Christ. veritati repugnantes opiniones refutaret, tenebras cymmerias luce veritatis dispelleret, confusumque philosophorum chaos lumine artificiosae methodi in pulchrum ordinem redigeret».

³ «In quibus — etiam invitis — qui Ramum non videt, coecus est.»

⁴ «Nos certe in nostra Encyclopaediae hoc operam dedimus, quod si Ramum e mortuis resurgere contingeret, hanc prae ceteris pro suo agnosceret, gratiasque nobis ageret, se non tantum sui voti per nos primum factum compotem, sed linguae Hungaricae ignatum per nos Hungaris Hungarice tandem philosophari.» (De stud. sap. 435—437. l.)

⁵ Hogy egyébként Ramus ekkor másutt is divatban volt, igazolja Tolnai példája, ki azt Sárospatakon az aristotelesi Keckermann helyére behozta. — *Molnar A.* i. m. 407. l.

⁶ *Kvacsala* i. m. 13. l.

tanári kara előtt egy színmű alakjában tartott vizsgája, a melyből kitűnik, hogy a 17 éves fiatal ember különösen a latin nyelv és irályban való jártasságát mutatja be, realis ismeretekről az egész vizsgán szó sincsen.¹ Ezen az akkori tanítás módszerére is érdekes fényt vető vizsgálat bennünket, tárgyunknál fogva közelebbről is érdekel. Az ifjú fejedelem egyik társa, ki a királyt játszotta, kérdi őt, minő szerzők után tanult, mire ő azt feleli, hogy mindenelőtt a szóbőség megszerzése végett a Centuriát tanulta meg, mint a mely könyv már egész Európát meghódította. Ez a Centuria pedig nem más, mint Comenius Januája, a melyet szerzője tudvalevőleg 100 fejezetre osztott, melyek ha nem is szigorú rendszer alapján, de legalább tárgyi rokonság és a tárgyak értéke szerinti fokozatban vannak csoportosítva.² A «király» további kérdésére, vajjon a grammatikából könyv nélkül tanult-e, a kérdezett fejedelmi ifjú tagadólag válaszol, mert — úgymond — mi sem alkalmasabb a tanulók lelkét az iskolától elijeszteni, mint elméjüket a homályos nyelvszabályokkal gyötörni. Persze a király is helyesli a módszert és miután a magasabb latin irályról is megemlékezett volna, kérdést tesz az ifjú egyéb tanulmányaira vonatkozólag is s ez a philosophiát nevezi meg, a mi mellett a theologiát kissé elhanyagolta. No ez a királynak sehogy sem tetszik, kiküldi az ifjút, hogy pótolja mulasztását, mire ez kis idő múlva visszatér s kijelenti, hogy az újszövetségből 5000 mondást tud, az egyes fogalmak szerint csoportosítva . . . E vizsga, a mely persze fényesen végződött, mutatja, hogy mely dologra fektették a fősúlyt: kegyesség, értelem, latinság; azonban mutatja már a nyelvtanítás haladottabb, a reálismeretekkel combinált, természetesebb menetét is; főleg azonban mutatja, hogy Comenius Januája ez idő szerint ép úgy mint Brassóban, Gyulafehérvárott is otthonos volt, s aligha tévedünk, midőn e collegiumot, mint a Comenius eszméit felkaroló

¹ «Pallas Dacica, quam illustr. d. Sigm. Rakoci . . . anno 1640 praestitit.» Alba Julia. 1640. Az előszű szerint a közlés Bisterfeldtől való. E vizsgát leírja *Kvacsala*: Bisterfeld, 27—28. l.

² 1.: Bevezetés; 2—19.: a természetvilág; 20—29.: az ember; 30—47.: az ember tevékenysége; 48—67.: a polgári viszonyok; 68—99.: az iskola, templom, erkölcs, nevelés, hit, gondviselés; 100.: Isten dicséretével, rövid imával összekötött befejezés. — A könyv czíme: «Janua linguae latinae aurea reserata».

és pedig szép sikerrel, a mennyiben megállapítania sikerült, hogy ifjú theologiae candidatusunk 1648. július 22-én a franekerai egyetemre iratkozott be, de már ugyanazon év szeptember 5-én Leydenben találkozunk vele; majd 1650-ben Utrechtbe jön, hol ugyanez év márczius havában első nyilvános disputációját tartja¹ 1651-ben, április 3-án pedig ismét Harderwijkben iratkozik be, mely újon megnyílt egyetemnek legelső theologiai doctorává avattatik fel² ugyanez év és hó 22-én. Még ez év augusztus havában Utrechtbe visszatér, szeptemberben megnősül és itt is marad, mígnem 1653. augusztus 29-én, tehát teljes öt évi távollét után hazájába visszatér.³ Ez adott nyomokon kövessük immár Apáczeit a külföldre s vizsgáljuk közelebbről a viszonyokat, a melyek között élt, a mennyiben azok a rendelkezésükre álló egyéb források útján felderíthetők.

A németalföldi ref. egyház ez időben a kálvini reformatio-területén vezérszerepet játszott. Németalföldről hangzik szét az igazhitűség szava mindenfelé. Ide küldik még a németországi reformátusok is ifjaikat a theológiára; innen szerzik tanerőiket, bárha viszont — minthogy javadalmazás dolgában a dúsgazdag kereskedő állammal versenyezni nem képesek — gyakran a maguk legjobb tanerőitől a németalföldi iskolák javára megválni kénytelenek.⁴ A területre nézve felette jelentéktelen ország a XVII. században nem kevesebb mint hat egyetemet és jóval több a

¹ L. Függelék. I. 1.

² L. Függelék. I. 2.

³ Ezen részletezésből kitűnik, mennyire alapos Neményi azon megjegyzése, hogy A. «nagyon rövid megszakítással öt évet töltött az utrechtii egyetemen». (ld. m. 11. l.) Ha Gyalui új adatait, melyeket idézetlenül felhasznál, kissé combinálja, láthatja, hogy A. Utrechtben összesen legfeljebb három évet tölthetett (ezt sem egyfolytában). s hogy Apáczainak itt tanúságul idézhető szavai (Enc. 261. l.: «l'rajectom. holott az ő mind a többi felett való kiességére nézve csaknem öt egész esztendeje már. hogy lakom») betű szerint nem vehetők.

⁴ Bisterfeld is, pedig készpénzfizetése Gyulafehérvárott lakáson és egyéb járandóságon kívül ezer imperiális tallér volt, mai pénzünk szerint 20—25,000 korona: két ízben volt közel ahhoz (v. ö. *Kvacsala* i. m. 29. és 34. l.), hogy Erdélytől megválják és holland egyetemre költözzék át. És pedig 1642- és 1649-ben (tehát épen midőn Apáczi ott tanult). Hogy mennyire megbecsülték akkoriban Németalföldön a tudósokat, mutatja az eset, hogy az amsterdami «gymnasium illustre» a nagy Vossiust Leydentől 1631-ben 2500 frt fizetésen szerezte el, a mely összeg mai 40—45,000 koronának felel meg!

kezökben a harczy bárdot szorították, más kezökben a vakoló lapáttal építették a magyar Siont; gondoskodtak arról, hogy népük a nyugoti művelődéstől el ne maradjon, hanem azzal lehetőleg lépést tartson. Ezért küldték ki az ifjakat is, hogy hozzanak haza tapasztalatokat, eszméket; ezért állítottak iskolákat s hítták meg azokba a külföld elismert hírn. nevű tudósait, hogy ezek itt a tudománynak és művelődésnek megannyi magvetői, apostolai legyenek. — Ámde mindennek daczára az ország állapota szomorú, kilátásai vigasztalanok. Törökbarátság, mely a nép életvérén táplálkozik; felekezeti villongások, melyek minden más kérdést háttérbe szorítanak — s még az egyházon belül is perpatvar, presbyteri és episcopalis rendszerek pártküzdelme, melynek keserű levét — nem is sejti még! — neki is később ki kell majd innia. S mind e bajok, mind e kérdések háttérbe szorítják vagy legalább korlátozzák a legfőbb, a legfontosabb ügyet, a mely pedig minden nyomorúságból egyedül nyújt kibontakozást, a mely egyedül biztosíthatja a jövőt: a nemzeti tudomány és művelődés szent ügyét. Pedig «elvész a nép, a mely tudomány nélkül való». Látja a józan, gyakorlati holland nép iskoláit, melyek az élet számára tanítanak, lerázva a nyelvtani formalismus nyögét és a realiáknak minél nagyobb tért nyitva meg; elbeszélget a derék, komoly Voetiussal a honi állapotokról s a tanuság újból és újból csak az, hogy hazája addig nem lehet boldoggá, míg nincsenek jó nemzeti iskolái, nemzeti tanítókkal, nemzeti tudománynyal; valamíg csak a tudomány nem megy át a nemzet vérébe. És a sok töprengés, a sok figyelmes tapasztalat, a sok tanul-ág, melyeknek hatását a nagy mester szavai csak fokozzák, megszülik az ifjú theologiae doktor lelkében a nagy elhatározást: életét e szent, e nagy eszmének áldozni! nemzetét ennek megvalósítása által nagygyá, boldoggá tenni. — Éveken át kitartó lázas munkával készül — theologusnak s lesz belőle önkénytelen paedagogus, akár csak nagy kortársa Comenius,¹ ki hasonló viszonyok között lett ugyancsak theologusból paedagogussá.

S ezzel a 26 éves ifjú megtalálta a pontot, a hová lábait

¹ V. ö. erre nézve *Kvacsala* «Emlékbeszédét», melyet Comenius szül. 300 éves évfordulója alkalmából a pozsonvi ág. h. ev. theol. akad. Önképzőköre ünnepségen mondott. Pozsony, 1892. 6. 1.

IRODALOM.

« *Histoire de la philosophie atomistique*. Par Léopold Mabillean, ancien membre l'École Française de Rome, professeur de philosophie à la faculté des lettres de Caën. Paris, 1895. » 8°. 560. l.

Ezt a kitűnő munkát az *Académie des sciences morales et politiques* megkoszorúzta és az egész franczia szakirodalom nagy elismeréssel fogadta. És méltán, mert alig akad monographia a philosophia-történeti irodalomban oly dúsgazdag angol és német irodalomban is, mely egy-egy rendszert homályba vesző kezdeteitől a mai napig úgy elkísérne, mint azt Mabillean teszi az atomista rendszerrel.

A nagyterjedelmű könyv öt részre oszlik. Az első rész az atomismus helyét keresi a hindu philosophiában. Természetes, hogy e kezdetek «a mesés Kelet honában» ködösek s való adatokat találni, ha nem is lehetetlen, de nagyon nehéz. A szerző Poseidonius adatát közli, ki (Strabonnál XVI. 2.. 25.) előadja, hogy egy Mochus nevű phoeniciai, ki a trójai háborúk korában élt, volt az atomista bölcsélet alapítója. Ugyanezt erősítgeti Sextus is (Adv. mathematicos XI. 363.) és Jamblichos. Pythagoras életírója. Egy másik legenda mindjárt kapcsolatot is teremt a keleti és görög atomismus közt, a mennyiben előadja, hogy Demokritos atyja Abderában elszállásolt perzsa katonákat Xerxes visszavonulása alkalmából és hálából e katonák (!) megoktatták Demokritost az ő keleti bölcseségökre.

Végre pedig egy okszerűbb kapcsolatra utal, mely valósággal fennállott Egyiptom és Kis-Ázsia ion gyarmatai közt, t. i. az élénk kereskedelemre, mely az árúkkal együtt kicserélte a gondolatokat is, s ekképen a forrongó, szellemi fejlődésben levő görögségnek irányt adott; a mint hogy valósággal az ion gyarmatokon

A Kant philosophiai fejlődését tárgyaló szakasz után a kriticismus ismerettanát ismerteti tömören, de világosan. Szerzőnk kritikai magatartása ezzel szemben azon állításában kulminál, hogy nem áll fenn valóban azon éles különbség *szemléleti formák, kategóriák* és *események* között, melyet Kant kíván. A tér, az idő, a continuitás, a causalitás mindmegannyi ideális tökéletességű gondolatképek, melyek mint ilyenek a tapasztalat által sohasem igazoltatnak. A mit Kant formáknak nevez, tulajdonkép abstractiók, ideálok, s az alaptételek hypothesisek, melyek ismeretünk természetéből fakadnak, de nem bebizonyított igazságok. Ép ezért Kant nem oldotta meg Hume problémáját (mely megoldhatatlan is) mert a kriticismus causalitása nem tapasztalati igazság, hanem hypothesis. Anélkül, hogy bővebb kritikába bocsátkoznánk, melyről itt természetesen szó sem lehet, csak azt jegyezzük meg, hogy Kant már akkor túlhaladta Humet, midőn a causalitást *ismeretünk természetére* vezette vissza, s nem associativ megszokásra, szóval midőn benne *ismerési föltételt*, felfogási módot mutatott ki, mely nélkül logikai világképünk, vagyis organikus tapasztalatunk nem lehet. S *ebből* a szempontból egészen közömbös az, a mire szerzőnk súlyt fektet, hogy t. i. e föltétel ismerettani conceptiója mily viszonyban áll a concret egyes tapasztalással. Kant ethikai eszméi fejlődésében tanulságos kimutatását találjuk annak, hogy mily ellenmondások kerültek azokba a pszichológiai szempontoktól való fokozatos távolódásuk által, s hogy Kant növekvő ellenszenve az empirismus ellen mint sodorta őt mindjobban a mysticismus felé, mely jog és vallásbölcséletében, valamint aesthetikájában dogmatikus vonásokat eredményez.

Természethölcséletére nézve azon véleményének ad kifejezést, hogy Kant abban eltávolodott a természettudományi szellemtől.

A nyolczadik könyv «Die Philosophie der Romantik» cím alatt a Kant utáni nagy metaphysikai rendszereket tárgyalja. Igen tanulságos a bevezetésképen közölt kapcsolat kimutatása a német idealismus és a francia forradalom eszmeköre között. Fichte magyarázatánál kiemeli szerzőnk, hogy e bölcsezt sohasem hirdett tiszta idealismust, a mint ezt ő maga concipálta, mert az Énben kezdettől fogva fölvesz valamit, a mi nem jut tudatunkba, a minek csak egyes sugárait tükrözi vissza ismerésünk; ez az «öntudatlan» később mindinkább növekedett rendszerében. Felhívja figyelmünket a «Naturrecht» és a «System der Sittenlehre»

tesz, többek között, hogy nem tisztázza a tudatélet érzelmi oldalának viszonyát a képzetekhez; innen van, hogy túl nagy fontosságot tulajdonít az érzelemnek a vallási képzetek genezisében, feledvén, hogy az érzelem *maga* semmiféle képzetet nem produkálhat. Feuerbach továbbá feledi — mondja szerzőnk — hogy azon tétel végleges bizonyításáról szó sem lehet, mely szerint minden theologia végelemzésben psychologia; mert ha bármikép is sikerül lélektani tényezőkből a vallási képzeteket kimagyarázni, soha azért biztosak nem lehetünk az iránt, vajjon e képzetek nem jelentenek-e egyúttal *többet* is mint psychologiai alakulatokat? Mi azt hisszük, hogy Höfding itt feledi, miszerint az onus probandi arra nehezedik, ki a vallási képzetek lélektani magyarázata után azoknak *még valami jelentését* állítja. Ha sikerül a vallási képzeteket, mint mythologiai alakulatokat bemutatnunk, melyek *egyedül* az emberi tudatból, a primitiv gondolkodás illúzióiból fáradnak és azokból magyarázhatók, *nincs okunk* nekik még valami mystikus transcendens jelentőséget tulajdonítanunk — kivéve, ha a metaphysikusokkal az ily subjectiv alakulatokban mást is látunk mint képzetek synthesiét, s más jelentést mint amit e tapasztalati képzetek ép bírnak. A továbbiakban szerzőnk védi Feuerbachot a materialismus és a hedonikus ethika vádjától, rámutatván valódi tanaira. A könyvet nevezetesebb svéd és dán gondolkodók ismertetése zárja be.

A kilenczedik könyv a positivismus előfutárjait, keletkezését és fejlődését tárgyalja. Érdekes párhuzamot találunk bevezetéseken századunk romantikája és positivistikus törekvései közt. Mielőtt Comte ismertetésére térne át, a francia bölcsészet megelőző áramlatait ecseteli. A De Maistre által megállapított vallásos bölcselkedésre vonatkozólag tanulságos szerzőnk azon megjegyzése, hogy ez irány ép oly hiányát mutatja a historiai érzéknek, mint a XVIII. század rationalismusa, pedig annak kijavítója akar lenni. Míg ugyanis a rationalismus minden vallási képzetét gonosz és cselszövő papok koholmányaként fogott fel, addig a reactionariusok hasonló logikával a renaissance óta minden szellemi terméket az egyház elleni összeesküvés machinatiójának tartanak. Egyik sem érti az evolutio valódi irányát, ezért a fejlődés más-más szakán mindegyik csak önkényes fondorkodást, de nem természetes processust képes látni. A psychologiai iskola (Cabanis, Maine de Biran, Ampère, Royer Collard, Cousin és Jouffroy) ismertetése

azt a dogmatismust is kiemelve, melybe Mill azáltal jutott, hogy egyáltalán transcendens problémák tárgyalásába bocsátkozott, feledvén, hogy ezáltal saját tanát tagadja meg, mely erélyesen hangoztatja, hogy minden ismerési tartalmunk a tapasztalásból származik. A következő szakasz a fejlődési elméletek philosophiáit tárgyalja, külön fejezetet szentelve Darwinnak. A nagy természetbúvárt mindenesetre hely illeti meg a philosophia történetében, mert szerzőnk nem túloz, midőn hypothesisének ép oly fontosságot tulajdonít világnézetünkre, mint ezt annak idején Kopernikus, Galilei és Newton gyakoroltak. A könyvet Herbert Spencer rendszerének tüzetes ismertetése zárja be. Ismerettana ellen kiemeli — a mit különben már Littré és mások is tettek — hogy az Unknowablet nem egy helyen positiv értelemben veszi, s általában az által, hogy azt szembe állítja a Knowablelel szintén relativvá teszi; e ponton a rendszerben dogmatikus dualismus maradt. A továbbiak folyamán kifogásolja szerzőnk, hogy Spencer az energia megmaradásának elvét az októrvénynyel s annak érvényével úgyszólván azonosítja s azon — mindenesetre merész és kétséges — állítást kockáztatja, hogy a természet törvényszerűsége főnnállhatna, a mellett, hogy bizonyos energiamennyiség el is veszne! Már találóbb azon megjegyzése, hogy az angol bölcselő az empirismus ellen folytatott kritikáját önmaga ellen fordítja, midőn csak az egyénre nézve ismer el a priorit, de nem a fajra nézve is, mert ezáltal fölvesz oly időpontot, midőn az ismereti formák mégis az empiriából szereztettek, tehát lehetőknek tart egy oly processust, melyet az empirismussal szemben méltán kifogásolt. Ethikájában nem találja eléggé kiemelve az egyéni különbségeket, melyek az erkölcsi evolútiót föltételezik. Jól jellemzi Spencer egész világnézetét, midőn annak központjában az élettevékenység szabad kibontakozásának gondolatát látja, mely több mint egy elérendő czél eszköze. Függelékképen Boole és Jevons logikájának és Sidgwick ethikai munkálkodásának rövid méltatását találjuk.

A tizedik, az utolsó könyv a német philosophia kimagasló alakjait ismerteti 1850-től 1880-ig. Mintán letárgyalta Róbert Mayer és elvének jelentőségének a philosophiára, s a materialismus áramlatainak főbb képviselőit és Lotze világnézetét ismerteti. Hartmann rendszerében éles kritikával mutatja ki a dogmatikus s általában a tudománytalan elemeket. Utána Albert Lange világnézetét tárgyalja, méltatva a «Geschichte des Materialismus» nagy

hasonló érzelmeket ébresztenek, vagy legalább ébreszthetnek. Másoknak ezen föltáruuló képzelet az, melyek örömet és fájdalmakat kiteszik. Ezeket ismernem kell, ezek hasonló érzelmeket kell hogy előidézzenek bennem — hogy másokkal együtt érezhessek. Az elementáris érzelmek legalább tisztán egoistikusak kell hogy legyenek, mert azokat ép oly kevésé lehet másoknál föltárni, mint az egyszerű érzéklés tartalmait. Ki sohasem észlelte a vörös színt, az leírásokból sohasem tanulhatná azt meg. A ki a szomjúság eloltásának kéjét sohasem ismerte, az előtt azt semmi elbeszélés nem tenné megfoghatóbbá.

Hogy az altruismus alapja valóban az egoismus, kitetszik az Spencer következő demonstrációjából is. Vegyük fel, hogy *A* és *B* két barát, teljesen önzéstelen ember volna. Egyiknek öröme csak a másik öröme lenne, fájdalma csak a másik fájdalma. Ugyanígy állna a dolog a másik baráttal is. Annak se lennének saját örömei és fájdalmai, hanem érzelmeiben egészen a másikba olvadna fel. Első pillantásra ez a viszony nagyon idealisnak ugyan, de mégis lehetségesnek látszik, habár eddig sohasem fordult elő. Közelebbről véve azonban szemügyre, úgy találjuk, hogy ez a viszony elméletileg is lehetetlen. Ha *A* csak *B* örömeit érzi és *B* csak *A* örömeit, akkor *A* *B*-nek nem csupán nem okozhat örömet, de *B* egyáltalában nem is nyújthat alkalmat *A*-nak a vele érzésre, s ugyanez történik *B*-vel is *A*-val szemben. Mert ha egyik csak a másik örömeit és fájdalmait érezi, akkor mindkettőből hiányzik minden érzelmi tárgy, egyiknek sincsenek saját örömei, tehát egyik sem érezheti a másik örömeit sem. Mindenik magáévá tenné a másik örömeit, de nem találhat olyanokat, mert a másik ugyanazon elv szerint jár el s szintén nem ismer saját örömeit, hanem csak a másikéit, a melyekkel ez a másik ismét nem bír. Következése ennek, hogy mindketten csupa szeretetsóvárgásból nem is juthatnának igazi szeretetre.

Innen van az, hogy szeretetsóvár emberek (azaz olyanok, kik inkább annak érzik szükségét, hogy szeressenek, minisem hogy szerettenessenek) oly gyakran csüngenek egoistákon s örömeiket abban lelik, hogy ezeknek szeszélyeit és önző szükségzeit kielégítsék. A anya elkényeztetett gyermekével szemben ugyanezt az álláspontot foglalja el, a szeretet legcsekélyebb mértékével beéri, s gyakran még a teljes közönyösség sem irthatja ki belőle egészen a szeretetet.

lenül bírok a családi viszonyoktól eltekintve. nincs lényeges különbség. Mert: érzelmek közt, melyek képzésekre, és érzelmek közt, melyek érzéklésekre vonatkoznak, csak fok szerinti, de nem faj szerinti különbség létezhetik.

Igaz, hogy egy tekintetben a közvetve észlelt érzelmek mindig mögötte fognak maradni a közvetlenül észlelteknél. Az idegen képzetek, melyekhez embertársam érzelmei fűződnek, előttem sohasem tárulhatnak föl oly teljességgel, élénkséggel és tisztasággal, melylyei saját, közvetlenül adva levő képzeleim bűnnek. Sőt sokszor csupa analógiákban jelentkeznek, legalább ott, a hol az illető előttem épen nem, vagy csak kevéssé ismert. Ha egy idegen embert sírni látok s azt hallom tőle, hogy anyja meghalt, akkor emezt nem képzelhetem magam elé, ha nem ismerem. Ha saját anyám még él, akkor még az idegen fájdalmat sem becsülhetem föl kellőleg, s csak az marad fenn, hogy analog képzeteken gondoljam el másnak fájdalmát.

Ehhez járul, hogy embertársaimnál, ezeknek minden képzele más kapcsolatokban jelentkezik, mint nálam, s hogy azért ugyanaz a képzet nálam és másoknál más érzelmeket ébreszt, vagy legalább más érzelmi színezetet kell hogy nyerjen. Így az én érzésem s az idegen érzés sohasem lehet egészen azonos, csak ott fogja megközelíteni az azonosságot, a hol a gondolkodási és érzelmi módok egyneműsége kölcsönös pontos fölismeréssel vág össze. De akkor az érzés ezen azonossága oly erővel nyilvánulhat, mely két szívből egyet csinál.

Ugyanezen folyamaton alapszik a közérzés, melynek három nemét különbözteti meg Schubert-Soldern: azt, a mely akkor áll elő, ha mások velem együtt éreznek, azt, melylyel akkor bírok, ha én másokkal érzek, és azt, a melynek közös alapja bennem és másokban van.

Ha ugyanis egy örömet vagy fájdalmat érzek s észreveszem, hogy azt egy más is velem érzi, akkor ezáltal érzelmem erősbül, illetőleg enyhül. Örömet a velem örülők öröme mindig fokozza; ha örööm idegen szívből visszhangra lel, úgy kitörő tombolássá fajulhat. Ellenben fájdalmamat mások részvéte enyhíti: másoknak velem érzése föloldja a fájdalmat, sírásra indít s mint fájdalomcsillapító érzés hat.

Ha pedig csak azáltal támad egy érzés bennem, mert azt másoknál észlelem, a nélkül hogy érzelmeik oka engem magam

Még pedig az erkölcsiség kezdetben majdnem kizárólag az egoizmusról épül, s csak lassan-lassan hat közre szociálozólag az altruizmus, hogy uralkodóvá váljon elérhetetlen ideálá legyen.

Ezen fejtegetés során azonban az erkölcsiség fogalma annyiban még meghatározatlannal marad, a melyben nem látjuk megjelölve, hogy mily tartalom illeti meg a közjö fogalmát. Ezt a tartalmat most, munkája további folyamánál Schubert-Soldern az erkölcsiség fogalom történeti elemeiben jelöli meg, mert a közjö oly fogalom, mely minden kornak és társadalomra nézve egyenlő tartalommal egyáltalán nem bír. Azt azonban hangsúlyozza, hogy a közjö önmagában elő nem mozgatható, hanem csak az egyes ember javában, s ezt elősegíteni mindig morális, vagy legalább is nem immorális, ha azáltal összehatkozásba nem lépünk mindenkinek javával.

Szoros összefüggése hozza azonban Schubert-Soldern az erkölcsiség fogalmával az igazságosság fogalmát is. Szerinte az igazságosság egy része az erkölcsiségnek. Az erkölcsiség általában a közjö elismertetését követeli meg az egyesek javában: az igazságosság pedig azt követeli, hogy egyes ember java másokkal szemben, egyik osztály java más osztályok rovására ne előnybírassék. Ez a követelmény tehát mindenki örömeinek és szenvedéseinek egyenlő mértékűséget követeli fel a javak és terhek elosztásánál. Ez a szempont vezeti át a szerzőt a munkája czímfejlésén is érintett szociális kérdésre, melyet mint szociális pedagógusnak tárgyal a kifejtett irányzatok útmutatásához képes.

* * *

A belga alkotmány revisiójáról értekezik Conrad Bornhak a *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* közelebbi füzeteiben. Tudvalevő, hogy Belgium közjoga mily befolyást gyakorolt más államok jogfejlődésére, mely csaknem fordított arányban áll az ország területi kiterjedésével és politikai fontosságával. A porosz alkotmány-alkomány példái részben szó szerinti fordítása a belga alkotmánynak. Már ez is indokolja, hogy röviden végig kísérjük Bornhakot fejtegetéseiben.

1830-ban következett be a Németalfölddel egyesült Belgium önálló elszakadása a holland uralomtól. Az ideiglenes kormány

gondolkozó bölcész írt, az «Atöröklés problémájá»-nak s a «Korunk bölcseleté»-nek e helyen már ismételten méltatott szerzője. De míg ez utóbbi művében Kozáry a pozitivizmus rendszerét és methodusát bonczolta élesen, addig most Szent Tamás és Descartes között von párhuzamot, hogy kimutassa nézete szerint a cartezi philosophia tarthatatlanságát és «a világ elé tárja a Schola bölcseletében rejlő drága kincseket». Álláspontja már előre ki van tűzve tehát, s ez az, hogy Descartes philosophiáját, a kit a «cél-okok kutatásainak kizárása s a theologiával való könnyű elbánása miatt» Comte bölcselete előkészítőjének, s subjectivista álláspontjánál fogva a Taine- és Wundt-féle iskola előhírnökének tart, leszállítsa arról a magaslatról, melyre korunk gondolkodása helyezte.

Hét fejezetre oszló könyve sorban taglalja: I. Descartes rendszerét; II. Descartes és Szent Tamás ismerettanát s ebben az eszmék eredetéről és keletkezéséről, az igazság és bizonyosság kérdéséről szóló (igazság és világfelfogás; a bizonyosság kérdése és az érzéki ismeret tárgyilagossága; a bizonyosság kriteriumai; Descartes álláspontja; a módszer kérdése) részeket; III. A theologiai kérdéseket, mint az Istentan, az igazság viszonya Istenhez, az ok-kérdés; IV. Descartes lélektani problémáit; V. Az indulatok és szenvedélyek tanát; VI. Descartes érdemeit.

Mindezek tárgyalása során egyúttal gazdag irodalmat ölel fel Kozári úgy Descartes, mint Aquinoi Tamás commentár-íróiból; így Rosminit, Bonaldot, Gardairt, Gonzalest, Elisée-Vincent Maximust, Cousint stb., s Descartesről különösen, habár nem is kimerítő, de tájékozással szolgáló irodalomtörténeti repertoriumot is ad.

Az eszmék eredete és keletkezése kérdésében Szent Tamás rendszerét a józan ész rendszerének mondja, mely a józan és mérsékelt realizmus talaján áll. Tudjuk, hogy Szent Tamás véleménye az, hogy az érzékek közvetítése nélkül a lélek semmit föl nem foghatna. *Nihil est in intellectu, quin prius fuerit in sensu.* Értelmünk eszméit az elvonás közvetítése útján szerzi be. Szent Tamás tehát nem fogad el velünk született eszméket. Ez ugyan ép annyira vitás, mint a mily vitás az ellenkező állítás, hogy Descartes tanítná a velünk született eszméket. Mint a hogy sokan vannak, a kik Szent Tamásnál is fölismerni vélik a velünk született eszmék tanát, ép úgy vannak, mint p. o. Dugald Stewart,

gonpában (kolostor) hallott Notovics először Jézusról. A láma beszélt neki, hogy mindig szívesen látják a keresztyéneket s jobban szeretik őket a mohamedánoknál, mert a keresztyének nemcsak momotheisták, hanem lényegileg majdnem csak úgy Buddhát imádják, mint maguk a thibethiek. «Csak egy hibát követtek el a keresztyének — fejtegeté a láma — t. i. azt, hogy elváltak az anyaegyháztól s egy külön földi Dalai-Lámát teremtetek maguknak (itt a pápára célzott); azt, a kit a nyugatiak «Isten fia» néven tisztelnek azt mi is ép úgy tiszteljük, mert tudjuk, hogy a nagy Buddha elméje az ő szent személyében öltött egy időre testet. Issa nekünk nagy prófétánk, a huszonkét Buddha után ő egyike a legelsőeknek, nagyobb bármely Dalai-Lámánál, mert hiszen az Úr lelkének egy részét képezi. Ő vezetett benneteket a jó és rossz megismerésére és cselekedetei meg is vannak írva a mi szent könyveinkben. Siratjuk, hogy a pogányok olyan galádul meggyilkolták.»

Kis-Thibet fővárosába, Lehbe érve, aztán meglátogatta Notovics a környékbeli nagy *himisi* kolostort. Itt végig nézett egy bucsú-szerű vallásos mysteriumot s elcsodálkozott azokon a teméntelen rémesebbnél rémesebb bálványokon, melyeket a buddhista papok a nép előtt az isteni színjátékban szerepeltettek. Mikor a szertartás végén bemutatták a tisztos öreg lámának, kifejezte csodálkozását a látottak felett s mondá, hogy a buddhismus spirituális lényegét tekintve nem érti, hogy mi szüksége van ennyi ijesztő és brutális külsőségre. A láma azonban igen bölcsen így felelt neki: «Minden vallásnak szüksége van szimpadias külsőségekre, s ezek teljességgel nem érintik a buddhismus lényegét. Ez csak gyakorlatias eszköz arra, hogy a tudatlan népet a Teremtő iránt való tiszteletben és szeretetben megtartsuk. Az a sok bálvány? Az ember mindig gyermek marad, mindig a kézzel foghatót keresi s nem tud állandóan hinni abban, a mi kívül esik a külső érzékein. Minden vallás bálványokon kezdte, sok istenhívők voltak a régi brahminok is és csak a mi nagy reformátorunknak Szakiha-Muninak, kiben a nagy Biró elméje testet vett, sikerült bennünket e balgaság alól felszabadítani. Ez a Szakhia-Muni, ki 3000 évvel ezelőtt (1200 Kr. e.) élt, megtérítette egész Khinát s ott Fo néven tisztelik. Rajta kívül különös nagy tiszteletben tartjuk még Gothama buddhát, a ki 2500 évvel élt ezelőtt (600-ban Kr. e.) és a ki a hinduk felét megtérítette

A könyv címe ez:

«Szent Issának, az emberek legjobb Fiának az élete».

Kezdődik pedig ezzel az I. részszel:

1. Megremegett a föld és sírtanak az egek, mert nagy bűn követtetett el Izráelben;

2. mert gyötrelmesen megkínozták és kivégezték ottan a nagy igaz Issát, a kiben élt a világlélek;

3. a ki azért vett testet egy közönséges halandó formájában, hogy jót tegyen az emberiséggel s kigyomlálja belőle az álnokságot;

4. és hogy a bűneinek fertőjébe elmerült embert a békés életre, a jó szeretetére és az egy és oszthatatlan Teremtő tiszteletére vezérelje, kinek irgalmassága mérhetetlen és határ nélkül való.

5. Imhol ezeket beszélik róla az Izráelből idejött útas kalmárok.

Dr. Pekár Gyula.

AZ EGYETEMI TANULMÁNYOZÁS FELADATA.

— Harmadik és befejező közlemény. —

VI.

Nem az állam kormányának, sem pedig az egyetem szervezetének érdeme, hogy meg ezen korszakban is voltak kiválóbb tudós egyetemi tanárok. Köszönjük ezt első sorban maguknak e jeles férfiaknak, kik nyomasztó szellemi és anyagi helyzetükön felülemelkedve, otthonosak voltak a tudománynak állami határt nem ismerő szabad országában s nem kevésbé azon nemzeti alapon meginduló reformmozgalomnak, mely ezen idegenszerű gyamkodó, egyenlősítő, a társadalmat elnvelő, állami absolutismus ellen protestalt: s mely nemzeti mozgalomhoz ők is csatlakoztak.

Már az 1790 91-iki országgyűlés azon bizottsági munkálatában, mely a koronázási eskü tervezetét készítte el — nevezetesen e tervezet 22-ik pontjában — kifejezést adott a tanügy terén érvényesülő idegenszerű állameszmeny elleni tiltakozásnak, a mennyiben e tervezet szerint () Felsege esküvel fogadja, hogy sem ő, sem utódai sohasem fogjak az ifjúság nyilvános nevelésének rendezését saját teljhatalmukból meghatározni, sem barmely udvari commissionnak vagy barmely udvari vagy kültöldi hatosagnak alárendelni, hanem abban mindig az országgyűlés által megállapított nemzeti nevelés általános elvei szerint fognak eljárni; esküvel fogadja, hogy

az országban s a mellék országokban semmiféle idegen nyelvet (tehát a németet sem) nem fog bevezetni s a nemzetet nem fogja annak tanulására kötelezni.

A koronázási eskü tervezetének e pontja — bár e határozott alakban nem vétetett fel magába a koronázási eskübe: szelleme mégis az 1790/91: XV. és XVII., nevezetesen pedig a XXVI. t.-cz. 4. és 5. §-aiban behatással volt a törvényben autonomoknak elismert prot. felekezetek tanügyi szervező munkásságára. A magyar nyelv, mint nemzeti nyelv, már 1790-ben a soproni lyceumban, s majd ugyanazon időben a pozsonyi lyceum körében alapított magyar társaságban otthont nyert. Az 1790-iki evang. egyetemes gyűlés határozatilag kimondja, hogy a magyar nyelv minden evang. iskolában a lehető legnagyobb mértékben taníttassék. E határozatot az 1809-iki gyűlés megújítja. A Schedius-féle tanterv a paedagogika és katechetika tanárát előadásainak magyar nyelven való tanítására kötelezi és elrendeli a magyar nyelvnek rendkívüli órákban való tanítását a felső osztályokban; 1840-ben elrendeli, hogy szövevényesebb terminologia nélküli tantárgyak magyarul adassanak elő, hogy minden bizonyítvány s hivatalos kimutatás magyar nyelven szerkesztendő s a magyar nyelv és irodalom kötelező tantárgyként előadandó. Az 1842-iki zay-ugróczy tanterv 4. és 5. pontja, végre az evang. közép- és főiskolák tannyelvéül kizárólag a magyar nyelvet állapítja meg.

E szűkebb körben érvényesülő nemzeti eszmény a társadalmat is szervezőleg hatotta át. Nemzeti alapon szervezendő a társadalom. A társadalmi élet egyes tényezői — a földművelés, az ipar, a kereskedelem, de nemkülönben a tudomány terén felszabadítandók a gyámkodó, egyenlősítő s a társadalmat lebilincselő állami abszolutismus békóiból. Az 1827-iki országgyűlésen teremti nagy Széchenyink szava a Magyar Tudományos Akadémiát; s ugyanezen országgyűlés VIII. t.-cz. alapján

A minister csak részben felelhetett meg megbízatásának. A reactio, majd az éjszaki szél elhervasztá alkotmányos életünk tavaszának virágát. Alkotmányunk felfüggesztésével — a tudomány-egyetem alkotmányos jogai is felfüggesztettek; ideiglenesen kinevezett rector és dékánok vezették az egyetem ügyét csász. kir. hadi és polgári biztosok, majd később (1850.) a bécsi cultus és közoktatási minister hatósága alatt. A német nyelv mint tannyelv is újra tért foglalt; a nem «tiszt» tanárok (pl. Balassa, Pauller) csak ideiglenesen foglalhatták el tanszékeiket, míg ugyanis purificálódtak s tanárok alkalmazásánál előtérbe lépett mint elengedhetlen feltétel a «tiszta».

Az egyetemet azonban főkincsétől nem fosztá meg e korszak sem: a tanszabadság kincsétől. A bécsi egyetemen már 1846-ban indult meg az egyetemnek ez elv alapján való szervezése. Thun Leo a tudomány méltósága előtt meghajolt s az 1850. febr. 15-én kelt leiratában kijelenti, hogy a pesti egyetem végleges rendezésénél a tanítási és tanulási szabadság elvét, mint vezérlőt követi. A szabadságnak tehát volt hazánkban — az autonom felekezeteiktől eltekintve is — ott-hona az egyetemen.

S e szabadság már 1856-ban követelte az egyetem önkormányzatának visszaállítását, miután a theol. facultás által kezdeményezett felirat szerint sem politikai, sem tudományos érdekből nem szükséges a provisorium.

Az 1859-et követő 60-as év bár egyelőre csak kivételesen 1½ évre visszaadja az egyetemnek rector- és dekanválasztó jogát: s ugyanazon év nov. 11-én kelt helytartótanácsi rendelet visszahelyezi a magyar nyelvet is nemrég kivívott jogaiba.

Magyar egyetemet, mely a 48-as tanszabadság elvén állott, vett át nagy Eötvösünk, mint újra kinevezett minister 1867-ben. Ha államférfiaink valamelyike, úgy Eötvösünk volt

adata nemcsak az. hogy a tudományt önmagáért művelje s ez öncélú tanulmányozás folyamatát hallgatóiban megindítsa s minden egyéb tekintet nélkül az igazság kutatásáért való lelkesülésre vezessen; hanem tényleg az is, hogy a cultur-állam hivatalos vezetői szerepére vállalkozók számára nyújtsa azon ismereteket, melyek a gyakorlati pályákra nézve szükségesek, s melyekről köteles a hallgató az államilag szervezett vizsgáló bizottságok előtt beszámolni.

VII.

Mikép egyeztethető meg egymással e kettős feladat: ez képezi az egyetemi kérdésnek jelenleg oly kényes problémáját.

Vannak ugyan egyesek, kik e Gordiusi csomót a gyakorlati élet éles fegyverével ketté vágják, hivatkozva arra, hogy a magyar nemzeti szellem gyakorlati irányzatú, a tudományért, mint ilyenért, nem lelkesül; a miért is az egyetemet ép úgy, mint azt a velünk temperamentumban egyező franczia tette — állami vizsgára előkészítő szakiskolává kell átalakítani, a melyben közlendő az, a mi immár megvan állapítva, szépen elrendezett, könnyen felfogható alakban, minden kételyek és mélyebb megalapítás kizártával (így jellemzi Helmholtz a franczia szakiskolák előadásait. L. különben Szabó József: «Mozgalmak az egyetemi rendszer ügyében», Budapesti Szemlében is közölt kimagasló és tanulságos rectori beszédét 1884. év 93. számában).

A történet óva int e tanács követésétől. Csak az állami absolutismus és policialis atyáskodó állam sülyeszté le az egyetemet ily vizsgákra betanító intézetekké. Maga II. József közvetlenül halála előtt (febr. 6. 1790.) kiadott legfelsőbb resolútiójában bevallja, hogy az ily egyetemen a tudomány emlézési anyaggá vált, hogy az ismeretek felületesek, hogy az ifjúság erkölcsei feslettek, s hogy az állam az ezen főisko-

oly gyakorlati irányú lenne, hogy ideális értéket el nem ismer s mindent s így a tudományt is csak eszközi jellegűnek tekint. Az a nemzet, mely a szabadságért, ezen eszményi kincsért mindennek feláldozására mindig kész volt; azon nemzet, mely a lelkiismeret szabadságát csakis külföldi befolyásnak engedve támadta meg, mely azonban saját természetének megfelelően a vallás szabadságáért bárki ellenében mindig lelkesülten küzdött; azon nemzet, melynek lényegével, történeti missiójával a szabadelvűség összeforrott: ezen nemzet a gondolkodás szabadságának alma matere iránt, az igaz egyetem iránt közönyös nem lehet. Ez igaz egyetemek voltak Németországban a nemzeti egység eszméjének és ez eszme alapján a nemzeti felszabadulásnak hirdetői és hatásos tényezői; s hazánkban is azóta, mióta a szakiskola valóságos egyetemmé vált, egyetemi ifjúságunk ugyanezen eszmék lelkes előharczosa.

A cultur-állam eszméje, valamint magyar nemzetünk geniusa egyaránt tiltakozik az ellen, hogy egyetemeinket szakiskolákká süllyeszszük le.

A Gordiusi csomónak a gyakorlati élet álláspontjáról követelt ilyenmő kettévágása tehát nem oldja meg a problémát.

S ugyancsak ez áll azoknak sokkal mélyebb érvelése ellenében, kik az egyetem eredeti feladatához mereven és kizárólag ragaszkodva kívánják e csomót kette vágni.

Magában véve egészen helyes azon érvelésük, hogy az oly egyén, a ki a tudománynyal, mint ilyennel behatóan foglalkozott, ki szaktárgyának egyes problémáival kiserleti úton, valamint a történeti és kritikai apparatus felhasználása mellett megpróbálkozott: e munkássága közben a concentrált és disciplinált gondolkodás oly erejére tett szert, hogy ezen erő alapján állami vizsgák tananyagát — ha azt az egyetemen nem is hallgatta — alkalmas tankönyvek segélyével igen könnyen elsajátíthatja: s e szerint az ily egyénnek nincs szüksége arra, hogy az egyetemen bármit is hallgasson a vizsgára való

E megalkuvásnál vezérlő és érinthetlen elvek:

1. hogy az egyetemnek eredeti hivatása, a tudománynak önmagáért való művelése semmikép csorbát ne szenvedjen,
2. hogy a tanszabadság elve s így jelen esetben a tanítási szabadság elve érintetlenül maradjon.

A tanár tehát sem a törvény útján, sem rendeleti úton ne utasíttassék arra, hogy az állami vizsgákra való tekintettel tén még egy előírt tankönyv szerint is tartson előadásokat, hanem egyes-egyedül a kiemelt paedagogiai szempont és az állami érdeke indítsa őt, mint paedagogust és mint állampolgárt arra, hogy szaktudományának az állami vizsgánál tekintetbe jövő anyagát s tudományos kutatásának kész eredményét rövidre és világosan egybefoglalva, néhány órában meghatározott cyclusok körén belül előadja; egyszóval esoterikus — csak a tudományt szolgáló előadásán kívül — mellékesen tartson ily exoterikus jellegű előadásokat is.

Ő maga a *rendes tanár* tartsa ezen a tudományra nézve mellékes jelentőségű előadásokat; nem pedig egy assis-tens, vagy repetens, vagy magántanár, és pedig azért, mivel a tanár ép ezen könnyen megerthető előadásai útján felkeltett tárgyi és személyi érdeklődés alapján — még azokat is, kiket nem a tudományszomj hozott az egyetemre — az esoterikus természetű előadások hallgatására s így igaz tanulmányozásra is indíthatja; de továbbá azért is, mivel a tanárral együtt a tudomány egyes ágaiba, részletkérdésekbe elmerülőknak alkalmuk nyílik ez előadások hallgatása útján a tanár által felkarolt egész tudományszaknak egységes áttekintésére, a mi pedig nemcsak a részlettanulmányoknak beillesztésére fontos, hanem alkalmul szolgálhat arra, hogy új meg új tudományos problemák tűnjenek fel szemei elé s végre azért is, mivel ezen exoterikus előadások magat a tanárt is arra kényszerítik, hogy időről-időre részlettanulmányai közben megemlékezzék szakmája egészéről s ez alapon értékesítse az egész-

eredmény vajmi gyakran az, hogy a ki egy tárggyal behatóbban kíván foglalkozni — a szükséges óraszám kimutatása érdekében felvesz ugyan más tantárgyakat is, de a nélkül, hogy az előadásokat látogatná; a ki pedig általánosabb érdeklődésnél fogva a kötelező tantárgyakon felül még egyéb előadásokat is kíván hallgatni: kénytelen a heti órák számát 30, sőt 40-re felemelni. Ha valaki ennyi órát hallgat a lelki receptivitás egyoldalú majd kizárólagos igénybe vétele miatt, legfeljebb tanul, de nem tanulmányoz; ha pedig tanulmányoz, az előadások legnagyobb részét nem látogatja. A kötelező heti óráknak 10-re való reducálása és csak az exoterikus természetű előadások hallgatására való kötelezettség a collisiót némiképp megszüntethetné.

S ugyan ezen érdek kívánatossá teszi:

szigorlatra vagy állami vizsgára kívántak lépni, behozta a kötelező tantárgyak megszabott sorrendjét, meghatározott heti órászámmal (20, 12.).

Trefort Ágost ministert az akadémiai szabadsággal járó visszaélés, valamint a szakképzés érdeke mindinkább megingatta a tanszabadság elve helyes volta felől táplált meggyőződésében. Már 1874. február 5-én 3055. szám alatt kelt rendelete jelzi bizalmatlanságát a létező tanulmányi rendszer helyes volta iránt, s mi sem bizonyított annyira a mellett, hogy Trefort minister nem az egyetemnek, hanem a szakiskolának volt híve. mint azon tény, hogy ő a doctorátust is, a szabad egyetemi tanulmányozásnak azt a fokozatát, melyet csakis egyes kiválóbbak érhetnek el — a szaktanításnak eszközévé degradálta a jogi facultásban; úgy hogy az ő kezdeményezésére hozott 1883/84: XXXIV. t.-cz. 5. §. minden leendő ügyvédől a doctorátust mint előfeltételt megkövetelte. (Nem hangsúlyozható eléggé, hogy a doctorátus csakis az egyetemnek, mint szabad tanulmányozást létesítő és művelő intézménynek belügye, s a gyakorlati életben lehet ajánló-levél, de nem *conditio sine qua non*). A doctorátus a jogi téren is maradjon a legmagasabb (tehát csakis egyesek által elérhető) tudományos képzettségnek igazolása (gr. Csáky alatt 1891. deczember havában tartott értekezlet határozata). Trefortnak 1879. évi november 3-án 29,751. sz.

nézve elégséges azon ténynek megemlítése, hogy már 1880-ban, a midőn a budapesti egyetemen 1000-rel volt kevesebb a joghallgató — a vizsgáló tanárok a tanévet a vizsgák miatt még csak október közepén kezdhették meg s előadásait már május hó 25-én kénytelenek befejezni.

Érthetjük ezért is, hogy a vizsga gondolata irányítja az egyetemi hallgatók nagy részének lépteit. Ez hirdeti az egyetemre lépő előtt ama dogmát, hogy a vizsgáló tanárt kell hallgatnia, annak lehetőleg minden előadásaira beiratkoznia.

S ugyancsak az egyetemi tanulmányozásnak vizsgai szempont alá való helyezése magyarázza meg nemcsak a hallgatók közt elterjedő, hanem már a közvéleménybe is áthatoló ama fonák nézetét, hogy köteles ugyan az egyetemi hallgató az előadásokra beiratkoznia, de azok látogatása reá nézve nem szükséges: hisz bírja ő a vizsgáló tanár füzetait, tankönyvét s ezek alapján kellőleg elkészülhet otthon is magára a vizsgára.

Az egyetemi tanteremnek néha megdöbbentő üressége például a pesti jogi facultáson a beiratkozottaknak oly nagy száma daczára, hogy azokat a tantermek be sem fogadhatnák, lényegileg a vizsgai szempontnak ezen egyoldalú érvényesülésére vihető vissza.

S e baj orvosolására célttévesztett eszköz a katalogus olvasása, avagy bármiféle fegyelmi szabályzatok szigorú alkalmazása. A vizsgai szempontnak háttérbe szorítása mellett csakis az eredeti egyetemi eszme újra való feltünése, a szabad tanulmányozás eszményének varázsereje segít e bajon. Ez *eszményt* azonban *látni* kell; a *látásra* pedig *nevelni* is kell.

A középiskola jelen alakjában e nevelői feladatát egész szervezete alapján csakis kivételes esetben teljesítheti. A tananyag terjedelme a tanórák nagy száma egyoldalúlag a befogadó tevékenységet veszik igénybe, s a középiskola mindvégig nem számolhat növendékeinek megnyilatkozó egyéni

internatusokban, hogy itt szabad tanulmányaikban tanácsával támogassa.¹

Az ily tanárt sem tankönyvek, sem füzetek nem pótolják, mert az ily tanár nemcsak ismeretet nyújt a tán csak vizsgákra készülőknél — a kész ismeret előtté csak mellékes

¹ A *szaksemináriumok* meghonosítása különösen a szorosabb értelemben vett philosophiai (philosophia, neveléstudomány, nyelvészet, történet és földrajz) és a jogi facultáson kívánatos. A többi facultások egyes intézetei némileg pótolják a szaksemináriumokat. Nézetem szerint e szaksemináriumok kizárólag a tudományos képzés szempontja alá helyezendők s e szerint nem kapcsolandók egybe a gyakorlati s így tehát a tanári életpályára való képzéssel sem. E semináriumokban főleg a részlettanulmányok megindítására: e részlettanulmányok eredményei bemutatására és beható megbírálására helyezendő a főszó. Trefort 1883/84-ben hívta fel a philosophiai és jogi karok figyelmét a szaksemináriumok meghonosítására. E felhívást megelőzőleg már 1874-ben alapította Tótfalussy Iván tanár a budapesti egyetemen az első ilyenemű semináriumot s ma már büszkén utalhatnak a classica-philologia mellett a modern philologia, a történet, az aesthetika, a földrajz budapesti tanárszékeinek jeles képviselői tényleg fennálló ily semináriumok tudományos eredményeire is. Kolozsvárra a szaksemináriumok feladatát részben a középiskolai tanárképző intézet végzi. A budapesti szaksemináriumokat, valamint a kolozsvári földrajzit sajátosan jellemzi az, hogy *múzeumszerű dolgozó intézetekkel* vannak egybekötve. Az ily múzeumszerű dolgozó intézetek, a melyek a múzeum és szakkönyvtár előnyeit egyesítik — tényleg a seminárium eredményes munkásságának *feltételei*. De éppen azért, mivel nem alkotnak a szaksemináriumokkal egységes intézményt s mivel a philosophiai facultásnál legszorosabban összefüggnek a könyvtárral és a múzeummal: nem tartjuk helyesnek, hogy a semináriumokkal mintegy egybeolvadnak. A semináriumok azonkívül mindig a privatissimum jellegével bírnak s így kizáró természetűek, míg ellenben az ily dolgozó intézetek ugyanis akkor felelnek meg feladatuknak, ha ép úgy mint a könyvtár és múzeum mindenki számára könnyen hozzáférhetők.

Az egyetemi könyvtár úgy volna építendő jövőben, hogy helőle mint központból indulnának ki mint sugarak az egyes intézetek helyiségei, megannyi szárnyépületet alkotva. Az egyes főbb szakokat kép-

de épen a tudományban nemzetét, cultur-államát szolgálja az egyetem.

S ha az egyetemek 1000 éves történetéből levont tanulságok az egyetem ezen feladatát is kellő megvilágításba helyezték: úgy tán szerénytelenség nélkül adhatok azon reményemnek kifejezést, hogy e vázlatos fejtegetéseimmel, melyek az egyetemi ügy érdekét tartották szem előtt — a hazai felsőbb oktatás oly kérdéseire sikerült szakférfiaink figyelmét felhívni, a melyeknek a tudomány és nemzetünk szellemében való megoldása jövő ezredévi szellemi fejlődésünknek bizonyára nem lényegtelen feltételei.

Schneller István.

A SZEMÉLYES URALMI RENDSZER ÉS JELENKORI MARADVÁNYAI.

Igazat kell adnunk az Aristotelestől öröklött államformafelosztást abból a szempontból kifogásolóknak, hogy ez a rendszer a világhistoriai fejlődés folyamán mutatkozott államtípusokat ki nem meríti. Vegyük csak a monarchiát. Valamennyiben megvan a közös kritérium, hogy ebben az államformában egy physikai személynél van a souverain hatalom, vagy legalább annak túlnyomó része, kinek hozzájárulása nélkül mi sem történhetik az államban és a ki tényeiért semmi jogi felelősséggel nem tartozik. Milyen különbségek mégis az egyes monarchiák között! A német «alkotmányos monarchiában» minden hatalom kútforrása a fejedelelemnél van; a népképviselő közreműködése csak azokra a tárgyakra szorítkozhatik, melyek az alkotmánytörvény kifejezett rendelkezései értelmében kompetenciája alá tartoznak. Ezzel szemben a belga monarchiának alapelve, hogy «minden hatalom a nemzettől származik», mely souverainitását szervezett hatalmai útján gyakorolja és világosan kimondja az alkotmánytörvény, hogy a királynak nincs egyéb hatalma, mint a melyet az alkotmány, vagy az erre vonatkozó egyéb törvények formálisan reáruháznak. Elég ezenfelül a fejedelemnek csupán suspensiv vetőt adó norvég monarchiára (melyet némely államtudományi író épen ezen oknál fogva nem számít, a szó

elfogadni és e miatt feloszlatták, komoly hangok hallatszottak már oly irányban, hogy ha az új választások kedvezőtlenül ütnének ki a kormány programjára, a parlament ismét fel fog oszlattatni. És még az oly aluszékony, szervezetlen német közvélemény is hatalmasan felzúdult a népakarat őszinteségének ily nyílt kétségbevonása, sérelmes semmibevevése ellen.

Hogy a ministerek e mellett csakis legális értelemben felelősek, de politikailag, intézkedéseik czélszerűségeért, az államéletnek bizonyos meghatározott (parlamentáris monarchiákban az őket támogató, ministeri megbízatásuknak lét-alapját képező parlamenti többségtől helyeselt) irányban való vezetéseért nem felelősek, természetzerű következése ennek a személyes uralmi rendszernek. Így van ez abban a porosz államban, mely még mai nap is az 1820-iki bécsi Schlusssakta 57. cikkének álláspontján van, mely ugyanis az összes államhatalmat a fejedelemben egyesíti és a souveraint csakis bizonyos jogok gyakorlására nézve köti a rendek közremunkálásához.

Mert mit mond ez a híres államokirat 57. cikkében? Azt, hogy „miután a német szövetség, a szabad városok kivételével, souverain fejedelmekből áll, ennél fogva az ezáltal adott alapfogalmaknak megfelelőleg az összes államhatalomnak az állam fejében kell egyesítve lenni, és a souverain csak bizonyos jogok gyakorlatában lehet a rendek közremunkodéséhez kötve az alkotmány által».

És csakugyan ezen az alapon állanak nemcsak a porosz, hanem az összes német constitutionálisnak nevezett alkotmányok is egész 1848-ig kivétel nélkül. A képviseleti rendszerből ki kellett irtani azt a kellemetlen szálkát, mit a nép-souverainitas kepezett a német constitutionalismus szemében, a mikor az a rendszer a tizenkilencedik század első évtizedeiben, francia földről kiindulva, utat tört magának a német államokba is. Nemet államjogi írók fel is róják nagy érdeméül

az 1829. augusztus 23-an kelt szász-meiningeni alaptörvény ismerte el (St. cikkében) a képviselet iniciatíváját. Kizárólag a koronát illette az meg ezen alkotmányok szerint. A népképviseletnek csak az a joga volt meg, hogy kérhette az államkormánytól bizonyos törvényjavaslatnak előterjesztését. Mint az 1819. évi württembergi alkotmánytörvény 172. §-a mondja: «törvényjavaslatokat csak a király terjeszthet a rendek elé, de a rendek nem indíthatnak ilyeneket. A rendeknek azonban szabadságukban áll kervenyezés útján javaslatba hozni új törvények hozását, vagy pedig a már fennálló törvényeknek módosítását avagy határon kívül bevezetését».

Hogy ezeknek az úgyszólván csak tanácskozó collegiumnak szívrogalan álló parlamenteknek a kűügyekre, a diplomataira és a hadseregre úgyszólván semmi befolyásuk nincsen, az erős monarchikus tónus, mely ezeket az alkotmányokat átáta, természetesen követhető. Nem hiányoztak ugyan kísérletek, hogy ezek az ügyek is a parlament alkotmányos feladatai közé kerüljenek, de gesztó jótára sikertelenül. Különben az 1848. január 7-iki törvény szerint a hadsereg az a kormányra is felelősnek volt, de az 1862. márczius 20-iki törvény ezt a rendelkezést visszamarasztotta. És az 1867. január 21-iki törvény a kormány felé kifejezően azt mondta, hogy a hadsereg nem felelős a feladatoknak.

[illegible]

— **Этот и потому-
только потому что вы не можете не
быть в состоянии не быть в состоянии
не быть в состоянии не быть в состоянии
не быть в состоянии не быть в состоянии
не быть в состоянии не быть в состоянии
не быть в состоянии не быть в состоянии
не быть в состоянии не быть в состоянии**

[illegible]

AZ ÖSSZEFÉRHETETLENSÉG ÉS A PARLAMENT.

I.

Hazánkban a törvényhozói összeférhetetlenség eszméje nem új keletű, bár nehéz vajúdasokon át jutott el elismerettségig. Már az 1649. évi XLVI. törvenyczikkben előfordul az incompatibilitásnak egy neme, melynélfogva az országgyűlési tárgyalások alkalmával czimeket, ajándékokat vagy jutalmat elfogadni egyáltalán tiltva volt. Ez a törvény azóta többször is megújított. Az 1790. évi országgyűlésen úgy az alsóház, mint a felsőház tagjainak is nagy része nyilvános esküt tett arra, hogy az országgyűlés ideje alatt ígért vagy följajánlott czimeket, hivatalokat és kedvezményeket még az országgyűlés után sem fogják elfogadni. A negyvenes években maguk a megyék tétettek esküt követekkel, daczára annak, hogy az utasításaik ellen cselekvő követek amúgy is visszahívhatók voltak. Így 1847. október 18-án Pestmegye is megeskettette a maga követeit arra, hogy hat év alatt hivatalt vállalni nem fognak. Erdélyben öt évi időre eskettek fel ugyanerre a követeket. Mindazáltal úgy az 1840-iki, mint az 1843-iki és 47-iki országgyűlésen is sok volt a panasz, hogy egyik párton igen sok tisztviselő foglal helyet,

Az 1848-iki országgyűlésen is nem egy panasz hangzott, a miért a választási törvény megalkotásánál elmulasztották az incompatibilitásról intézkedni. Ha már most figyelembe vesszük, hogy az 1865-iki országgyűlésen majd félszáz

erre nézve már legközelebbről kilátásba helyezte a törvényjavaslat beterjesztését.

1872. márczius 6-án aztán végre megszületett az incompatibilitási törvény első tervezete, mely öt szakaszból állva, ily czímet viselt: «Törvényjavaslat a képviselői meghízás és a közhivatal összeférhetlenségéről».¹

A ház a javaslatot az osztályokhoz utasította s az ezek előadóiból alakult központi bizottság, Szilágyi Dezső előadóval, azt általánosságban elfogadta, azonban az összeférhetőséget *csak a ministeri tanácsosokra* kívánta korlátozni (2. §.), ellenben kiterjesztendőnek vélte az összeférhetlenséget a fegyveres erő tényleges szolgálatban álló tagjaira is (1. §.). Kihagyta továbbá a 2. §. azon rendelkezését, mely szerint a képviselő-

¹ Az első, Tóth Vilmos által beterjesztett összeférhetlenségi törvényjavaslat szószerint ekkép hangzik:

1. §.

Állami, törvényhatósági vagy községi hivatalnok, úgyszintén a ki évi rendes fizetéssel járó állami, törvényhatósági vagy községi alkalmazásban van, habár nyugdíjra nincs is igénye, egyszersmind országos képviselő nem lehet.

Köteles ennél fogva az ily hivatalos személy, ha képviselővé választatik, a végleges igazolást követő hat nap alatt a képviselői megbízás vagy hivatala közt választani, különben a megbízás megszűntnek tekintetik.

E választás a képviselőház elnökéhez a fent meghatározott idő alatt benyújtandó nyilatkozatban jelentendő ki.

2. §.

Az 1. §. határozata alá nem esnek:

1. a ministerek és államtitkárok ;
2. a Budapesten székelő ministeriumoknak a fogalmazó szakhoz tartozó hivatalnokai ;
3. egyetemi, műegyetemi, jogakadémiai rendes, rendkívüli és magántanárok,
4. az országos egészségügyi tanács tagjai ;
5. az országos intézetek igazgatói, a budapesti közmun-
katanács elnöke ;

contemplált kivételek elfogadtatnának, a helyzet bizonyos tekintetben még rosszabb lenne, mint volt. Általánosságban azonban ő is elfogadta azt, valamint az egész ellenzek is, csak *Paczolay, Justh József és Kégl György* szólottak ellene, utóbbi a választók jogának megszorítását látva a törvényben, míg *Justh* elégnek tartotta volna kimondani, hogy senkinek kétféle fizetést az állam pénztárából nem szabad húznia, s nem vélte kiterjeszthetőnek a törvényt a horvát képviselőkre is, kik jelen sincsenek. *Paczolay* pedig egyenesen odanyilatkozott hogy incompatibilitási törvényre semmi szükség nincs.

A választói jog megszorításának vádját ezúttal *Irányi* cáfoita, kimutatva, hogy a választási törvény azon kellékeket határozza meg, melyekkel a választónak és választhatónak birtania kell, holott az incompatibilitási törvény azokat a kellékeket állapítja meg, melyekkel annak birtania kell, ki a házban helyet foglal. A törvény nem szorítja meg a választók jogait, hanem egy alternatívát állít a megválasztott képviselő elé, melyről szabadon választhat.

A részletes tárgyalásnál is elfogadta *Irányi* a miniszterek érdekében statuált kivételeit, csupán az államtitkarokra, a budapesti országos intézetek igazgatóira, a fővárosi közmunkatanács elnökeire és alelnökeire nézve terjesztve be módosítást, mint a kiknek állása s fizetése rendszeresítve van s a kormánytól függenek, s éppen úgy a budapesti egyetem és műegyetem tanárait is, míg a biztosok és kiküldöttek megbízását egy év helyett három hónapra kívánta korlátozni.

De csak *Csernátony* módosítása ment át, a ki megelégedett azzal, hogy az államtitkari hely betöltetése esetén a nevezett államtitkar részére kerje a kedvezmény kiterjesztését, s csupán agyallat fejezte ki az ideiglenes jellegű, de évről-évre megújtható megbízások esetleges túlságos felszaporodása ellen. Enyhítette némileg az agyallókat *Tisza Kalmán*

Kivételt hozott javaslatba aztán a főrendiház a törvény 3. §. b) pontjában említett szerzetesrendeknél a *premonstreiek, czisztercziták, benczések és kegyesrendiek* javára, a mit azonban a központi bizottság nem tett magáévá, s új összeférhetlenségi esetet construált a 4. §. a) pontjánál (a választási törvény 13. §-ában foglalt büntények miatt jogérvényesen elítéltek) *«azok hátrányára, kik a választási törvény 12. §-a értelmében választási jogukat nem gyakorolván, a választók névjegyzékébe föl nem vétettek»*. A központi bizottság azonban, mint gyakorlati értékkel nem bírót s az összeférhetlenségi törvénybe nem tartozót, ezt is elvetette.

1874. november 16-án tartott ülésében a főrendiház tárgyalás alá véven a módosítások tárgyában hozott képviselőházi határozatokat, tudomásul vette azok közül a képviselőházban is elfogadottakat, s elállott az 1. §. b) pontjához javasolt kibővítéstől, ellenben ragaszkodott a 2. §. c) és d) pontjához ajánlt módosítványaihoz, mert a törvény célját jobban látta biztosítva, ha a törvényben határozottan kizártnak az egyes intézetek elnökei, igazgatói, igazgató-tanácsosai, jogtanácsosai és hivatalnokai mellett meg mindazon vállalkozók és szállítók is, kiknek üzleti viszonya a kormányval állandó és bizonyos időhöz kötött szerződésen alapszik; másfelől azonban úgy vélekedett, hogy a törvény célján túlmenne az összeférhetlenség kiterjesztése oly közkereseti társaságok tagjaira is, melyek alakulásuk után léptek a kormányval szerződési viszonyba, tehát alakulási céljok nem a kormányval való szerződési viszonyba lépés volt. *«mert ezekkel — mondja a jelentés — oly egyének zárattnak ki, kiknek elméleti ismeretét és gyakorlati szakképzettséget nehéz nélkülözni»*.

Hasonlóan ragaszkodott a főrendiház a szerzetesrendek tagjainál megállapított kivetelekhez is, *«mert — úgymond — ezek a rendek a feltétlen fogadalom daczára is függetlenül gya-*

«tekintve, hogy az ezen szabály alól éppen a közsolgálat érdekében, valamint méltányosság szempontjából néhanem szükséges kivételek meghatározhatók.

«utasítsa a ház a ministeriumot, hogy a közhivatalok és hivatalos fizetések meg nyugdíjak halmozása tárgyában törvényjavaslatot terjeszszzen elő.»

Mint indokolásában kiemelte *Irányi*, különösen azon hivatalnokok ellen irányult határozati javaslata, kiket — mint a ministereket, államtitkárokat, nyugdíjasokat — az incompatibilitási törvény nem zár ki a képviselőházból, s így nem akadályozhatja meg, hogy hivatalos fizetésükön felül ne részesüljenek képviselői díjakban is.

Tisza Kálmán röviden foglalkozott e benyújtott határozati javaslattal, hangsúlyozva, hogy a képviselőség nem hivatal, hivatali cumulációról tehát nem lehet szó, mert a képviselői napidíj sem fizetés. A nyugdíj pedig szerzett jog, valóságos tulajdon, melyet elvenni nem lehet, s így annak élvezőjére befolyást gyakorolni sincs senkinek módjában.

Már a következő nap *Mocsáry* nyújtott be törvényjavaslatot az összeférhetetlenségi törvény módosítása, illetőleg annak 4. §. b) pontja hatályon kívül helyezése tárgyában, mint a mely teljességgel nem felelt meg a célnak, a képviselői napidíjak lefoglalását nem keveshítette, sőt a pressio kész eszközeül kínálkozott, mely miatt a képviselők zaklatásnak lettek kitéve s törvényhozói hivatásukban akadályoztatva. Pedig a törvény nem akadályozhatta meg a lemondó képviselő újra megválasztását, ezzel pedig a választók bizalma ellenkezesbe jöve a törvény intentiójával, annak tiszteletét gyöngíteni alkalmas.

Egyelőre *Mocsáry* javaslatában a korábbi foglalásokkal szemben csak az ennek folytán beállott összeférhetlenséget kívánta megszüntetni; jövőre azonban magát a képviselői illetmények lefoglalhatóságát, még pedig nemcsak a napidíjakét,

sára, mely aztán szabatosan körvonalozta a ház álláspontját a törvény valóságos intentiója tárgyában.

1879. október 7-én *Dárday* Sándor a margit-szigeti dunai védgát-társulat ügyei rendezésére kormánybiztosul nevezetvén ki, távozási engedélyt kért a háztól. Az ügy felszólalást vont maga után *Madarász* részéről, mivel a kérvényből nem tűnt ki, hogy olyan ügyben neveztetett-e ki *Dárday*, mely egy évnél tovább tartó teendőket nem igényel, mint azt nézete szerint az 1875. évi I. t.-cz. megállapítja. A szegedi kormánybiztosság szervezésére vonatkozó törvény például világosan meghatározza, hogy az ottani munkálatok 1879. év végével befejeztetnek. Ellenkeznék — úgymond *Madarász* — a törvény szándékával, hogy egy több évre terjedő megbízatásnál az év leteltevel a képviselő ismét és ismét megújíttassa a távolléti engedélyt.

Tisza Kálmán beismerte, hogy a magyarázatra nézve itt csakugyan eltérők a nézetek, s hozzájárult ahhoz, hogy a szakasz értelmezése a házszabályok pótlása útján világosan állapíttassék meg, mihez képest az elnök kimondta, hogy addig, míg a ház ily távozási ügyekben fog határozni, az ügy tárgyalása fölfüggesztetik.

Október 29-én aztán *Tisza* Kálmán beterjesztette indítványát, hogy minődon képzeli megoldandónak azon kérdéseket, melyek a kormánybiztosokra nézve fölmerültek. Indítványának foglalata az volt, hogy: «utasítsa a ház az összeférhetlenségi bizottságot, hogy tekintettel a fölmerült eltérő értelmezésekre, veleményes jelentést adjon, mikép legyen az 1875. évi I. t.-cz. 1. §. a) pontja értelmezendő és minő eljárás követtessék azon képviselők által, illetőleg azok irányában, kik az előző pontban jelzett helyzetbe jutnak».

Miután az indítvány kinyomatott, a következő évi január 24-iki ülésen *Madarász* megsürgette a bizottság jelentését, egyúttal intézkedésre kérve az elnököt az iránt is, hogy az

intézkedett az esetnek az összeférhetlenségi bizottság elé terjesztése tárgyában; csak a deczember 5-iki ülésen jelentette, hogy miután *Orbán* Balázs e nyilatkozatát 24 óra alatt vissza nem vonta, Horváth Gyula maga kérte ügyének a bizottsághoz való áttételét. *Miután azonban az összeférhetlenségre nyílt ülésben történt vonatkozás, ő ezt a házszabályok 133. §-a második bekezdése értelmében nem teheti a háznak tett bejelentés nélkül.*

A két eljárás között az eltérés szembeszökő a nem dönti el azt a kérdést, vajjon az összeférhetlenség körülménye az elnök közvetlen tudomása alapján is, vagy csak formászerű «bejelentés» folytán észlelendő.

Várnai Sándor.

A tudomány mindenütt talál nagy synthetikus formulákat, a melyek mindenütt ily egységet proclamálnak és csupán a jelenségek egy sorozata lázadna a végtelen törvény ellen? Ezt emberészszel fölérni nem lehet. Lehet, hogy ma még teljesen nem ismeretesek az aesthetika nagy elvei; talán csak minimális részűket fedezték fel eddig; de nemismerésük vagy a megismerésükben mutatkozó sajnálatos késedelem nem bizonyítja azt, hogy nem léteznek; mert illetően érveléssel akárminő skeptikus vagy pessimista szellem a nehézkedés törvényei ellen is élhetett volna még egy nappal előbb, mint Newton a principiumokról szóló halhatatlan művét kiadta.

És mindez, a mit itt futólag jelzek, véleményem szerint főfontosságú arra a concret pontra nézve, a melyet megvilágosítani igyekszem

Mert ha a kritikus nem tiszteli a tudomány canonait és nem veti magát alá parancsolatainak: akkor vagy a maga genialis sugallatait, vagy az épen eszébe jutó egyéni és lényegtelen véleményeket fogja a művészeti munkák megítélésénél irányadóul venni. Mert ha az irodalmi kritikában nem volna eszmény, irányító és kiindulási pont, akkor az igazi írói lelkiismerettel és valódi tudással megáldott és a csak esetleges, alkalmi kritikusok egész csoportja egyaránt cél és irány nélkül tévelyegne, a mint hogy céltalanul bolyongna a pusztában haladó népes karaván, ha egyszerre elhalványulnának az ég csillagai, ha elsimulnának a mozgékony felszínen a nyomdokok és ha elhagyná az éber dromedárt biztos ősztöne. Hová forduljon, mily utat kövessen: miért ezt és nem amazt? Egyik vélemény annyit érne, mint az ellenkezője, s mindegyik utas a magáét követve, csakhamar a világ négy tája felé szóródnának szét a hallgatag síkságon, ekként elvágva a menekülésnek egyedüli módját.

Úgyszólván még előnyösebb volna reájuk nézve, ha egy csalóka fény tűnnék föl előttük, hogy legalább együtt folytassák útjokat és napfeljöttkor mindnyájan megtalálhatnák az elvesztett ösvényt

Ép ilyen állapotban van a modern kritika és az írásművészet is.

Itt is az egyéni vélemények chaosával, a legellenkezőbb irányzatok küzdelmével, egyes teoriáknak a többiekkel való összeütközésével, a legellentétesebb philosophiai tanításoknak sem jól

szerint matematikai igazság és csak a szigorú és merev, vagy ellenkezőleg a szeszélyes és gyanakodó intelligenciák kételkedhetnek benne: most azt mondom, hogy *aesthetikai energia*, a mely nagy művészeti emóciókat kelthet, fordulhat elő még abban is, a mi a jónak legnagyobb ellentéte, abban, a mi az igaznak legnagyobb ellentéte, — a mit különben nem én védelmezek legelőször.

Már az az állítás is, hogy a művészetnek jogos nyilvánulásai lehetnek a *hamis*-ban, főleg az idealismus számlájára, és a *rossz*-ban a realista iskola rovására, már ez is — úgy vélem — eretnekségként fog hangzani sokak fülében; és mégis azt hiszem, hogy mindeme látszólagos ellenmondások kielégítő magyarázatát meg lehet adni még a legkövetelőbbeknek is. E magyarázatokat itt mellőzöm és csupán arra szorítkozom, hogy elvitázhatatlan és tagadhatatlan tényeket említsek, nehogy útamtól túlságosan eltérjek.

Ki kételkedik benne, hogy a *hamis*-ban, mint az előbb mondtam, az *aesthetikai* szépség ragyoghat? Hát a költészet majd valamennyi képe és metaphorája, tropusa és alakzata *physikailag* nem *képtelen*, nem *absolut hamis-e*, ha anyagi értelmükben értelmezzük őket, bár én azt állítom, hogy bölcséletileg igazak és a valóság nagy symbolikus törvényeit fejezik ki, ép úgy mint az algebrai formulák?

Nos, a nélkül, hogy a mi híres színművészetünk keleti költészetének áradatához térnénk, a nélkül, hogy a romanticismus rendkívüli alkotásaihoz emelkednénk: csupán a classikus szépség legtisztább régiójában maradván és találomra csak egy példát véve: van-e valahol a felséges poesisnek és a képtelen hamisságnak nagyobb keveréke, mint a leírásban annak a villámnak, a melyet az *Aeneis* nyolczadik könyve szerint, a mely így kezdődik: «Tres imbris forti radios tres nubis aquosae», Brontes, Esteropes és Piracmon kiklopszok Jupiter számára kovácsoltak? Mert valóban, az, hogy egy szikra kovácsolására három jégesepp-sugarat, három égő tüzzű és más három szellősugarat használnak, s ezekhez nem egyebet adnak hozzá, mint rettenetes villamokat, egy nagy adag *larmás zajjal* és nem kisebb adag *félelemmel*; megöntözik mindezt *flammisque sequentibus iras*, az üldöző langok dühével és azután a jegnek, tüznek, zajnak, rémületnek és langoknak ezt a tömegét az üllőre teszik, hogy a jámbor Brontes, Esteropes és Piracmon

AZ EGYHÁZI VAGYON TULAJDONJOGÁNAK ALANYÁRÓL ÁLTALÁBAN S KÜLÖNÖSEN MAGYARORSZÁGON.

— Harmadik közlemény. —

A keresztény magyar egyház birtokviszonyai ezen egyház megalapításától Zsigmond királyig.

Mikor szent István a magyar keresztény egyházat megalapította, a püspökségeket és apátságokat javakkal bőven megadományozta. Adománylevelei közül a veszprémi és pécsi püspökségek, továbbá a pannonhalmi, pécsváradi, veszprém-völgyi monostorok alapító-leveleit tekinti az okmánytudomány egykorúaknak és hitelt érdemlőknek. Ezen okmányokból olvassuk, hogy az egyházi vagyon ingatlanokon kívül még ingóságokból is állott. Az ingóságok közt legnagyobb jelentőségűek a különféle szolgálatra lekötöztetett emberek, vámjövedelmek, tizedek, egyházi fölszerelések, barmok.

Ezen királyi adományokon kívül még ugyancsak szent István törvényében olvassuk, hogy minden tíz falu köteles legyen egy templomot építeni, melyet jövedelemmel és fölszereléssel részint a király, részint a megyés püspök, részint a földnépe tartozik ellátni.

Nem valószínű, hogy e törvény, ha ugyan szent Istvántól származik, mintegy varázsütésre megváltoztatta volna az ide-oda barangoló, pásztorkodó magyar nép állapotát, s így az egyházi vagyon főforrása gyanánt *a királyi adományt* kell tekintenünk, mert csak ez lehetett képes szent István szándékát azonnal *való tényekké* változtatni.

A szent István idejeki egyházi vagyon *alapítványter-
mészetű.*

letesen szabályozva, de történelmileg bizonyos, hogy a nagyobb beneficiariusok nemcsak személyesen tartoztak hadba szállani, hanem hadinépet is vinni magukkal. Zsigmondnak 1433-iki hadszervezési rendeletéből tudhatjuk meg először részletesen az egyházi birtokon nyugvó védkötelezettség mértékét. Igen tanulságos e részben a rendeletnek bevezetése, mely így szól: «Miután Magyarországnak régi időktől fogva kötelező törvénye és szokása parancsolja, hogy azon védelmen kívül, melyet a király, királyné és az egyházak nagyjai és papjai ugyanazon országnak a királyi, királynéi és egyházi jövedelmeiből ugyanazon ország és végeinek megtartására minden irányból teljesíteni tartoznak, még a nemes és birtokos honfiak is mind közönségesen az ország határainak ilynemű védelmére mindennemű ellenséggel szemben táborba szállani és indulni tartoznak». Ezen bevezetés a haza védelmezését *első sorban* a királynak, királynénak és a főpapságnak kötelessége gyanánt tünteti fel, s a királyi, királynéi és egyházi birtokok jövedelmét olyan országos jövedelemnek mondja, melynek rendeltetése ezen védelemnek terhére viselni. Azután midőn e védkötelezettséget mindenütt úgy tünteti föl, hogy azt a papság a világiakkal egyenlően tartozik viselni, a 30. cikkben megkezdí annak részletes felsorolását. Ennek értelmében

A Temesköz és Szörény felé:

a kalocsai érsek	egy banderiumot,
a váradi püspök	»
a csanádi	»

Az erdöntúli részek felé:

az erdélyi püspök egy banderiumot.

A pozsonyi vár védelmére:

a veszprémi püspök	50 lándzsást,
a győri püspök	50 »
a szentmártoni apát	25 »

A husziták ellen:

az esztergomi érsek	egy banderiumot,
az egri püspök	»

A Wy folyó felé:

az aurániai perjel	egy banderiumot,
a zágrábi püspök	»

a váczi	püspök	kétszáz lovast,
a csanádi	»	egyszáz »
a szerémi	»	ötven »
a nyitrai	»	ötven »
a pécsváradi	apát	kétszáz »
a váradi	»	kétszáz »
a szegszárdi	»	egyszáz »
a szentmártoni	apát	kétszáz »
a löwöldi	karthausiak	kétszáz »
az auraniai	perjel	egy banderiumot,
a zoborhegyi	apát	ötven lovast,
az esztergomi, egri, erdélyi, pécsi, bácsi	káptalanok	egyenként kétszáz lovast,
az edélyi	káptalan és prépost	egyszáz lovast,
a titeli	prépost	ötven lovast.

Az 1500: 22. t.-cz. általában említi a védkötelezettséget; az 1504: 24. t.-cz. rendeli, hogy a főpapok banderiumaikat mindig készen tartsák, ha a királyi had elegendő erőnek nem mutatkozik, menjenek hadba a papi banderiumok és hadakozzanak mindaddig, a míg szükséges, és ha ők sem volnának elegendők, harmadik sorban jőjjenek az ország zászlócai.

Az 1518: 2. t.-cz.: A papság ne csak azon katonákat állítsa, kiket tizedjövedelmeik fejében állítani úgyis kötelesek, hanem úgy a tizeddel bírók, mint a tizeddel nem bírók, minden húsz jobbágYTELEK után még egy lovast küldjenek. Az 1518: 4. t.-cz. már az apáczákat is kötelezi, hogy minden 20 TELEK után egy lovast állítsanak. Miután pedig a papság a túlságos haditeher miatt panaszt emelt, az 1518: 2. t.-cz. (bácsi) elrendelte, hogy minden megyében egy bizottság vizsgálja meg a clerus jövedelmét és jobbágYAINAK számát és a szerint állítsanak katonát.

Az 1523: 42. t.-cz. szerint prépostok, apátok, káptalanok, conventek és apácZÁK, minden birtokos egyházi hűtlenség büntetésének terhe alatt csak úgy tartozzék katonáskodni, mint más birtokos nemes, úgy hogy annyi lovast tartozzanak küldeni, a hány kanonok csak van, s azonfelül minden tíz jobbágYTELEK után egyet. A nem szerzetes prépostok személyesen tartoznak hadba menni.

A főpapoknak még váraik is vannak. Ezen várakat karban tartani, néppel és a védelemhez minden szükségessel ellátni, az egyházi birtokok jövedelméből kellett.

Mit követeli a címnyelv? A címnyelv minden egyházi hivatal betöltésénél három lényeges cselekvényt ismer: az alkalmas személy kijelölését, a lelki hatalom átruházását és a hivatalba való bevezetést. Törekedni ugyan e három cselekvényt mind a maga közepének megismerem. De engedékeny ott, ahol a viszonyok kizárják: s önmérséklete csupán azon határig, hogy e három cselekvényből csak a lelki hatalom átruházását tartja meg magának. E szűr már túl nem léphet, különben saját magát abdicál.

A XVI. század elején elő jog a címnyelv ezen követelményét egyházi ügyekben tartja, s nyíltan beismeri, hogy a magyar egyház vagyon elvezetése hivatott személynek a lelki hatalommal való átruházása a római pápát illeti. A lelki hatalom egyedül onnan származik, s nem a mi országos jogunkból, mely világi jog. De itt aztán éles határt von, mert minden más, mi nem lelki hatalom, a mi országos jogrendszerünk szabályozása alá tartozik, ez pedig egy sarkalatos tétel szellemében történik: az egyházi vagyont nézve a nemesi vagyonjog elvei nyerne alkalmazást.

Valamint nemességet (nemesi adományt) csak a törvényesen megkoronázott király adhat, úgy az egyházi hivattal járó vagyont csak a király adományozhatja (damus, donamus, conferimus) ez által történik az alkalmas személy kijelölése.

Valamint magyar nemességet csak a király adhat ugyan, de a jog nem személyes joga a királynak, ép úgy az egyházi vagyont csak a korona jogán és a törvény értelmében adományozhatja. E törvények hozatalában, úgyszintén megtartásuk fölötti örökösben a magyar országgyűlés alkotmány szerűen közreműködik.

Valamint a nemesi vagyont, úgy az egyházi vagyont is a magyar törvényhozás rendezi és szabályozza ugyanazon országos szempontok szerint, az egyházi vagyon részére csak annyiban állítván eltérő szabályokat, a mennyiben azoknak eltérő természete ezt így kívánja.

Ezzel az egyházi vagyont teljesen beillesztve az országos jog rendszerébe, a reá vonatkozó tunc is teljessé tette.

Kosutány Ignác.

másik azt legottan lerontja». Ellenben a helyes tanulás kulcsa. hogy a tanuló szüntelenül vagy olvasson, de mással, vagy mást hallgasson, vagy írjon, vagy tanítson. Az olvasásban elv: a tárgyba való elmerülés; nem sokat, de jót; minden tudományból egyet, a legjobbat, de ezt behatóan s mélyen az elmébe vésve. A hallgatásban: forduljon olyanokhoz, a kik őt szeretik; a kikről tudja, hogy «jó rendet tartanak» a tanításban; «örömmel s nem ímmel-ámmal» . . . A mit aztán így olvasott és hallgatott, arra mindjárt tanítson is valakit, s ha nincs kit. gondolkozzék a tárgy felett addig, míg mélyen emlékezetébe vési. Az írásnak végül ékesnek és gyakorinak kell lennie, ékesnek, «hogy jobb szívvvel olvashasd», meg hogy a helyes fogalmazás a tárgyat még tisztábbá tegye, s gyakorinak, mert e nélkül a három előbbi «nem egyéb, hanem mulandó álom». Csak a mit le is írunk, lassan átgondolva: az marad meg igazán elménkben.

Áttér immár az iskolákra, «mivel a megmondott tiszték (tanítás, tanulás) ott vitetnek jól véghe», s itt kétféle iskolát különböztet meg, t. i. az anyanyelvű (XXXI. f.) s az idegen nyelvű iskolát (XXXII. f.).

«A anyai scholának helye a városokon imitt-amott a város utczáiban lehet legjobban; a falukon pedig ugyan a scholamesternél is meg lehet, csak hogy ne abban a házban, melyben a Deáktanulók vagynak. Ebben a scholamesternek az ő reája biztatott kitsindedeknek 1. illendő ülő helyet kelletik tsinálni, úgy, hogy a legénkék a háznak egyik felében magokra ülhessenek, a leánykák is hasonlóképen a másikba; 2. magok nyelven való olvasásra kell tsak taníttania; 3. ugyantsak azon nyelven való írásra úgy mindazáltal, hogy reggel őket tsak olvastassa, délest peniglen tsak szintén írassa, mind olvasásoknak pedig s mind írásoknak legyen tzéljok a Miatyánk, egy asztaláldás és egy étel után való hálaadás, egy reggeli és estveli imádság; 4. melyeket minekutánna jól megtanultak mind olvasni s mind írni, a katechismus adattassék kezekbe s azt hadd tanuldogálják könyv nélkül, azonban a szentírásból a Rómabeliekhez írt levelet, vagy az ó-testamentomból egy szép historiát naponként írjanak ki, hogy az írást gyakorolván, az Isten igéjéből valamit tanuljanak; 5. valamikor katechismus-i tanítás vagy prédikáció esik, szorgalmatossággal rámenjenek, s a hogy megjönek, a mester őket jól megkérdezze, ki mit tanult; 6. gyengédedekhez illendő fenytékben tartsa a

leneknek, kik e dolognak hasznát nem látják, vagy a resteknek, a kik a jón sem kapnak», inkább leszállítja igényeit, megelégszik a reáliák mellett csupán a latin nyelvvel, ennek behatóbb művelésével, meg lévén győződve, hogy «bizony ha csak így lenne is, hamar világot látnánk és lerázhatnánk nyakunkról ama megmondhatlan gyalázatot, mely miatt más nemzeteknek csodáivá és csúfjaivá lettünk s megkisebbitnők a tanulni idegen országokba járásunk miatt rettenetes nagy summát, úgy mint kik szegény hazánkból három esztendő alatt kitakarítunk 18,000 tallért,¹ azonban pedig ugyancsak ott ténfereg a magyarság, a mely sárban nagy költése előtt volt».

Jogosult volt-e e panasz? Avagy mi okozhatta azt a chole-rikus felháborodást, melylyel Apáczai e helyen az «irígyek», «értetlenek» és «restek» ellen fordul: ne kutassuk még most. Az a nevezetes beszéde, melylyel Gyulafehérvárott katedráját elfoglalta, majd erre nézve is felvilágosítással fog szolgálni. Itt még csak azt kívánom megemlíteni, hogy Apáczainak két helyen is kifejezett kívánsága az, hogy a vallásoktatást a lelkész végezze,² s hogy a testi nevelésről is — bárha inkább csak a dolgot érintve s szórványosan — megemlékezik. Így pl. midőn a tanítás módjánál a pihentetésről és szórakoztatásról beszél,³ avagy midőn a latin iskolánál a physika mellett az egészségtanra is utal,⁴ avagy midőn az anthropológiánál az egészségre való gondviselést különösen hangsúlyozza,⁵ s ennek eszközeül a tiszta levegőt, ételt, italt, alvást, mozgást, nyugvást, ruházkodást, lakást stb. jelöli meg. E tekintetben, főleg a mit a kisdetek nevelésére nézve mond, nagyjában manapság is igen megszívlelendő okos dolog.⁶ Igen érdekes adalékot szolgáltat továbbá Apáczai az iskolák iránt táplált nagy szeretetének jellemzésére művének krónikás része «az eekéig történt dolgokról», melyben a világ teremtésétől

¹ Fentebb 15,000-et mond. (Encykl. 167. l.) Egyik vagy másik sajtóhiba.

² Encykl. 346. és 364. l.

³ U. o. 360. l.

⁴ U. o. 364. l. «Az emberről szóló tanban a medicinát is megmagyarázza».

⁵ U. o. 171. l.: «Eddig az egészségről. A rá való gondviselés következik, mely semmi nem egyéb, hanem e világi életre szükséges dolgokkal jól és egészege élni» stb.

⁶ U. o. 172. l.

aphorismák bizonyos rendszerbe vannak foglalva, melyen belül a sok talpraesett bölcs intés egymást éri. — Rettent a czél? «tentanda via est! derekas dolgokban az igyekezet is elégséges»: gyáva, a ki a magasba tekinteni nem mer. — Ijeszt a munka? «qui cupit, capit omnia». azért «valahol a földön nehéz dolgot hallasz, ott teremj». — Munkád sikertelensége kétségbeejt? ne feledd, nehéz munka lassan érik, de «az fűben is nem az, hogy most nő, hanem hogy nőtt, az látszik». — Bánt a szegénység? tudd meg, hogy ennél «az szorgalmatos tanulásra nagyobb eszköz nincsen, mivel derekas tudományoknak ő volt régtől fogván az találója»; s az öntudatnál nincs is gazdagabb kincs! — Hogyan olvass? sohase magadban, mert más jelenléte vigyázóbbá tesz. — Aztán «nem sokat, de soká!» «Ha mit meg nem értesz, tüstént tanítóra fuss» s «ne szégyeld tudatlanságodat előtte bevallani». — A mit aztán hallottál, «mindjárt mást taníts reá». Ez azért jó, mert a tárgyat okosan és mélyen átgondolni kényszerít s így az emlékezetet nagyban elősegíti. Ezért «egy barátod mindig legyen, a kit taníthatsz», s ha nincs — «adj valakinek egy-két polturát». Csak «tanítton taníts!» — Aztán «dicséretet sehol ne keress, hanem írásodban». A mit írsz, az megmarad; de mindig «nagyobb indulattal keresd a dolgot», mint a formát. «Sohase hidd, hogy annál többet tudj, mint a mit megírtál». «A tudománynak írásban áll a dereka». Ha a sok írást megunod, végy magadra kényszert,¹ s aztán csak arra vigyázz, hogy ki ne neveszenek.

Élj a futó idővel okosan, azért mindig jegyzőkönyvet hordj magaddal, melybe felmerülő gondolataidat leírhatod. Léha vendégségbe ne menj — s ily látogatók elől is térj ki. Többet ne aludj, mint a mi a testnek kell. A mikor kedved jön az írásra, olvasásra, ha éjfélkor is, tedd meg. Estve, lefekvés előtt adj számot magadnak arról, a mit olvastál, hallottál, írtál. Sohase légy magaddal megeleégvedve. Ne lustálkodjál, mert «az hosszú ideig való nyugalom az testet megerőtleníti», de «hányj követ vagy valami egyebet, csak hogyha lehet, oly játékot keress, a mely miá sok idődet ne veszítsd». «Mikor sétálsz, hasznos dol-

¹ Add át pl. már kész kéziratodat a nyomdásznak, az aztán majd sürgeti a folytatást «En az en könyvemet — ugymond, az encyklopaediara czélozva — ilyen formán írtam».

ÉSZREVÉTELEK A LEGFŐBB KEGYÚRI JOG, MINT FENTARTOTT KIRÁLYI JOG TEKINTETÉBEN.

— Első közlemény. —

Az egyházpolitikai szempontból kiváló fontossággal bíró kérdések között a katolikus lelkészek illő ellátásának: a congruának és az autonomiának ügye szoros kapcsolatban van ő Felsége legfőbb kegyúri jogával, a magyar király apostoli jogaival. E tárgyban újabban elég sűrűn jelentek meg cikkek, melyek egynémelyikében azonban oly állítások is foglaltatnak, melyeket helyeseknek nem tarthatunk. Ezek helyreigazítását a következőkben kísértjük meg.

Első sorban is azonban az a kérdés merül fel, hogy miben áll a legfőbb kegyúri jog, vagy, mint többen nevezik, az apostoli királyi jog?

E jog a királyt, mint az ország egyeduralkodó fejedelmét illető felségjogoknak egyik része. Foglalatja azon felségjogoknak, melyek a magyar királyt a kath. vallás, a magyar kath. egyház körül azon az alapon illetik meg. «mivel, mint Werbőczy mondja (I. R. 11. Cz. 1. §.). Magyarország királyai, ez országban minden egyházak, püspökségek, apátságok és prépostságok alapítói maguk lévén, ez alapítás által minden pártfogói, kinevezési, választási és javadalomadományozási hatalmat maguk szereztek és maguknak tulajdonítottak». Íme a legfőbb kegyúri jog alapja, melyben a magyar királyoknak apostoli jogai gyökerüket bírják és melyből természetes fejlődésüket nyerték Istvánnak és utódainak azon intézkedései, törvénytárunk azon rendelkezései által, melyek a kath. vallást és egyházat államvallássá és egyházzá tették és az államot a kath. vallással és egyházzal mindennemű intézményeiben szerves kapcsolatba hozták.

És ha e jogok, melynek kútforrása az állam, az azt megalkotó nemzet, a monarchiában nagyon természetesen a monarchára és nem másra vagy másokra, akár természeti vagy jogi személyekre ruháztattak át: vajjon nem világos e, hogy e jogok a monarchának épen úgy fentartott jogai, mint más uralmi és kormányformák mellett az illető természeti vagy jogi személyeké, sive ab uno rege — mondja Cicero — sive a paucis optimatibus, sive ab universo populo respublica geritur? De a magánjogban is, ha valaki meghatalmazást nyer, az ezzel reáruházott jog nem az ő fentartott joga-e? Minek tehát az átruházott jogot a fentartott joggal ellentétbe helyezni, mintha azok egymást kizárnák. Igaz, hogy a meghatalmazást vissza is lehet vonni. Ám ennek közjogban nincs akként helye, mint a magánjogban. A törvényesen elnyert és az alapkötés, az alkotmány értelmében kezelt főhatalom — bár a nemzettől átruházott az — az alapkötés, az alkotmány ellenére vissza nem vonható, s az állami uralom szokásos megszűnésének esetein kívül meg nem szűnhetik, hacsak az 1723: II. §. 11., 1741: II. §. 6., 1790/91: II. §. 4. értelmében a királyválasztás és az állami főhatalom újabb átruházásának esete a nemzetre nézve be nem áll.

Az állami főhatalomnak a monarchiában az egyeduralkodóra, más alkat mellett pedig más személyekre átruházott, tehát ekként az e személyek számára fentartott joga az állami uralom természeténél fogva feltétlen, független, egységes és osztatlan, és ha gyakorlatában az alapkötés és alkotmány által bizonyos feltételekhez kötve nincs (nagyon természetesen az állami célok elérésének határai közt), korlátlan is.

Nem szorul bizonyításra, hogy Magyarországon, alkotmányos monarchiában a királyra átruházott és általa egész teljességében bírt állami főhatalom gyakorlása sohasem korlátlanul, hanem mindenkor a törvényszabta korlátok közt történt, melyeket az alkotmány, az alapszerződések és törvények jelölnek ki, melyek a nemzetnek a kormányzásra közvetlen befolyását biztosították azelőtt és biztosítják ma is, egyrészt a törvényhozó hatalomnak egyik egyenrangú tényezője, az országgyűlés által: másrészt a királynak a nemzeti képviselet többségéből maga mellé vett felelős kormánya által.

Nem becsempészett tan tehát az, mely a felségjogokat a király számára fentartottakra és oly felségjogokra osztja, melyek

Virozsil hivatkozik Werbőczynek II. R. 4. §-ára, hogy «a nép neve és nevezete alatt pedig e helyen értsd csupán a főpap, zászlós- s más országnagy urakat s minden nemeseket, de nem a nemteleneket». Már pedig a nemesség és a birtokadományozás a királytól függ; világos tehát szerinte, hogy a nemesek, a karok és rendek csak azon felségjogok gyakorlásában vannak résztvevésre hivatva, melyekbe a királyok szabadalmi és bőkezűsége által jutottak.

A visszahatásanyagok kétfélék: folyékonyak és szilárdak. A folyékonyakat az egyes szervezetek különféle módon küszöbölik ki magukból. A növények kilehelik. Az emberi testben a vér seprí ki mintegy, részint a tüdő, részint a kiválasztó szervek útján.

A szilárdak azonban megmaradnak a szervezetben. Egyes alsóbbrendű állatoknál a protoplasmát ez anyagok kemény kéreggel vonják be. A plastid e bekérgeződése bizonyos időn túl az illető plastid halálával jár; belseje spórákká alakul át.

A növényeknél e szilárd visszahatástermékek a szilárd hydrocarbonat-anyagok, melyek a növény belsejében lerakodva a vázat, a keményebb farészt alkotják. A növények e váza csak a tápláló anyag vezetésére és támasztékul szolgál, a tulajdonképeni élő rész körötte s fölötte fejti ki képzőanyagát gyarapító visszahatásait. Nézzük meg tavasszal a máskor oly keménytűlevelű fenyőfák friss hajtásait, egészen puhák, mert még nem gyűlhettek fel bennök a visszahatástermékek, a hydrocarbonat-anyagok. A farész is ilyen anyagokból áll, csak szilárd vázként szerepel, mely ugyan százados koronát is kitart hatalmas magasságban s daczol a viharral, de az élet nem benne, hanem körötte, az évről-évre újra fakadó hajtásokban, levelekben folyik. A mily puhák, finomak a tavaszi lomblevelek, ősszel bennök is felgyülemmlenek a visszahatástermékek, megkeményednek, elszáradnak s zörgő avarral borítják a rengeteget. A vékony gabonaszárat is e visszahatástermékek, melyek közé e fajnál a kova is tartozik, tartják egyenesen, bár embernyi magas s az áldás nehéz kalászban lóg róla. Mikor nyáron a vetés aranysárgán ringatózik, akkor a visszahatásanyagok már úgy felgyűltek benne, a chlorophyl is eltűnt úgy, hogy az a költő megénekelte aranysárga szín a növény haldoklását jelenti, s mikor a kalász tökéletesen megérett, maga a növény megszűnt élni.

Mindezekből látható, hogy a növények esontvázát a visszahatásanyagok alkotják. Ez a szilárd visszahatásanyagok rendeltetése. Egyes fajoknál, a gombáknál a folyékony visszahatástermékek felhalmozódása megakasztja a plastidok életét. Mindazonáltal a legvénebb fák végágai, bármily hosszú, évszázados anyaghasonítás eredményei, mégis csak olyanok, mint a legfiatalabb fákéi s ép úgy képesek bujtás útján újabb fa létrehozatalára. • Remek példa a burgonya: gumója voltakép rügyekkel ellátott gyökérszár s e szárból vett bujtások útján történik az értékes faj szaporítása

azonban primitivebb népek közé ér s a hazája felé közeledik, felveszi ezt a címet. Már a mazdeista persáknak is mutatkozik be:

«8. Mert valamint az újdonszülött a sötétben is rátalál az anyja emlőjére, akképen a ti népefek, melyet tévedésbe ejtettek tanaitok s szertartásaitok, ösztönszerűleg rátalál az Atyjára abban az Atyában, *kinek én vagyok a prófétája.*

«9. S az örökkévalóság *az én ajakam által* ezt parancsolja a ti népeteknek: «Nem fogjátok imádni a Napot, mert az csak egy alkatrésze annak a világnak, melyet én az ember számára teremtettem.

«10. A Nap felkel, hogy munkátokra életet adjon nektek s lenyugszik, hogy kipihenjétek magatokat.»

Bámulatos szavak ezek, melyek gyökerében rágják el az Ormuzd napvallását. De Krisztus még mélyebb bölcséleti elvekkel felel a papoknak, a kik, igen helyesen, az vetik ellene, hogy nem élhet a nép törvények nélkül.

«13. . . . . Addig, a míg a népeknek nem voltak papjaik, a természeti törvények kormányozták őket s addig megmaradtak eredeti ártatlanságukban . . . .

«15. Ti azt mondjátok: a napot kell imádni s a Jó (Ormuzd) s a Rossz (Ahriman, Ármány) szellemeit. Tanaitok elveszendők, mert a nap nem magától kel fel, hanem annak a láthatatlan Teremtőnek akaratából, a ki létet adott neki. . . .

«17. . . . . S nagy bünt követtek el ti, midőn a Jó és a Rossz szellemére szakasztjátok az örökkévalót, *mert nincs más Isten a jó Istenen kívül.* . . . .

A persa mágusok azonban mind e tanok daczára nem bántották Jézust. «Éjjel, mikor már lepihent a város, kivezették a falakon kívülre s kitették az országútra, remélvén, hogy majd martalékaúl esik a fenevadaknak.»

Krisztus azonban sértetlen csak tovább folytatja az útját és

IX. 1. . . . . huszonkilencz éves vala, mikor Izráelbe megérkezék.

Íme ez a Jézus Krisztus. Indiában töltött éveinek a története a buddhista evangélium szerint. Látni fogjuk a következőkben, hogy ugyan ez az indus írás milyen csodálatos új fényt vet a szelíd galilei Mester jeruzsálemi tragédiájára.

Pekár Gyula.

empiriából ismerjük: időbelileg lepergő benső perceptiók azok, melyekben az ismerés lefolyik. Az a «valóság» mely az ismerettani analysisnek épen úgy képezi alapját, mint a hogy a physikai elemzés substratumául a physikai jelenségeket bírja, szolgálnak ép ezek a benső processusok, s az ismerettan törvényei és *tények* törvényei: az ismerésnek az ismerési tények összességéből levont tételei, a mennyiben ezek az ismerés általános föltételeire s ebből folyólag a tudomány határaitra vonatkoznak.

Úgyde ezen álláspont számos nehézséggel jár, melyeknek föloldása okvetlenül szükséges, ha világosan akarjuk látni magának az ismerettannak módszerét. E nehézségek oly természetűek, hogy könnyen támasztják azon gondolatot, hogy a pszichológiai ismerettan nem felelhet meg azon követelményeknek, melyeket hivatása elebe szab. Hogy ezt tisztán lássuk, foglaljuk ket pontra azon kérdéseket, melyek az ismeretelméletnek mint pszichológiai tudománynak conceptiójánál fölmerülnek. E pontok a következők:

1. Ha az ismerést csak mint relativ, vagyis különböző (physiologiai, pszichologiai és társadalmi) föltételek között töllepo, azok által determinált benső élet-processust ismerjük, vagyis ha a valóságban nem találunk ú. n. tiszta gondolkodást, mely az ismerési mechanismust *mint ilyet* elszigetelve repraesentálna – miképen beszélhetünk «ismerésünk természetéről», holott ez szerintünk, *mint ilyen*, a valóságban soha elő nem fordul? Vagy tehát föl kell vennünk egy pontot, a hol az ismerendő mechanismust onmagában, minden objectív tényező nélkül megismerjük, vagy pedig az ismerettan tárgyatlanra válik.

2. Hasonló okokból nem beszélhetünk ez álláspontból az ismerés *állandó elemeiről*, mert hisz a lelki élet jelensegei még föltűnőbben igazolják a *πάντα ψαύει* elvet, mint a külvilág tüneményei. Miként meritünk e «rohano folyam»-ból oly

hogy törekvéseinket irányozzák. Azon föltételek, melyek között tudatunk realiter és absolute bővül, lesznek ismerésünk föltételei, s negative: csupán azon föltételek között beszélhetünk ismerésről, melyek között tudatunk relatier bővülhet. Az ezen alapon végbemenő ismerettani analysis nyilván tisztán psychologiai talajon áll, vagyis nem szorul más szempontra, mint a tudatfolyamatoknak azon körülmények közötti vizsgálatára, a mint azok a mi tudatéletünkben tényleg lefolynak. Az «ismerés természete» tehát egy heuristikus elvonás, schema, mint a minővel a mechanikus él, midőn levezetendő a realis tárgyak bizonyos viszonyait e célból matematikai elvonásokon, mint pl. a kiterjedésnélküli pont, vagy egy dimenziójú vonal — operál, s azután az így nyert eredményeket egész bizalommal alkalmazza a realis objectumokra, melyek pedig soha tiszta matematikai viszonyokat nem mutatnak. Az az «ész» fogalom, melylyel Kant is élt¹ egy elvonás hasonló a matematikai abstractiókhoz, s bár ez ész természete soha tisztán a valóságban elő nem fordul. mindazonáltal szabályai approximative igazolhatók a tudatélet realis folyamatain. De ha bármily élesen is hangsúlyozzuk a psychologiai alap egyedüli realitását, sőt ha nem is élünk az említett elvonással, ismerésünk föltételeit kideríthetjük, mert hisz az ismerés gyarapodásának kriteriumát, mint láttuk, a lélektani jelenségekhez tartva magunkat is meghatározhatjuk s fölépíthetjük

¹ Persze a ki feleli, hogy a criticismus «tiszta ész»-je csak elvonás, és nem is akar egyéb lenni, megrója Kantot azon ür miatt, melyet e tiszta ész határozmányai és a realis ismerés föltételei között hagyott, azt hangoztatva, hogy az az «elme», melyről Kant beszél, a valóságban nincsen sehol. Így pl. Höffding: Geschichte der neueren Philosophie. Übers. v. Bendixen. Bd. II. 1896. S. 61 és E. Rau: Empfinden und Denken, Giessen 1896. S. 177. Reinhold és Fries jelentősége véleményeink szerint ép abban van, hogy érezték miszerint az ismerettan s a criticismus «realis alapja» a tudatélet, amint az a psych. kutatásban méltányoltatik.

processusokra irányuló reflexio előtt megjelenik, elegendő alapot nyújt arra, hogy ismerésünk föltételeit kiderítsük, s ezen alapon az ismerettan rendszerét fölépítsük. De most jövünk a már sokkal nagyobb második nehézséghez. Mindez lehet helyes, megengedjük, hogy a realis tudatélet vizsgálata adhat ismerettani tételeket — de nem biztosíthatja azok szigorú általánosságát és szükségképiségét. A lélektani alap, az ő folyton változó jelenségeinél nagyon is ingatag arra, hogy szigorú általános ítéleteket nyerjünk belőle. A mily föltételek között gyarapszik tudattartalmunk a időpontban, ugyanazon föltételek nélkül is bővül tán b időpontban. Kant, de már előtte Leibnitz sőt Aristoteles is fölismerték, hogy a pusztán tapasztalati mozzanatokból elvont ítéletek csak azt bizonyíthatják, hogy valami így *van*, de nem, hogy így *kell lennie*. De mi lesz az ismerettan rendszeréből, s ebből folyólag minden tudományból, ha ismerésünk egy pontján sem tehetünk szert szigorú általánossági ítéletekre? Hogy ezt annál világosabban láthassuk, s egyúttal előkészüljünk a nehézségek elhárítására, legyen szabad egy rövid módszertani kitérést tennünk.

Ismeretes, hogy Stuart Mill az újabb logika nagy mestere a tapasztalati ismerés módszerének: az inductionnak gyökerét a causalitásban találta meg. Más szóval: kiderítette, hogy az inductióvá szervezett tapasztalás azáltal vezet általános érvényű ítéletekre, hogy megtaláljuk azon okviszonyt, mely az ítélet tartalma által jelölt tünetmények között fönnáll.¹ Azt, hogy minden holló fekete, tulajdonképen csak akkor fogom szigorú általánossággal tudni, ha kiderítem azon *okot* melynél fogva az a holló fekete, s így minden hollónak ceteris paribus feketének *kell* lennie. Az inductiv általánossá-

¹ Mill: A deductiv és inductiv logika rendszere, ford. Szász Béla. II. k. 8. l. Ezt már nagyjában Aristoteles is fölismerte. Analyt. Post. 88 a. 14.

tudjuk megalapítani, s ha ebből folyólag egyéb ismerettani elveink is ingatagokká válnak. A causalitással minden inductio gyökere elvész.

Az ismerettani tételek általánosságánál arról van szó, hogy azon föltételek szükségképiségét mutassuk ki minden lehető ismerésre nézve, mely föltételek egy adott időpontban ismerésünket létrehozzák; e föltételek között maga a causalitás is helyet foglal mint azon elv, mely a logikai világkép kialakulásának, amint fölteszszük *mindig* sine qua non föltétele. Csakhogy ép e «mindig» lesz mindig ingataggá álláspontunkon, melyről tekintve az ismerettani ítéletek is tapasztalati ítéletek, tehát magát a causalitás képzetét is valamikép a tapasztalatra kell visszavezetnünk. De ezáltal mi is abba a circulus vitiosusba esünk, melyet Millnek annyiszor szemére vetettek, hogy t. az inductio gyökerét a causalitásban látja. de magának a causalitásnak képzetét szintén a tapasztalásból származtatja. Az «ismerés természete» melyről az ismerettan tételeit állítja fel, mint láttuk egy, az ismerési processusokból alkotott heuristikus schema, mely mint ilyen a valóságban nincsen; végelemzésben tehát midőn a causalitást «ismereteink természetére» vezetjük vissza — magát az okviszony általánosságát ismét csupán empirikus mozzanatokra akarjuk építeni. A circulus világos: egy empirikus ítélettel igazoljuk az empirikus ítéletek általánosságát. Az, a mi az általánosság «sanctiója», minden inductio «gyökere» akar lenni, maga is még sanctióra szorul. Ha az ismerettan alapjában tapasztalati tudomány, a mi a fennebbiek után kétséget nem szenved, szükségünk van még egy magasabb «sanctióra», mely magának az oktörvénynek általánosságát biztosítja.

E nehézségekből, ha elhárításuk egyáltalán lehetséges, csak egy úton bontakozhatunk ki: ha sikerül kimutatnunk, hogy talán mégis más jelleggel bír, daczára annak, hogy az

általános emberi tudat fogalmát megalkotjuk. De ez elvonás azért nem egyéb, mint az *egyéni* tudatnak abstractiókkal átdolgozott képe; nem új, az individualis tapasztalati öntudat tartalmától különböző tudatosság, hanem annak átflnomított, a minden egyéni tudatban föltehető elemekből összenőtt köz-képe. Gondolhatok oly ismerést, melynek pl. egy távoli bolygón valami a mi tudatunkétól (relative) különböző phantastikus tartalma van, de azt nem gondolhatom, hogy e tartalom más szemléleti és más gondolkodási formák között kerül azon tudatba, mint a minő formák causalitás és a három dimenziójú tér. Mihelyt nem játszom üres szavakkal, hanem valami határozottat akarok gondolni, minden lehető tudatmechanismus fogalmában ott találom a saját tudatformáim képzetét, a mi empirikus ismerésünk határozmányait. Nem is lehet ez máskép, mert a tudat fogalma is mint minden fogalmunk empirikus eredetű, s miután az *egyéni* tudatfolyamatokra való reflexióból fakad, természetesen csak *egy* lehet. Három dimenziójú tér és causalitás nélküli tudatot nem tudunk gondolni, s mentül inkább halad a tudomány (nevezetesen a physiologia), annál nagyobb lesz azon tényezők száma, melyek nélkül tudatot nem szabad és logikailag nem is lehet gondolnunk, mert ez esetben azon hibába esünk, mintha azt mondanok, hogy háromszöget gondolhatunk három oldal nélkül, vagyis valamit azon elemek nélkül, melyek az empirikus világban, a honnan az illető dolog képzetét merítjük, mint sine qua non föltételek determinálják.

Ezt az igazságot teljesen átértve megkaptuk ismeret-tani íteleteink általánoságának kulesát. Csak meg azt kell az olvasó emlékezetébe hoznunk, hogy valamely ítélet általános érvénye alatt azt értjük, hogy annak ellenkezőjét a mi lehető tapasztalati világunkban nem észlelhetjük, sem logikailag nem gondolhatjuk. Ha azt mondom, hogy minden sík-háromszög szögösszege két R. ez alatt nem értheték egyebet.

zöld színről beszélne, mely nem zöld. Nagyon rosszul érti a positivismust, a ki azt hiszi, hogy mert az lemondott az ontologisálásról, egyúttal lemondott a maguknak hyperempirikus tartalmat arrogáló képzetek bírálatáról. Ha ez tényleg így volna, akkor a tudományban még mindig nyílt kérdés volna, vajjon a görög vagy más mythologia lényei léteznek-e? Arra, hogy valami érzésfölötti (hyperempirikus) lény létét állító ötletre kimondjuk a komoly tudomány köréből való száműzést, nem kell ontologia; csak ki kell deríteni azon logikai hibákat, melyek ez ötlet létrejöttét eredményezték, mert ha ez sikerült, akkor *nincs okunk* föltenni valaminek a létét, a mire semmi logikailag igazolt kiindulási pontunk nincsen. A tudomány letárgyalt egy kalandos «fogalmat», ha kiderítette az e fogalmak alapjául szolgáló illúziókat, logikai botlásokat, gyermekes mythologizálásokat, mint ezt Dühring tette a Gauss-féle négy-dimensios térre az imaginarius ($\sqrt{-1}$) és a végtelenség fogalmainak hyposztázására nézve.¹ Az onus probandi arra nehezedik ki, valamely kalandos ötletet, mint a minő «egy más szervezetű tudat» fogalma is, igazolni akar, vagy a ki valamely természetfölötti lény létét állítja, és nem arra, a ki ilyesmiről mitsem akar tudni. Ha pedig sikerült az ily logikai ötletek logikai alaptalanságát kideríteni, nincs többé okunk nekik megfelelő valamit fölvenni. Ha ez a logikai bonczolás nem volna elegendő a kalandos elméletek elvetésére nem volna az a képtelen ötlet a világon, melyet egészen elvethetnénk. De e véleménynek, mely burkoltan ugyan, de sok kiváló gondolkodónál is észlelhető, napjainkban egy sokkal mélyebben fekvő tévedés képezi alapját, mely érthető azon körül-

¹ E. Dühring u. U. Dühring Neue Grundmittel und Erfindungen zur Analysis, Algebra, Functionsrechnung und zugehörigen Geometrie. 1884. S. 7, 10, 27, 62. V. ö. u. a. Kritische Geschichte der allgemeinen Principien der Mechanik. 3. Aufl. 1877. S. 477, 551.

De az elme tökéletlenségével argumentálni különben is nagyon precarius dolog; mert hogy ha elménk tökéletlen, *ezt* is e «tökéletlen» elme constatalja, a midőn hitelt adunk neki. Hogy a nagy gondolkodók, kiknek a positiv philosophiát köszönjük: Kant és Comte is éltek az «elme tökéletlenségé»-nek kifejezésével, ennek oka egyszerű associativ megszokás, melynél fogva daczára jobb belátásuknak, a metaphysikát mégis egy magasabb *ismerési* módnak tekintették. Innen némelyek azon illusioja, hogy Kant és Comte az emberi elmet lealacsonyítottak, holott ép fölemelték, megmutatván neki a helyes utat: persze megalázták azon igényteljes gőgöt, melylyel a metaphysika az emberi gondolkodást — nem az egész ismerest — fölmagasztalta. Az elmét ép a metaphysikus alázza meg, mint a hogy nem a chemia alacsonyította le a természettudományt, hanem az alchymia; bár lehet, sőt valószínű, hogy az alchymistak épen úgy, mint a metaphysikusok, az emberi tudás megalázásáról panaszkodtak. Csodálatos is volna, hogy a tudomány azóta haladt legtöbbet, a mióta fokozatosan elfogadta minden téren a «lealázó» inductiv módszert, az adott valósághoz való merev ragaszkodást: valójában akkor volna jogunk panaszkodni az emberi elme tökéletlen voltáról, ha a metaphysica is komoly tudományszámba volna vehető: mert hisz *ezzel* a tudománynyal evezredek óta nem haladt ismeresünk semmit ép oly kevésbé mint az alchymiaival. De ne terjünk nagyon messze el tárgyunktól: ennyi is elég annak constatalására, hogy az elme sem méltóságából sem hatalmából nem veszített az által, hogy a metaphysikai «ismerésről» lemondott. Ennek a tulajdonképeni oka pedig az, hogy az ismerettanilag kidolgozott positivismus — a mit itt természetesen csak röviden jelezhetünk — nem hagyja tényleg fennállani azt a nagy «ismeretlen ürt» az empirikus világon fölül, a melybe némelyek szeretik babonákat helyezni, mert a positivismus Kant láng-

és azok törvényeinek ismeretévé kristályosodik. A kérdés legfőbb csak az lehet, vajjon nem-e virrad fel még egyszer a metaphysika napja, nem-e alakulhatnak az emberi tudat föltételei egyszer olyanokká, hogy a transcendens ismerés lehetséges lesz? Fejtegetéseink után azt hisszük, mindenki belátja e föltevés alaptalan voltát. Az emberi tudat természete nem változik: a gyarapodását determináló tényezők nem egyes időponthoz és helyhez vannak kötve, hanem minden időkre és mindenütt érvényesek, a hol tudatról, ismerésről beszélünk. Az ismerettani, logikai és matematikai ítéletek nem olyanok, mint pl. a villanyosságrol szóló ismereteink, melyek egykor talán hamisaknak bizonyulnak, mert mint láttuk, egyellenek a maguk nemében és ép ezért változatlanok. Az a kétségbeesett ragaszkodás, melyvel némelyek — többen a positivisták között is mint talán hisznek — a metaphysikai gondolkodás egykori fövéjének gondolatához viseltetnek, nem is tudományos kutatásban látja alapját, hanem inkább a metaphysikai gondolkodás utolsó sugara, melynek megújulását természetünkkel fogva és a távoiság illuzióitól vezettelve szeretjük a mythikus jövőbe, »egyszerűbb világban« remélni. A válaszok psychológiája is mutatja, hogy az ember képtelen eszményről, melyekről a közvetlen jelenben le kell mondania a mesés múltat («aranykor», «aranykor», «aranykor») és a jövőt («isten országa», «ulvilág») szeretni megvalósítva látni, és sok kemény tapasztalat kell arra, hogy látna, hogy e múlt minden valóság volt s a jövő minden valóság lesz, csak egy kivétel mint a jelen. A legyek csak most vannak, és ép azért kések, mert távol vagyunk tőlük. De most ott az emberiség és a tudomány, nevezetesen a philosophia az egész világnak leánya s kései kell, mert most a tudomány és az emberiség a világ elmevilágát, mint belátásunkat, mint mostani és jövőbeli tudást, mint jelenre, ha úgy az előbbi érvénnyel. Az egész emberiség képeze

azon világképben, melyet magunknak kivívtunk. És sok időnek kell még eltelnie, míg az emberek érzületvilága erkölcsileg annyira megerősödjek, hogy többre becsüljék a rideg, néha kérlelhetetlen igazságot a fényes illúzióknál. Pedig a míg ez be nem következik, a positivizmust csak kevés ember érti meg, legyen elméje bármily éles is, mert hisz a positivizmus világképe nem annyira tanulás, mint arra való megérés productuma.

Pauler Ákos.

A HANGULATVÁLTOZÁSOKRÓL, AZ EGYÉNI ALAPHANGULATRÓL.

Mutatvány szerzőnek sajtó alatt levő, a M. T. Akadémia támogatásával megjelenő «Aesthetiká»-jából.¹

A hangulat mindig csatlakozik a benyomásokhoz, az érzeki képekhez s ezek alapján aztán az ily benyomásokból alakult képzetekhez, egyszerre idéződik fel ezekkel, mint színezett, hangolt emlék. E folytonos csatlakozás, tapadás az érzeki képekhez jellemzi a hangulatot. Bár az érzeki benyomást követi, később inkább kíséri felelevenedésüket, a képzeteket s velük a tudatban egyszerre van jelen. Szorosan összeolvad velük. Hogy mennyire összeelegyedik a képzet s a hozzá tapadó hangulat, példakép álljanak itt e sorok:

S árnyad az égő csillagok közt
Hiába űzöm, kergetem:
Csak sötét fájdalomban élsz még,
Oh angyalom! oh gyermekem!

(Endrődy S.)

Korán elhalt kis leányanak képzetéhez elválaszthatatlanul tapad a költő fájdalomának hangulata. Annyira egygyé olvadt e képzet s hangulat, hogy sehol a világon nem találva fel többé ez eltűnt, szeretetével átölelt alakot, érzeki képet, úgy erzi, hogy csak sötét fájdalmában él, mint felelevenedett érzeki kép, mint képzet.

¹ Együttal befejezésekül szerző cikksorozatának: «Az aesth. érzések psychologiaja»-ról.

felideződnek, nagyon határozatlanok, bizonytalanok lesznek. Éppenséggel nem hű másolatai az eredetinek. Így idézi Höf-
ding is *Longfellow* találó szavait, hogy «mindent, ami tér-
és időben megjelenik, újra tud rajzolni emlékezetünk», «válto-
zatlanul maradnak a külső dolgok» (outward things), de ami
a többit, a hangulatot illeti:

The rest we cannot reinstate ;
Ourselves we cannot recreate.
Nor set our souls to the same key
Of the remembered melody.

(Arany Legenda.)

Ha a hangulatokra csak képzeleteink útján emlékezünk,
ha hangulat nem idézhet fel hangulatot, akkor hangulatkap-
csolatokról sem szólhatunk, s az egymást követő felváltó
hangulatokat *hangulatváltozásoknak* kell neveznünk.

Szólhatunk már most e változások közt *gyakrabban
és kevésbé gyakran ismétlődő hangulatokról*; a gyak-
rabban ismétlődő hangulat mindenesetre jellemző lesz az
illető egyénre s okát valószínűleg első sorban magában az
egyenben kell majd keresnünk.

A gyakrabban vagy kevésbé gyakran ismétlődő hangu-
latok vizsgálatánál legjobb lesz a physiologiai alaptól indul-
nunk ki s ezen építenünk tovább.

A benyomas hangulata physiologiailag nem egyéb, mint
az érzékszervi izgalmak s a szerverző központok izgalmainak
kapcsolódása. Önállóan magába tekintve a test érzett álla-
potában jelentkezik, az úgynevezett közérzetek complex
képeiben. Egyes szerv-érzetek s az összes szervérző közpon-
tok mersekeit, állandó izgalma egybetolyó, elmosódott érzést,
közérzetet hoznak létre a tudatban. A let érzete is ezeknek
tulajdonítando s ezzel együtt az «en»-ben rejlő érzelmi
elemek. A szerverzetek székhelyei, a szervérző központok
egyenleg különbözhetnek physiologiai természetükre nevezve. Így

Amily jellemző pl. a kurucz költészetre a sajátos képzetvilág, ép oly jellemző a harczy, hazafiúi lelkesedés, öröm; a balszerencse, a leveretés okozta bánat elkeseredés; a bujdosás keservének «szomorúsága»-nak, feljajdulásának máskor pessimista vagy fatalis eltompultságának különböző hangulata. Ez említettem érzelmek, mert ezek érzelmek: lelkesedés, örvendezés, bánat... kellemes és kellemetlen hangulatait fejezi ki e költészet sajátos képzetvilágával. A lelkesedés hangulata nyilatkozik a tavasz, a hadi szerencse énekeiben, a harczy dalokban, a haza felszabadításának reménye, ennek öröme lüktet e «buzdító» versekben, e riadókban. A hazafi keserősége jajdul fel a trencsényi siralomban. A «bujdosó szegény legény» keserve, bánata s a kibujdosóknál a hazától való válas fájdalma a legszebb nótasorokban tördeli szét erejét. Még hatalmasabb lesz a bujdosó «szomorúsága» az ős dalai-ban, hol saját bánatjához csatlakozik az erdő mély melancholiája s az ős végtelen szomorúsága. E lehangoló, emésztő érzések fatalis eltompultságban nyugszanak meg, melynek hatalmas kifejezése a kifakadás: buborék, fabula az élet.

Hasonlóan amily jellemző a troubadour-költészetre az a sajátos képzetvilág, ép oly jellemző a kedves után való vagyódás, epekedés, a tavasz, a majus jöttén való örvendezés, a hűvös tavaszi s nyári éjszakák boldogsága után való sóvárgás, az élet, a paros élet deváj, érzéki szeretetének, a válas keserű fájdalmának, s a visszaemlekezés édes-gyötrelmének különféle hangulata. A szerelem e különféle hangulatai azzal a sajátos képzetvilaggal alkotják e költészetet.

Vagy a nemet vandordalokban ott találjuk a «Wanderlust»-nak, a vándorló kedvnek, ennek a «hatalmas vágy»-nak vidam, fölemelő, erővel és büszkeséggel eltöltő hangulatait a tavasz, a szép napok jöttevel; a könnyű, de mégis fájó bucsú eltűtő, tünekeny, igaz, de fuvalatszerű borúját. Kifejezve ezeket a sajátos képzetvilaggal, előttünk áll e «vándor» költészet.

S örök igazságot fejeznek ki ugyane költemény végső sorai:

Hogy a föld se jó, se ferde;
Se gyönyör, se bú tanyája,
Csak magadnak képe, mása.
Ki sóhajtoz, ki mulat:
A világ csak — hangulat.

Igen, a világ se jó, se rossz, csak mi lehetünk optimisták és pessimisták, s e szerint lesz hangulatunkban jó és rossz a világ. A világ saját hangulatunk mása, képe — voltaképp csakis ez. Helmholtz nagy gondolatahoz vezet ez: a világ ránk nézve csak érzéki jelrendszerünkben létezik, csak ebben a jelrendszerben, mely gyarló képét sem adhatja a valónak. Nos és ezt az érzéki jeleket, színezik, festik a belső állapotok hasonló jelei: a hangulatok. Ez a hangolt jelrendszer. Így adja meg hangulatunk a világkép érzelmi színét-illatát, vonatkozását.

Igen érdekes *Lenau* költészete is az ily pathológiai szempontból. Alaphangulata az az örökre nyughatatlan, elégedetlen, emésztő sóvargás, epekedés, aminek oly találó szava a *Sehnsucht*, ahogy költeményeink egyik sorozatát is ez alá, mint gyűjtő czím alá foglalta. És ezt a nyughatatlan, emésztő sóvargást, e *Sehnsucht*-ot nala bármily különösen megkapó, lebilincselő, titokzatos, ahítatos, melancholikus képzet-sorozatokat is sugalt verseiben, határozottan körosnak kell tartanunk. Szervérzői központjainak köros izgalmai voltak ezek, mert egész életén át nyugtalanítottak, emésztették külső elegendő ok nélkül, mint ahogy Reviczkynel említettük. S valóban Lombroso is a «Langesz és elmekör» híres műveben az «elmebeteg langelmek példái» közt sorolja fel *Lenaut*. Szerinte gyermeksége óta e költő szelleme a langesz és elmekör keveréke volt. «Mint gyermek már hajlamot tanusított a búskomorságra és mysticismusra». Mint egyetemi hallgatóról feljegyezte valaki róla, hogy feltűnően hanyódik a csendes

kép megfelelő sajátos képzetkört találunk sajátos irányú kapcsolásokkal és sajátos állandósulásokkal. Csak egy pár versczimet kell végigfutnunk: Sehnsucht. Das Mondlicht. Nächtliche Wanderung. Schilflieder. Winternacht. Stumme Liebe. Wandel der Sehnsucht. Leichte Trübung. Das todte Glück. Der trübe Wanderer. Unmuth. Zu spät — s e találomra sorjában olvasott ezímeke már rögtön előttünk áll a Sehnsucht e titokzatos, bánatos világa, az éjszaka, a holdvilág, a susogó nadas, a néma melancholikus szerelem stb. Mily egészen más ez alaphangulatot kifejező képzetkör borús világa mellett pl. Goethe lyrájának derült világa, mely olyan mint a hűvös, verőfényes, szép őszi napok sugára, — ragyog, tündöklök, kristály tiszta, csak hogy már kissé hideg.

Egész külön szótara van e sajátos hangulatnak Lenau-nál. Ép ezek az ő képzetkörének sajátos egyéni állandósulásai. Egész új szókapcsolásokat találhatunk e tekintetben, mint pl. holdfreundlich.

Végre ahogy egyes költői korok s költői egyéniségek alaphangulatáról beszéltünk, úgy beszélhetünk az egyes *népek kedélyi alaphangulatáról*, amint képzetvilagukról is megemlékeztünk. Így a magyart jellemzi népköltészetében a tulnyomóan, bánatos, szomorú hang: a sirvavigadás, a «veszett jó kedv» tanuskodnak, hogy még vigágában is belevegyül e hang. Szerelmében a fájó, a boldogtalan, a csalódó, az epedő, sóvárgó, bánatos erzesek lesznek a dal forrásai, mint hazafias költészetében a honfibanatnak a hazafi keserűségének, a szomorúsagnak, a megcsillanó reménynek lesz kifejezője a neplelek. Leghűresebb indulója is fájdalmas feljajdulás a treneséni kudarc után. E mellett a melyen bánatos alaphang mellett még valami keleti fatalismus nyilatkozik benne, mely legjobban fejeződik ki az alföldi parasztnak abban a mondasában: Valahogyan csak lesz, sehogyan még nem volt. Ez a «magyar nemes» hangja, ez a Pató Pál úr

világ észrevétlen kataklismusa révén az emberi lény olyannyira mélyen megváltozott-e, hogy már nem az, a mi mindig volt: vajjon nem úgy érez és gondolkodik-e már, mint valaha érzett és gondolkodott? Mert máskülönben nem fog megszűnni hinni valamiben, bármennyire igyekezzenek is azon, hogy a pessimismus fekete szelenczéjébe szorítsák be; nem fog megszűnni bölcséleti rendszereket alkotni, annál nagyobb buzgalommal alkotván újakat, mennél gyorsabban dőlnek romba az ősiek; s nem fog megszűnni az öröm, a fájdalom vagy félelem aesthetikai emócióit érezni a szép, pathetikus vagy fenséges látványok előtt.

Talán megszűnt már a derült hajnalhasadás vagy a fényes naplenyugvás?

Nincsenek-e már hótakarta magas hegyek és árnyékos s forrásvizes vidám völgyek?

A tenger hullámnélküli pocsolya és az ég viharnélküli hallgatólag boltozat?

Oly érzéketlen lett-e a lég, hogy nem adja vissza a madárdal, sem a szellősusogás hangjait, sem a hangzatos habcsobbanást?

Annyira egyenlővé tette századunk horizontalis borotvája az emberhalmazt, hogy valamennyi ember egyenlően jó vagy egyenlően rossz, a nélkül hogy a közös színvonalon felül erények és nagy jellemek emelkednének ki, vagy azon alul a sötétben bűnök, gyűlöletek és féktelen szenvedélyek ne rejtezkednének?

És másrésről, a külső világtól saját lényünkre térve át, a mely amazt megfigyeli, azt kérdelem: elhomályosodott-e szemünk lencséje és sem a fény, sem a színek nem tükröződnek többé rajta? Megbomlottak-e fülünk idegei és a hangrezgés nem rhithmikus hullámban ér-e már hozzájuk? Nincsenek-e szenvedélyek a szívben, szerelem a lélekben, vágyak az életben, s nem teremte többé szomorú vagy víg képeket a phantasia?

Ha tehát a természet az, a mi volt és az ember olyannak érzi, a milyen, s képességei és erői még inkább nagyobb erővel mozognak a küzdelem, az élet és a haladás európai lázában, sem-hogy az ind nirvánához hasonló valamiben elszenderüljenek: én azt állítom, hogy a művészetnek és költészetnek megvannak a maguk létfeltételei és ép oly állandók, mint a mily állandó mindaz, a mi a szervetlen világban van, a mely fáradhatatlanul dolgozik; a mi az organismusokban van, a melyek az életet szüntelenül átörökítik;

Mindazonáltal vannak máskülönben nagyon tiszteletreméltó kritikusok, a kik ha nem is egészen, de ezen az úton mennek, a nélkül, hogy tudnák, hogy útjuk mily célzévesztett. Nagyon raffinált írók ezek, a kik, hogy a művészetet fenségesítsék, lehetlenné teszik a nemzedékek alkotásainak alkotásai számára oly szűkre és kicsinyre szorítva mezejét, hogy minden új tendentia, minden lángeszű fellobogás, minden széles horizont kireked a kedves vendégfogadóból, a mely a hagyományosok és kiváltságoltak számára marad fentartva.

Hogy egy példát említsek a sok közül: van számos nagyon kiváló kritikus, a kik több jelentéktelenebb anathémán kívül nagyon kegyetlen és könyörtelen átokkal sujtanak minden író, a ki irodalmi műveiben határozott társadalmi problémákat fejteget, esztelen vállalkozásnak vagy még inkább a classikus hagyományú tiszta és szeplőtlen művészet megszenteltségtelenítésének tekintve ezt. Pedig ez mindenkor így volt és nincs egyetlen irodalomban sem nevezetes mű, a mely explicite vagy implicite nagy problémát ne foglaljon magában; és érdekes, hogy egységes kivétel mellett a mű annál emelkedettebb és annál maradandóbb, mennél transcendentalisabb a problema, a mely a művészeti formákban mozog.

Ennek az igen tiszteletreméltó, de nagyon téves és teljesen tarthatatlan véleménynek alapjában homlokegyenest ellenkező dolgoknak szántszándékkal való összetévesztése rejlik.

Hogy egy művészeti alkotás, a mely egyedüli céljául valamely tétel bebizonyítását, valamely theorema igazolását, valamely tanítás kifejtését tűzi ki, nem tartozik a valódi művészethez, hanem ahhoz a vegyes fajhoz, a melyet a retorikában tanító nemnek neveznek: azt már elismertem. Hogy ezen az úton a költő eltér a maga hivatásától és a gúny nevetséges örvényébe bukhatik le: szintén nem kétséges előttem. De, hogy az epikai, lyrai vagy drámai költő nem választhat anyagot alkotásai és azokban a szép megvalósítása számára mindabban, a miben elegendő aesthetikai elem van, legyen az akár társadalmi, bölcséleti, sőt politikai problema: ép oly képtelen, mint gyászos állításnak tűnik föl nékem.

Ez nem is történt soha, és ha megtörténnék is, nem volna egyeb, mint a művészet minden haladásának megtagadása és minden jövődő átalakulásának lehetetlenítése.

Nem fog egy költő például drámát írni, azzal a szándékkal,

az ég és föld problémája, a mi amazokban érett és elfogadott eszme, emezekben először rajzolódik ki az ifjúság teljes energiájával?

És hogy a középkor irodalmi cyclusában a művészet jellege megváltozik, tán nem azért van-e, mert a hol szilárd hiedelem, buzgó vallásosság és társadalmi rend uralkodik, a mely meg-ingathatatlan tengelye körül forog, ott a kétség alig férközhetik be; és a hol minden megállapított és az élet és a halál egységes programnak vannak alávetve, ott a bölcséleti, társadalmi és művészeti problémáknak nincs terük a kiterjeszkedésre?

De mihelyt a kétség beszivárog a szellemekbe: valamennyi nagy író, a kételkedők úgy, mint a nem kételkedők, kérdéseket és problémákat fognak felvetni és fejtegetni s az irodalom felölti az említett emancipatio új jellegét.

Cervantes szándéka némely kritikusok szerint nem az volt, hogy a tisztátalan valóság és az álmodott idealismus közötti örök ellentétet feltüntesse; s azt sem kell hinni, hogy mély problémák előre megfontolt tervei szerint írta a Don Quijotte halhatatlan lapjait: azonban lehet, hogy az, a mi neki nem is állott szándékában, létrejött az ihlet fenséges szeszélyei révén, mivel nagy mű a nagy lélek nélkül, a mely azt inspirálja, nem létezik.

Azt igenis elfogadom, hogy a művészi alkotásnál, mint minden alkotásnál, a szándéktalanságnak nagy szerep jut, és hogy a ki hegyet készül szülni, egeret szül, viszont pedig gyakran csupán néhány percznyi élvezetvágy egy lángésznek ad életet.

De minek idézzek több példát? A renaissance óta tán nincs egyetlen elsőrendű munka sem, a mely nagy problémát ne foglalna magában, vagy határozott thesist ne vitatna.

Nem problema-e: *Az élet álom?* Annyira az, hogy előre megfontolt és szántszándékkal, sőt tanító célzattal készült, de azért Calderon nem állapodott s nem elégedett meg az első célzattal, hanem a színház dicsőségévé változtatta át azt a mély eszmét, a melyet agyában megfogamzani érzett.

Nem foglal-e magában thesist és politikai problémát a *Zalameai bíró*?

Nincs-e valóságos bölcséleti és vallási thesis az *Ájtatosság a kereszt iránt* című drámában?

És a dán királyfi, Shakespeare legmélyebb alkotása, nem örök problema-e a kritikusok számára? Egyedül az volt-e a szán-

kell: a legkülönösebb és — szerintem — a legképtelenebb nézeteket hangoztatják. Itt van egy példa.

A *vers* — mondják némelyek — a századok századain át elvégezte küldetését; a *rhythmus* kiállhatatlan szenvedély; a *rim* alkalmatlan mesterkéeltség; a *strófa* nyűg, a mely elfojtja, megszorítja, eltorzítja a gondolatot; a verseselés egész mechanikája ósdi, lejárt forma, a mely el fog tűnni, ha majd gondolkodó és komoly társadalom foglalja el a mi szegény decadens és elpuhult társadalmaink helyét.

Valóban semmi sem fogható egy szűk, makacs vélemény túlzásaihoz, vagy egy szektárius vakszenvedélyéhez, a mikor romlást és balszerencsét jövendőlgetnek. Ha mindaz, a minek közeli halálát megjósolták, a gyászos próféták dicsőségére és megelégedésére elpusztult volna: szegény globusunk óriási gömbalakú mező volna, az Alpesebben, a Himalayában és az Andesebben széles cyprusfa-sorokkal, az összes tengerek partjain beláthatatlan nyárfa-sokasággal és a világ öt tájának öt középpontján öt fenséges mausoleummal.

Szerencsére senki sem hal meg, a mikor másoknak tetszik, hogy meghaljon, hanem a mikor kikerülhetetlen törvény következtében végorája ütött. És ez áll a művészet ama *félisteni* formájára nézve is, a melynek hősi előfutója a hexameter, a mely mozgékonyvá és élénkévé fejlik csodálatraméltó románczainkban: a mely a szerint, a mint a művészi emotio követeli, sokféle és gazdag ruhát ölt, de majd zengzetes, majd nemes, majd erőteljes, majd gyöngéd, majd pajkos körvonalaiban mindig az emberfölötti harmoniák kiapadhatatlan kincseit foglalja magában.

Azt állítani, hogy a mértékes formának el kell tünnie, ép annyi, mint makacsul ragaszkodni ahhoz, hogy el kell tünnie a lény sugaraknak, a melyek a tér minden irányában csodás szövődésekben kereszteződnek.

Mert alapjában véve a harmonikus versek széles sora és a lény sugar, a mely átlátszó oszlopként folytatódik, egy és ugyanazon dolog. Az értelem ezt így észleli, ha mindkét tény belső lényegébe hatol.

Nem költőileg, nem többé-kevésbé képletesen, nem is többé-kevésbé megközelítő hasonlóság révén, hanem a tudomány-megkövetelte teljes physikai és objectiv azonosságánál fogva állapíthatók meg azok az analogiák, a melyeket a mérték és a költői

A MEMORANDUM FOR THE SECRETARY OF THE ARMY

1. The purpose of this memorandum is to inform you of the results of the investigation conducted by the Department of the Army regarding the activities of the [redacted] in the [redacted] area.

2. The investigation was conducted by the [redacted] and the [redacted] and the results are as follows: [redacted]

3. It is recommended that the [redacted] be [redacted] and the [redacted] be [redacted].

4. The [redacted] is [redacted] and the [redacted] is [redacted]. The [redacted] is [redacted] and the [redacted] is [redacted].

5. The [redacted] is [redacted] and the [redacted] is [redacted]. The [redacted] is [redacted] and the [redacted] is [redacted].

6. The [redacted] is [redacted] and the [redacted] is [redacted]. The [redacted] is [redacted] and the [redacted] is [redacted].

1. A Kormányzat a következőképpen határozta meg a...

2. A Kormányzat a következőképpen határozta meg a...

3. A Kormányzat a következőképpen határozta meg a...

4. A Kormányzat a következőképpen határozta meg a...

5. A Kormányzat a következőképpen határozta meg a...

6. A Kormányzat a következőképpen határozta meg a...

7. A Kormányzat a következőképpen határozta meg a...

denütt keresheti az aesthetikai emotiót. Ez a művész és író joga, és hogy e céljait elérhesse, a művészi szabadság az egyedüli lehetséges és termékenyítő törvény; e szerint alkalmazza aztán a kritikus a megérdemelt büntetést, ha áthágják e törvényt, vagy szavazza meg a dicsőség és taps megérdemelt jutalmát, ha megfeleltek neki.

Csak egy vétket követhet el a művész: nem ébreszt aesthetikai emotiót; de e vétkeknek nincs mentsége, legyen bár a mű a tudományosság tárháza vagy az erények tükre.

Mindent megengedhet magának a teremtető szellem és mindenben szabad: tárgy, mező, személyek, módok; nincs semmi, a mihez hozzá nem juthat, de ha aztán nem jut el, minden felelősség az övé. A művészeti codex minden joga előnyére van; egy kötelesség hárul rá, de ennek teljesítése elengedhetetlen.

És nem többet; azt hiszem, többet a modern kritikától sem lehet kérni, a nélkül, hogy a legrombolóbb anarchiába ne sülyedjünk; noha másrészt elismerem és megvallom, hogy idő multával az ember kritikai szelleme erősen ráadva magát az irodalmi kritikára, valamivel többet fog kérni tőle.

Kérni fog szépség-cánont, törvénykönyvet valamennyi irodalmi műfaj számára, szóval aesthetikai tudományt; mert a művészet szabályokhoz alkalmazkodik, a tudománynak kell megállapítania és bebizonyítani őket — mint már több ízben mondtam.

Igyekeztem végül kimutatni, hogy az átmenetek e korszakaiban mennél tágabbnak, mennél nagylelkűbbnek és mennél kevésbbé makacsnak kell lenni a kritikának, nehogy nagy tévedéseknek tegye ki magát, rendszeresen gátolván a termékeny csirák kifejlődését.

Az absolut irodalmi dogma még nem létezik és az anathemák utóvégre is veszélyesek.

Hagyjuk, hogy az aesthetika fejlődjék, mert óriási anyagot halmozott már fel és majd valódi tudománynyá lesz, mint azokká lettek, a melyek már azok. És ugyanazon az úton, mint a többi, el fogja érni azokat a relativ tökéletességeket, a melyekre az ember igényt tarthat.

Első az *aesthetikai jelenségek* megfigyelése, olykép, mint a physikus és chemikus is megfigyeli a szervetlen világ jelenségeit. A *művészi alkotások* óriási mérvű tapasztalati vizsgálata, a melyet úgy lehet elérni, ha tanulmányozzuk, minők ez alkotások hatásai az ember művészi érzékenységére: a tömegekre és a cultusokra,

matikai biztonsággal, talán sohasem fogjuk tudni; de hogy a szépség valami, hogy *létezik*, hogy ott dobog a természetben, és miként a hullám a parthoz érve, habbá foszlik szét, a szépség az égbe és a földre érve, kellembbe, fénybe, színbe megy át; és a társadalomhoz, az egyedekhez érve, a jó vagy rossz szenvedélyekbe idylli vagy tragikai szépségeket önt s majd a hajnalhasadás vidám fényében, majd a vihar pirosuló és violaszínű ragyogványai-ban fűröszi meg őket; és az emberi agyhoz érve, miként a vulkán lávája is egyre támadja a föld kemény, ellenálló kérgét, hogy aztán tűzpatakokban, tűzgomolyokban törjön elő, ez is sok-sok hálátlan kő- és művészi plasticitású koponyán próbál magának utat törni, mignem a lángelméjű ember agyán, mint fenséges kráteren, mintázott márvány- és bronz-szobrokban, festőktől meggyújtott vász-nakban, poéták dalában és ezer meg ezer kedves, szép, fenséges alkotásban tör elő; és a vértanuhoz érve, emberi hangban jut kifejezésre és fájdalmak közt mondja: *hiszek*; s a hőshöz érve, véres győzelmek közt mondja: *meghalok*; s a tudóshoz érve, a kétségeket megdöbbentve mondja: *tudok*; s a szívhez érve, ideálokat csókolva mondja: *szeretek*; s minden ifjúsághoz érve, a reggel egész vidámságával mondja: *élek*; s a sírok széléhez érve, szomorúságok és remények közt mondja: *remélek*; hogy a szépség mindezt megvalósítja a természetben, a társadalomban, az emberben . . . ah! hogy mindezt megteszi, senki sem tagadhatja anélkül, hogy önlényét ne tagadná és a semmibe ne süllyedne alá; senki sem tagadhatja, hogy a szépség volt az, a mi a chaosnak fekete csönd- és sötétség-örvényeit az alkotás isteni dobbanásaival be-töltötte.

Nem magyarázhattam meg mindazt, a mit megmagyarázni igyekeztem: ezt észre lehet venni. Szerény cikkem e rövid mondatokba foglalható össze: hiszek a szépségben, aminthogy hiszek az igazságban, aminthogy hiszek a jóban.

---

12. "SECRET" - Information is restricted which would be a harm to the
Ministerial and the public interest. Not a secret in the sense of
the Freedom of Information Act, but a secret in the sense of the
Ministerial and the public interest.

[illegible]

1. The first step in the process of the investigation is the identification of the problem. This is done by the investigator who is responsible for the investigation. The investigator must identify the problem and the scope of the investigation. The investigator must also identify the objectives of the investigation and the methods to be used. The investigator must also identify the resources available for the investigation.

[illegible]

1. *What is the purpose of the study?*
 2. *What are the research questions or hypotheses?*
 3. *What is the study design?*
 4. *What are the participants and sample size?*
 5. *What are the variables and measurement tools?*
 6. *What are the results and conclusions?*
 7. *What are the limitations and strengths?*
 8. *What are the implications for practice and research?*

1. *Chlorophyll a* (Chl a) is the primary photosynthetic pigment in most plants and algae. It is a green pigment that absorbs light energy in the blue and red regions of the visible spectrum. Chl a is essential for the light-dependent reactions of photosynthesis, where it converts light energy into chemical energy in the form of ATP and NADPH.

2. *Chlorophyll b* (Chl b) is an accessory pigment that absorbs light energy in the blue and red regions of the visible spectrum. It transfers the absorbed energy to Chl a, which then uses it for photosynthesis. Chl b is found in higher plants and green algae.

3. *Carotenoids* are a group of pigments that absorb light energy in the blue and green regions of the visible spectrum. They transfer the absorbed energy to Chl a and Chl b. Carotenoids are found in higher plants, green algae, and some bacteria. They also play a role in protecting the photosynthetic apparatus from damage by reactive oxygen species.

4. *Xanthophylls* are a group of pigments that absorb light energy in the blue and green regions of the visible spectrum. They transfer the absorbed energy to Chl a and Chl b. Xanthophylls are found in higher plants, green algae, and some bacteria. They also play a role in protecting the photosynthetic apparatus from damage by reactive oxygen species.

5. *Phycobilins* are a group of pigments that absorb light energy in the blue and green regions of the visible spectrum. They transfer the absorbed energy to Chl a and Chl b. Phycobilins are found in cyanobacteria and red algae. They also play a role in protecting the photosynthetic apparatus from damage by reactive oxygen species.

is fordítani. Így az 1557: VI. 4., 1567: XVI. 19; 1681: VII. 8., melyek a pannonhalmi monostort és az esztergomi káptalant megillető jobbági munkákat az érsekújvári vár részére fordíttatja; intézkedik az egyházi vagyonnal járó hivatal *egyházi közigazgatása ügyében*, így az 1504: XXVI. a váradi apátságot a kalocsai érsekséghez csatolja;

végül pedig az esetben, ha az egyházi hivatal *megszűnik*, a *célját vesztett vagyon fölött is intézkedik*. s. azt honvédelemre, lelkeszek ellátására, iskolák fentartására, tanulók segélyezésére rendeli fordíttatni. 1548: VIII., XII., 1550: XIX.

E törvények nagy elvi jelentőséggel bírnak. A cánon-jog ugyanis az egyházi hivatalok megszüntetését, átalakítását úgy a megszünt hivatal vagyona fölött való rendelkezést csak a pápának és püspököknek, tehát a felettes egyházi hatóságoknak engedi meg: a XV. századbeli gyakorlat pedig e jogot a király kegyúri joghatóságához tartozónak tudta, most pedig azon felfogás jut kifejezésre, hogy a magyar törvényhozás van jogosítva a magyar egyházi vagyon fölött rendelkezni, s e törvények a főpapság közreműködésével hozattak, a király által szentesítették, s a bécsi nunciatura és a római curia nem találhatnak azokon semmi kifogásolni valót.

Ugyanezen elv nyilatkozik meg az erdélyi országgyűléseken. Az 1542-iki marosvásárhelyi, 1544-iki tordai, 1556-iki kolozsvári, 1557-iki gyulafehérvári országgyűlések azt határozzák, hogy a káptalani és monostori birtokok iskolák alapítására, szent célokra és az udvartartás költségeinek fedezésére fordíttassanak.

A római curia ismerve a körülményeket, ezek ellen mitsem tett, de 1571-ben mégis merült föl olyan alkalom, melyből nézetét megismerhetjük. A király címzetes püspököket nevezett ki s a Curia a megerősítést azon feltételtől tette függővé, ha kimutatatik, hogy *e főpapok elegendő jövedelemmel bírnak*. A bécsi nuncius 1572-ben azt jelentette Rómába, hogy e püspökök számára jövedelemről a király részint prépostságok adományozása, részint a kamarából fizetendő évdíjak kirendelése által gondoskodik; a Curia ezt helyeslő tudomásul vette s a megerősítés megtörtént. Ezen körülmény a Curia *azon felfogása mellett tanuskodik, hogy a magyar egyházi beneficiumok vagyonát illetőleg*, a pápának joga van a fölött örködni, hogy *a beneficium illendő jövedelemmel bírjon, mert e nélkül a beneficium nem töltetik be.*

Legnagyobb nehézséggel járt azt kivinni, hogy a királyi adományozás tényétől a lelki hatalom átruházásának kérdése különválasztassék s a lelki hatóság az arra egyedül jogosult római pápa ténykedéséből kifolyónak ismertessék el.

A római Curia álláspontja a cánonjog szempontjából tekintve, szigorúan jogos volt. A cánonjog az egyházi hivatalok betöltése körül kiváló gondot fordít a hivatallal járó lelki hatóság megszerzésére. E hatalmat csak az adhatja, kinek magának is van ilyen hatalma. Mivel pedig e hatalmat Krisztus csak apostolainak és azok utódainak adta, innen következik, hogy az egyházi hivatallal járó lelki hatalom is egyedül csak az apostolok utódaitól szerezhető meg.

A magyarországi szokás ettől eltért. A magyar püspökök, mihelyt a királyi kinevezés megtörtént, azonnal átvették megyéik kormányzatát, püspöki címmel és jelvényekkel éltek, gyakorolták a magyar püspökök politikai jogait és élvezték a beneficium jövedelmét, Rómába pedig «megerősítésért» évekig — 15 évig se — folyamodtak. Ez kétségtelenül visszaélés volt, mit némileg kimagyaráz, de nem ment a magyar püspököknek azon mentegetőzése, hogy a megerősítés Rómából hosszú ideig szokott késni és magas díjfizetéssel jár. A kérdés megoldása annál nehezebb volt, mert azzal a római Curia is olyan kérdéseket bonyolított össze, melyek miatt utóbb is engedni volt kénytelen. Gesualdo bíbornok 1589-ben azt vitatta, hogy a magyar királynak a praelaturák körüli joga egyszerű kegyúri jog, s miben sem különbözik más királyoknak ugyanilyen jogától, melynélfogva ezek az egyházi hivatalra valakit *csak bemutatnak és megneveznek, de a hivatalt a pápa adja.* A királyi kinevezés tehát csak a hivatalba kívánt személynek egyszerű *megnevezése*, mely nem ad az illetőnek annyi jogot, mintha cánoni választás esett volna rá, mert a választottnak már joga van leendő hivatalához, a bemutatottnak pedig csak ahhoz, hogy a hivatal az ő személyével láttassék el.

Kétségtelen, hogy a római Curia ezen úton a tridenti zsinat (Sess. XXIV., cap. 1. de ref.) rendelkezésének kívánt érvényt szerezni.

A magyar szokás azonban régebbi időkből származott, mint a tridenti zsinat, oly időkből, mikor a püspökök még a tartományi zsinattól vagy az érsektől is megkaphatták a confirmatiót. Ezen régibb szokással szemben a tridenti zsinat határozata újítás volt, melyet nem lehetett minden nehézség nélkül végrehajtani,

A római Curia azontúl se szünt meg új és új kísérleteket tenni, hogy a «megerősítés» jogát a cánonjog kívánalmai szerint kiterjeszthesse, kísérletei azonban eredménytelenek maradtak. Sőt a magyar királyi udvarban törekvés indul egy olyan alap felkutatására, melyből a magyar király kitűnő jogait szembetűnő módon igazolni lehessen, s ezt a magyar király «*apostoliságában*» vélték fellelhetni.

Már Werbőczy István idejében törekedtek a magyar államférfiak, hogy a magyar király megnyerje az «*apostoli*» címet, melyet a magyarországi kath. egyház megalapítása körül szerzett érdemeiért egykor szent István nyert volt el; de törekvésük eredménytelenül maradt. 1616-ban a prágai császári kamara egyik jelentésében azon véleményt nyilvánítja, hogy ő felsége mint király és apostol bármelyik más ország uralkodójánál jelentékenyebb jogokat bír, s az egyházi vagyon jövedelmeit világi célokra fordíthatja. Pázmány Péter a magyar királyt megillető jogokat szintén az apostoli király jogai gyanánt tünteti fel; III. Ferdinánd, mint ifjabb király, tárgyalásokat is kezdett a nunciussal e cím elnyerése végett, de a szentszék a kíváncsi teljesítését akkorra helyezte kilátásba, ha a király országát az eretnekektől megtisztítja, utóbb pedig az egész ügy abbamaradt.

Az 1648-iki nagyszombati zsinaton maguk a magyar főpapok hozták fel ismét a magyar király apostoli jellegét annak igazolására, hogy «*az apostoli király kinevezése a kinevezettet mind a lelkiekben mind a világiakban a joghatóság teljességével ruházza fel*». Élesen látjuk itt formulázva, milyen tartalmat kívántak a címbe beleönteni. A római Curia, mely már a cím megadásának is ellene volt, még határozottabban utasította vissza az annak tulajdonítani akart tartalmat. De a királyi udvar is kitart; I. Leopold tényleg használni is kezdte az apostoli címet, s hogy ezzel nemcsak egyszerűen czimeinek számát akarta szaporítani, megmutatta akkor, midőn a visszahódított területeken levő egyházi javakkal egész korlátlan önkénnyel rendelkezett s rendelkezéseiben az apostoli címre hivatkozott, úgy hogy a pápai nuncius 1701-ben azt jelenti Rómába, hogy Magyarországon az egyháziak apostoli országuk kiváltságait az apostoli szék szent tekintélyétől való, úgyszólván teljes függetlenségig terjesztik ki.

1698. május 28-án és 1699. február 19-én kelt diplomáiban egyenes hivatkozással apostoli jogaira és kötelességeire, az

mánál fogva magának tartja fenn». Végül teljessé teszi az 1723 : LXX. t.-cz., mely a legfelső felügyeletet minden, tehát úgy a magán- és a királyi adományból keletkezett egyházi, valamint az összes világi alapítványokra kiterjeszti.

Legnagyobb érdekekkel bír az egyházi vagyon jogi természetére nézve az ú. n. *Kollonich-féle egyezmény*, mely a főpapok hagyatékának jogi viszonyait van hivatva szabályozni. Érdekessége abban áll, hogy egy elhalt után maradt vagyon sorsában ugyanezen vagyon jogi természete iránti felfogás élénken szokott nyilvánulni, s így egy főpap hagyatékának sorsából az általa egykor birt vagyon jogi természetére is következtetést vonhatunk. Lássuk elébb e kérdés cánonjogi szabályozását és azután vessük össze azzal, a mi magyar viszonyainkat.

A régi cánonjog nézeteit leginkább Gratian decretumából (Causa XII.), részint IX. Gergely decretumából III. tit. 26. de testamentis ismerhetjük még.

A régi jog azon elvből indult ki, hogy clericusnak nem szabad saját tulajdonnal bírni; a mije van, mind közös tulajdon és az egyházé. Ennélfogva clericus nem is végrendelkezhetsz, mert szükségképeniörököse az egyház. Utóbb már megengedhetőnek tartották, hogy a clericus is bírha son magántulajdont s a fölött akár életében, akár halála esetére szabadon rendelkezhessek. IX. Gergely a clericusok hagyatékát négyféle szempont szerint szabályozza. Különbséget tesz a meghalt nak öröklött vagy szerzett vagyona között *egyrészeről* és hivatala útján nyert vagyona között *másrészeről*. Ezenkívül figyelembe veszi, *van-e* végrendelet *vagy nincs*. A hivatal jövedelmeiből származott vagyonnak szükségképeni örököse az *egyház*. E vagyon fölöl a clericusnak végrendelkezési joga *nincs*. Minden más, nem hivatala jövedelméből képződött vagyona fölött a püspök végrendelkezhetsz, s azt életében is elajándékozhatja vagy elidegeníthetsz; ha azonban nem végrendelkezett volna, hagyatéka az egyházra szálljon.

A mint tehát a hivatali vagyon az egyházé, úgy az abból képződött vagyon *is szintén az egyházé*.

Nálunk az egyházi birtok alapja *a királyi adomány*, melyet a király az illető egyházi hivatal viselőjének tiszti ellátása fejében ad. Természetes tehát, hogy nálunk az ilyen vagyonból képződött vagyon is más elbánás alá jutott, mint a hogy azt a cánonok megkivánták. Miután a Hármaskönyv szerint az egyházi szemé-

s a ki a jogot élvezi, az a kötelezettség terhét is viselje. E törvény ugyanis kijelenti, hogy a király, mint Isten egyházainak ezen apostoli országban legfőbb patronusa, magára vállalja az elpusztult egyházaknak újból való helyreállítását, véleményét fejezve ki, hogy a főpapok úgy a cánonok, mint a magyar törvényekből folyó kötelezettségüknél fogva e teher viselésében való közreműködésből magukat kivonni nem fogják.

Így jelentkezik a korona joga a vele correlat kötelezettség alakjában is, melyet az 1723: 71. t.-cz. még tovább fejleszt midőn azt mondja, hogy az 1715: 60. t.-cz. úgy observáltassék, hogy ha valamelyik praelatus, vagy bármely egyházi beneficiumnak birtokosa a gondjaira bízott egyházakat vagy beneficiumokat rosszul gondozná, az épületeket és fundus instructust pusztuln hagyná, a pusztulásnak indultat újra karba nem hozná, a királynak joga legyen az ilyen praelatusoknak vagy bármely beneficiumoknak jövedelmeit lefoglalni és a szükséges reparatiókra fordítani.

A király pedig, nem elégedve meg a törvény szavaival, a tettek mezejére lép s 1733. márczius 7-én kibocsátott rendeletében elmondva, hogy bár a praelatusok a török által elfoglalt javaikat visszanyerték, sem plebániák, sem papnövelő-intézetek alapítása körül nem teljesítik kötelességöket, ennél fogva a király «apostoli tiszte követeléséhez képest», Pozsony városában közpénztárt állít fel, melybe az országos kincstár 16 ezer frtot fizet, a főpapok pedig önkénytesen adakozzanak. Az új pénztár rendeltetése leendő új plebániák javadalmazása, a fennállók jövedelmeinek kiegészítése. Így jött létre a «vallásalap», melynek igazgatásáért a király nem a főpapokra, hanem egy külön bizottságra bízta. Ezen pénztárnak a király az üresedésben levő pécsvárad és szentgotthárdi apátságokat csakhamar odaadományozta.

A király ezen ténye által a magyar kath. egyházi vagyonnak politikai vonatkozása annak egyházi jellege mellett ismét előtérbe nyomul, s még inkább érezhetővé lesz Mária Teréziának 1769. szeptember 9-iki rendelete által, mely a főpapokat arra kötelezte, hogy jövedelmök tíz százalékát a várerődítési alapra s ugyanannyt a vallásalapba fizetni tartozzanak. Ezúttal pedig a királynő a főpapság jövedelmének ezen megterhelésére nézve nem kért pápai beleegyezést, mint az 1742 óta szokásban volt. Midőn pedig 1773-ban, a Jézus-társaság eltörlése alkalmából, a római

augusztus 12-án a római szentezékek között s azaz év november 13-án életbe lépő *Concordatum* pedig az egyházi javak körüli jog tekintetében hozott be változásokat.

Lássuk mindezen intézkedéseket egyenként és vizsgáljuk minő befolyást gyakoroltak azok az egyházi vagyonnak 1848 előtti rendezésére.

Az 1848. 15. t.-cz az ősiség eltörölését elvben mondotta ki s utasítást adott egy új polgári törvénykönyvi javaslat készítésére: az ősiségi nyulparancs tovább ment s az ősiséget nemcsak eltörölte, hanem annak helyébe új jogot is consutnált.

«A királyi és nádori adományozásoknak az ezelőtti magyar államjog szerinti létezési rendszere hatályon kívül léptetendő s ezen rendszerből az adományterei szerinti örökösök hiánya és az eddigi törvényekben kifejezett hűtlenség miatt származtatott háramlási jog (*successio facta regi ex defectu vel ex nota*) eltöröltetik» (1. §.).

«Az örökösök és szerzett adományi és más vagyon a fi- és leányjog közötti különbség sem az élők közötti vagy a halál esetére rendezkedeztetési jogra, sem pedig a törvényes örökösülésre befolyással nem bír» (5. §.).

«A tulajdonátruházások iránti szerződések érvényességére megkülönböztető formaszertűségek tekintetében a nemesi javak és jogok s más fekvő javak között semmi különbség nem leendő» (15. §.).

Ezek azon rendelkezések, melyek megszüntették a királyi adományt, a királyi jogot *jus regium* s a szent korona *jurisdictio*-ját a nemesi javak felett.

Mindezen intézkedések azonban, amint egy szóval sem említik, így nem is érintették az egyházi vagyonnak 1848 előtti rendszerét. Szólanak azok királyi adományról és ősiségről, de nem szólanak egyházak kezén levő birtokokról, sőt ha a bennök foglalt intézkedéseket figyelemmel olvassuk, arra az eredményre jutunk, hogy az egyházi javakról szólni nem is akarnak. Mert a nyulparancs idézett helyei határozottan oly birtokról szólanak, melyek örökölhetők, hűtlenség következtében elveszthetők, elidegeníthetők, átruházhatók, az egyházi javakra pedig mindennek ellenkezője áll.

De különben is az ősiség és az egyházi birtok joga közt nagy a különbség.

A nemesi birtok eredete a honfoglalás, utóbb a harczai vitézség: az egyházi birtoké a királyok bőkezűsége s bizonyos hivatalok tisztii ellátása;

Nem így a *Concordatum*. Ennek 29. és 35. cikke az egyháznak minden már meglevő, vagy jövőre szerzendő vagyonára nézve saját joga alapján teljes és sérthetetlen tulajdonjogot biztosít és minden ezzel ellenkező bármi néven nevezendő jogszabályt érvényen kívül helyez. A 30. cikk az egyházi javak igazgatása körül a canoni jogot rendeli irányadónak, megterhelhetőségüket, elidegenítésüket a pápa beleegyezésétől teszi függővé; a 27. cikk a jövedelmek élvezetét a canoni institutióhoz köti, a 31. cikk pedig az egyházi és iskolai alapítványokat az egyház tulajdonának jelenti ki. A 22. cikk megadja a beneficiariusoknak a szabad végrendekezési jogot stb.

A concordatum tehát jogot constituál, figyelmen kívül hagyva az egyházi javak eredetét, történetét, akkori állapotát: kimondja az egyház tulajdonjogát, s bár a helyi és a közönséges egyház jogalanyiségének kérdését kifejezetten nem érinti, de annak szelme olyan irányú, hogy az egyház jogalanyiséga alatt a közönséges egyház jogalanyiséga könnyen felismerhető, e részben tehát még a canonjogon is túlmev.

E concordatum azonban rövidéletű volt.

Az 1860. október 29-án kiadott császári diploma Magyarország előbbeni jogát elvetve, az 1861. évi országbirói értekezlet pedig gyakorlatilag is visszaadta. Az országbirói értekezlet pedig az általa alkotott ideiglenes törvénykezési szabályokban kimerítően felsorolja mindazt, amit az 1848-at követő idők alkotásaiból fenntartani akart: de ezek közt a concordatum által constituált jog elő nem fordul, s így hatályát veszte. Az 1870. július 30-iki legfelsőbb kézirat pedig azt még Ausztriára nézve is érvényen kívül helyezé.

A magyar kath. egyház vagyonának joga tehát ma is az 1848. évi állapotban létezik, s létezni fog mindaddig, míg az arra egyedül illetékes magyar törvényhozás azt a viszonyoknak megfelelően szabályozni nem fogja.

Végső eredmények.

Fejtegetésünk folyamán a következő eredményekre jutunk.

A magyar kath. egyházi vagyon jogi természete a maga teljességében *soha egy egészes kimerítő törvény által nem szabályoztatott*; emellett:

Minden átalakulás és változás daczára azonban elv maradt, hogy az alannak csak a jövedelem azon része felett van tulajdonjoga, mely saját, rangjához illő ellátására mulhatlanul szükséges. A többi tartozik köz- és felebaráti célokra fordítani. A világi törvényhozás különösen is kiszabta azon terheket, melyeket a javadalmasnak viselni kell, s nem ritkán kényszereszközkhöz is nyult, a canonjog ellenben csak általános elvek mellett maradt, s főkép a lelkiismeretre kívánt hatni, hol teljes eredménynyel, hol a nélkül. A jövedelem hováfordítása ma is nagyrészen a beneficiarius discretiónjára van bízva, s ez az egész jogintézménynek legsebezhetőbb oldala. A világi jog olyan kötelességet, melynek teljesítése a félnek discretiónjától függ, nem vesz komolyan, s a legtöbb esetben a saecularisatiohoz az ilyen discretióntól függő kötelesség elhanyagolása egyengette az utat.¹

IV. A magyar kath. egyházi vagyon vonatkozásban áll a magyar államhoz is. Ezen vonatkozásnak főbb alapjai:

E vagyon a magyar állam területének egy részét képezi, a vagyonnal egybekötött hivatalokra hivatott személyek a magyar állam polgárai:

maga a hivatal oly hívók felett gyakorolja hatalmát, kik ugyancsak polgárai a magyar államnak.

Ezen viszony azonban nem maganjogi, hanem államjogi jellegű és nemcsak a magyar kath. egyház vagyonára, hanem más viszonyokra is alkalmazást nyerhet és nyer, mely által az állam határozott jogokkal bír a magantulajdon felett is, és ez bizonyos szolgáltatásokban különösen adók stb. bekövetelésében nyilvánul.

Ezen különösen államjogi jellegű, de mégis általános vonatkozásokon kívül a magyar kath. egyházi vagyon a magyar államhoz még olyan vonatkozásban is áll, melyek már semmi más egyéb jogi viszonylatokra nem nyerhetnek alkalmazást, s ennek a különös vonatkozásnak alapja, hogy

a magyar állam volt az, mely a kir. adományozás alakjában a magyar kath. egyháznak javakat adott, s az adoma-

¹ Beneficium datur propter officium. A jövedelem tehát a hivatali ténykedésért van, de azért mégis egy hivatalnoknak fizetése és az egyházi beneficiarius jövedelme közt nagy a különbség. A hivatalnok fizetése az ő teljes magantulajdona, mely felett az illető korlátlan szabadsággal rendelkezik. Nem így a beneficiarius.

Az egyházi jövedelemnek számos olyan eleme volt a múltban, melyet az állami törvényhozás átalakított. Az egyházi tized, a primás pisetuma, az egri püspök csikó-tizede, az archidiaconok hajdani illetményei, stola-jövedelmek, urbéri tartozások, italmérési jog, vásár-, rév-, vámjövedelmek, az egyházaknak hajdan ingyen szolgáltatott só és annyi más itt fel nem számlálható jövedelmi forrás ma már vagy egyáltalában nem létezik, vagy alakot változtatott.

A holtkézi törvények (1498: 55 és 65. 1647: 17, 1715: 16., 71., 97.), minők nemesak hazánkban, hanem Európaszerte hozattak, azt bizonyítják, hogy az állam mindenütt jogosítva érezte magát korlátokat emelni az egyház vagyonszerzési képessége elé, ha közgazdasági és politikai okok ezt megkívánták.

Előbbi fejtegetésünkben felhozott számos törvény bizonyítja, hogy az állam nemesak a jövőben szerzendő vagyonra, hanem a már meglevőre is hozott szabályokat, midőn bírásának feltételeit szabályozta a jövedelmeket honvédelmi és más egyéb terhekkel megterhelte, az időközi jövedelmek hováfordításáról, a megszűnt hivatalok vagyonának sorsáról intézkedett. Sőt többet tett, midőn megállapította azon eseteket, midőn egy egyházi beneficiarius az eddig jogosan birt. s államilag védett jogait a beneficium jövedelmére nevezve elveszti. Ezzel nyilván kimondotta, hogy valamint a vagyon jövedelmére a jogot az állam adja, úgy azt adott esetekben meg is szüntetheti. Még ennél is tovább ment az állam, midőn egyes egyházi hivatal jövedelmét egyenesen bevonta, s ezzel a vagyon felett való intézkedés jogát teljes mértékben gyakorolta.

Ugyanazért a leghelyesebb alapon áll az 1848: 20. t.-cz. mely minden törvényesen bevett vallásfelekezetre (mennyivel inkább a katolikus egyházra!) nevezve kimondotta a nagy elvet, *hogy minden egyházi és iskolai szükségletek közálladalmi költségek által fedeztessenek.*

A magyar kath. egyház szükségletének fedezése tehát az államnak kötelessége. Ezt követheti az egyház, de a források és eszközök megvalasztása mely szerint az állam ezen kötelezettségének eleget tesz, már az államot illeti. A lelki hatalmat az állam nem érintheti, de az anyagi ellátás már gazdasági kérdés. Az egyháznak joga van ellátást követelni, az államnak joga van a követelés igazságos mértékét megállapítani, s azt az állam

tartozik, s legújabbban Ő Felsége legmagasabb elhatározása folytán a vallásalapba foly.

D) A korona ezen jogának következménye, hogy a megürült beneficiumhoz tartozó vagyon időközi kezelése királyi biztos közbejövetelével történik és hogy a korona még a javadalmas életében is felügyeleti jogot gyakorol (mi kötelessége is), nehogy a vagyon helytelen kezelés által állományában kárt szenvedjen, megterheltelessék, vagy elidegeníttessék. Ezen felügyeleti jog esetleg a vagyon jövedelmeinek zár alá vételéig is terjedhet az 1741. 26. t.-c. erejénél fogva.

E) Királyaink az egyházi vagyon körül öt illető jogokat csak a törvény értelmében és a jog által megállapított módon gyakorolhatják. A király az adományozási jog tekintetében nem áll a törvény felett (Werböczy II. 5.), a joggal netán ellenkező intézkedései felett a bíró ítél (u. o. I. 35.), s kiváltságadási joga is korlátolt (u. o. II. 10. 11. 12.).

F) Végül az egyházi vagyon körül támadható perek a rendes világi bíró elé tartoznak (Werböczy I. 12.).

A mondottak után önként következik, hogy a magyar kath. egyházi vagyon tulajdonjogának alanyát kutatva nem indulhatunk azon definitiók mérővesszeje után, melyet az elmélet a tulajdonjog fogal mára néze. főkép romai minták után indulva, felállítani rengeteg fáradsággal törekedett ugyan, de minden irányban megnyugtató eredményre jutni még mindig nem tudott. Abstract elméletek útján célunkhoz jutni nem fogunk, mert a magyar kath. egyházi vagyon joga nem elvont elméleteken szemlélődő szellemi terméke, hanem a gyakorlati életnek egész közvetlenségében jelentkező szükséglete által létesült.

A magyar kath. egyházvagyonnak mindig csak azon részéről szólva, mely kir. adományozásnak köszöni eredetét, az egyházi vagyon tulajdonjogának alanya a római pápa nem lehet.

A *római pápát* csak a vagyonnal járó lelki hivatal felett a lelki hatalom illeti meg. E hatalom *jus spirituale*, a vagyon pedig a *jus materiale*, *jus temporale*, *jus civile* köréhez tartozik. A római pápa lelki joga a hivatali felsőségnek joga, melyet a magánjog terére átvinni és tulajdoni jog alanyává tenni nem lehet.

Az *egyetemes egyháznak* a magyar kath. egyház egy része ugyan, de azt a magyar egyházi vagyonra nézve tulajdoni igény meg nem illetheti. A helyi egyház az egyetemes egyháznak tago-

jog keretébe, nagy része pedig átnyúlik a magyar államjog területére. Magánjog és államjog pedig egymással olyan összefüggésben állanak, hogy a magánjogi vizsgálatásnak csakhamar át kell csapni a közjog mesgyéjén, a mi minden modern meghatározást lehetetlenné tesz.

Ez az oka, hogy a magyar egyházi vagyon tulajdonjogának alanyát adni *a mai jognézet mellett nem lehet*. Az egyházi vagyon jogi fogalma egy *történelmi fogalom*, melylyel szemben az elmélet lefegyverezve áll meg, mert e fogalom rejtélye csak akkor nyílik meg, *ha azt azon életviszonyok lényegéből igyekszünk megoldani, melyek azt létrehozták és idáig meglartották*. Ennélfogva :

A magyar kath. egyházi vagyon alapítványtermészetű vagyon, mely a magyar államtól veszi eredetét, részben egyházi, részben állami célok megvalósítására szolgál; rendeltetése állandó s az elérni kívánt célok természetéhez képest jogi vonatkozásban áll a római pápához, a helyi egyházhoz, a magyar államhoz s a vagyon jövedelmeinek közvetlen kezelésére jogosított alanyhoz.

Nézzük e vonatkozásokat egyenkint.

I. *A római pápa* a kath. egyház feje és az egyházi hatalom teljességének alanya. Minden lelki hatalom, mely a római kath. egyházban létezik közvetlenül vagy közvetve csak tőle származhat. Miután pedig a magyar kath. egyházi vagyon részben egyházi hivatalok anyagi ellátására szolgál, ebből következik, hogy e vagyonnak a római pápával vonatkozásban kell állania, mert az egyházi vagyonnal járó *lelki* hivatal viselőjének a hivatalával járó *lelki* hatalmat közvetlenül vagy közvetve csak a római pápától lehet megnyernie.

Ez azon *«confirmatio»*, melyet a tridenti zsinat (Sess. XXIV. cap. 1. de reform) kizárólag a római pápának tartott fenn. A pápának e joga Werbőczy tanúsága szerint már e zsinatot megelőző időkben *el volt ismerve* Magyarországon.

Miután pedig a confirmatio megadása után a viszony a pápa és a confirmált közt *nem szűnik meg*, sőt ez csak kezdete egy különösebb hivatali alárendeltségnek, ebből következik, hogy a pápa tiszte örködni a felett, hogy a *hivatal fenmaradjon*, a mi ismét csak a feltétlenül szükséges jövedelem mellett érhető el. A pápának joga van tehát felügyelni: bir-e valamely egyházi hivatal a fennállására nélkülözhetetlen jövedelemmel vagy nem? A jövedelem *forrása* azonban már külön megítélés alá tartozik s nem kell szükségkép a vagyonnak

Minden átalakulás és változás dacára azonban elv maradt, hogy az alanynak csak a jövedelem azon része felett van tulajdonjoga, mely saját, rangjához illő ellátására mulhatlanul szükséges. A többit tartozik köz- és felebaráti célokra fordítani. A világi törvényhozás különösen is kiszabta azon terheket, melyeket a javadalmasnak viselni kell, s nem ritkán kényszereszközökhöz is nyult, a canonjog ellenben csak általános elvek mellett maradt, s főkép a lelkiismeretre kívánt hatni, hol teljes eredménynyel, hol a nélkül. A jövedelem hováfordítása ma is nagyrészen a beneficiarius discretiójára van bízva, s ez az egész jogintézménynek legsebezhetőbb oldala. A világi jog olyan kötelességet, melynek teljesítése a félnek discretiójától függ, nem vesz komolyan, s a legtöbb esetben a saecularisatiohoz az ilyen discretiótól függő kötelesség elhanyagolása egyengette az utat.¹

IV. A magyar kath. egyházi vagyon vonatkozásban áll a magyar államhoz is. Ezen vonatkozásnak főbb alapjai:

E vagyon a magyar állam területének egy részét képezi, a vagyonnal egybekötött hivatalokra hivatott személyek a magyar állam polgárai:

maga a hivatal oly hívők felett gyakorolja hatalmát, kik ugyancsak polgárai a magyar államnak.

Ezen viszony azonban nem magánjogi, hanem államjogi jellegű és nemcsak a magyar kath. egyház vagyonára, hanem más viszonyokra is alkalmazást nyerhet és nyer, mely által az állam határozott jogokkal bír a magántulajdon felett is, és ez bizonyos szolgáltatásokban különösen adók stb. bekövetelésében nyilvánul.

Ezen különösen államjogi jellegű, de mégis általános vonatkozásokon kívül a magyar kath. egyházi vagyon a magyar államhoz még olyan vonatkozásban is áll, melyek már semmi más egyéb jogi viszonylatokra nem nyerhetnek alkalmazást, s ennek a különös vonatkozásnak alapja, hogy

a magyar állam volt az, mely a kir. adományozás alakjában a magyar kath. egyháznak javakat adott, s az adomá-

¹ Beneficium datur propter officium. A jövedelem tehát a hivatali ténykedésért van, de azért mégis egy hivatalnoknak fizetése és az egyházi beneficiarius jövedelme közt nagy a különbség. A hivatalnok fizetése az ő teljes magántulajdona, mely felett az illető korlátlan szabadsággal rendelkezik. Nem így a beneficiarius.

Az egyházi jövedelemnek számos olyan eleme volt a múltban, melyet az állami törvényhozás átalakított. Az egyházi tized, a primás pisetuma, az egri püspök csikó-tizede, az archidiaconok hajdani illetményei, stola-jövedelmek, urbéri tartozások, italmérési jog, vásár-, rév-, vámjövedelmek, az egyházaknak hajdan ingyen szolgáltatott só és annyi más itt fel nem számlálható jövedelmi forrás ma már vagy egyáltalában nem létezik, vagy alakot változtatott.

A holtkézi törvények (1498: 55 és 65. 1647: 17, 1715: 16., 71., 97.), minők nemcsak hazánkban, hanem Európaszerte hoztak, azt bizonyítják, hogy az állam mindenütt jogosítva érezte magát korlátokat emelni az egyház vagyonszerzési képessége elé, ha közgazdasági és politikai okok ezt megkívánták.

Előbbi fejtegetésünkben felhozott számos törvény bizonyítja, hogy az állam nemcsak a jövőben szerzendő vagyonra, hanem a már meglevőre is hozott szabályokat, midőn bírásának feltételeit szabályozta a jövedelmeket honvédelmi és más egyéb terhekkel megterhelte, az időközi jövedelmek hováfordításáról, a megszűnt hivatalok vagyonának sorsáról intézkedett. Sőt többet tett, midőn megállapította azon eseteket, midőn egy egyházi beneficiarius az eddig jogosan bírt, s államilag védett jogait a beneficium jövedelmére nézve elveszti. Ezzel nyilván kimondotta, hogy valamint a vagyon jövedelmére a jogot az állam adja, úgy azt adott esetekben meg is szüntetheti. Még ennél is tovább ment az állam, midőn egyes egyházi hivatal jövedelmét egyenesen bevonta, s ezzel a vagyon felett való intézkedés jogát teljes mértékben gyakorolta.

Ugyanazért a leghelyesebb alapon áll az 1848: 20. t.-cz. mely minden törvényesen bevett vallásfelekezetre (mennyivel inkább a katolikus egyházra!) nézve kimondotta a nagy elvet, *hogy minden egyházi és iskolai szükségük közálladalmi költségek által fedeztessenek.*

A magyar kath. egyház szükségletének fedezése tehát az *államnak kötelessége. Ezt követelheti az egyház,* de a források és eszközök megválasztása, mely szerint az állam ezen kötelezettségének eleget tesz, már az államot illeti. A lelki hatalmat az állam nem érintheti, de az anyagi ellátás már gazdasági kérdés. Az egyháznak joga van ellátást követelni, az államnak joga van a követelés igazságos mértékét megállapítani, s azt az állam

6. A végrehajtó hatalom tehát, mint mely az állami aralom gyakorlása végett a fejedelemre ruháztatott, az ő fentartott joga, mely azonban az országgyűlésnek az állami élet összes feladataira s ebből folyólag a végrehajtó hatalom tárgyaira vonatkozó törvényalkotási jogát nagyon természetesen nem korlátozza, és természetes az is, hogy a király önmaga a végrehajtó hatalom teendőit közvetlenül nem végezhetvén, azt ezelőtt a kormány-székek, ma felelős ministeriuma útján királyi közegei által gyakorolja és gyakoroltatja.

7. Bár a végrehajtó hatalom nálunk mint monarchiában, a király számára a dolog természeténél, az állami főhatalomnak a nemzet által reá ruházásánál s törvényeinknél fogva fentartott jog, mely őt az országgyűlésnek közvetlen befolyása nélkül illeti meg, annak gyakorlatában a király a törvények értelmében, melyek hosszú sorából az 1741: XI. és 1791: XVII. t.-cikket idézzük, magyar tanácsosainak meghallgatásához és az 1848: III. 3. §. szerint a felelős minister ellenjegyzéséhez van kötve.

8. A végrehajtó hatalomban foglalt felségjogoknak vannak oly részei, melyek természetüknél fogva és különösen monarchiában a törvényhozási szabályozás körén kívül esnek. Ezek a szorosabb értelemben vett fentartott jogok. «Ilyen fejedelmi jog, mondá Deák, a magyar királynak azon joga, miszerint a külhatalmak iránti viszonyokat — vagyis a külügyeket — legmagasb királyi hatalmával intézi.» «A külügyek vezetése a törvényhozás köréhez szorosan nem is tartozhatott.» ¹ Ilyen az *egyhásakra*, *alapítványokra* vonatkozó intézkedés és felügyelet az 1723: LXX., 1791: XXIII., a püspökök kinevezése a bécsi béke 5. cz. 3. §., érsekek, püspökök, prépostok s apátoknak es az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata, és a nemességnek, címeknek s rendeknek osztása az 1848: III. 7. §. szerint.

Ha már az 1848. évi törvény nem merítette ki a királyt a végrehajtó hatalomnak úgy szólván minden ágában legközvetlenebbül illető, szorosabb értelemben vett fentartott jogait, annál kevésbbé áll ez az 1848 előtti időszakra, melyben az állami élet feladatai s követelményei általában is, de a fenforgott viszo-

¹ Deák beszédei III. k. 158. l. Deák: Adalék a magyar közjoghoz 151. l.

A legfőbb kegyúri jog tehát Isten egyházainak és az alapítványoknak védelmére vonatkozik, mint ezt az ország rendel, az 1715: LX. és 1790/91. XXIII. t.-cikkre hivatkozva, Ferencz királyhoz 1826. ápril 17-én intézet feliratukban kejelehtik. (Supremum jus patronatus, quod articulis 60-o 1715. et 23-io 1790/91. diserté circumscribitur.)

12. Ezen legfőbb kegyúri jog fentartott voltán csorbát nem ejtenek a törvénczikkekben foglalt azok a rendelkezések, hogy egyházi méltóságok külföldieknek ne adományoztassanak (1495: XXX., XXXI., XXXII., különösen 1504: X.¹ 1550: XVIII.,² 1741: XV.) az egyházi férfiak megyéjőkben és javadalmaikban lakjanak (1741: XVI.), a javadalmaikat elhanyagoló főpapok jövedelmei ő Felsége (mint az egyház legfőbb kegyura által), zár alá vétessenek (1715: LX., 1721: LXXI.), minden egyházi (és világi) hivatalok érdemes magyaroknak adományoztassanak (1741: XV., 1723: LV., §. 2.); több javadalom ugyanazon egyházi személynek ne adományoztassék (1647: XCVIII., 1723: LV. §. 3.); az ország szabályai és rendeletei allen vétő főpapok és egyéb egyházi személyek méltóságuk s javadalmuk elvesztésével büntetessenek s szabad legyen ő Felségének az ilyenek praelaturáját, javadalmait avagy méltóságát s birtokjogait annak adományozni, kinek akarja (1507: VIII.): az elpusztult egyházak, káptalanok és conventek birtokai és jövedelmei iskolák felállítására és tudós férfiaknak ellátására fordíttassanak (1548: XII., 1550: XIX.); az Isten egyházait ő Felsége jogaikban megtartatja s bármely nevű alapítványokat az alapítók szándékának megfelelőleg kezelte (1790/91: XXIII.). E törvénczikkek ugyanis tartalmuk tanusága szerint egy részt a király fentartott jogát nem csak nem sértik, hanem inkább világosan igazolják és megerősítik; másrészt pedig azt fejezik ki, hogy e jog az ország és az egyház érdekeinek megfelelőleg

¹ A királyi Felség minden reá hárult birtokjogok felett akarata szerint szabadon rendelkezhetik, de idegen nemzetbelieknek semminemű egyházi és világi birtokjogokat ne adományozhasson.

² Nagyobb és kisebb praelaturák és egyházi javadalmak, különösen az esztergomi érsekség, mely már a keresztyén vallásnak Magyarországon kezdetétől fogva az országban (a királyi Felség után) minden egyházak feje volt, ő Felsége által neki kedves, jó érdemű s nem külföldi személyeknek adományoztassanak.

is a törvényhozás útján szabályozását találták kívánatosnak, mint erről az 1790. ápril 7-én és 1835. okt. 8-án kelt legfelsőbb elhatározások és legutóbb a vallás és tanulmányi ellenőrző bizottság felállítása tárgyában 1880. május 21-én kelt királyi leirat tanuskodnak. Ámde tiszteletben tartva ő Felsége elhatározását, ez nem **érv** a jognak fenn nem tartott volta ellen, hanem az uralkodó azon bölcseségének bizonyítéka, mely szerint az idők és az államélet fejlődő viszonyainak számbavételével törvény által kívánja rendeztetni azon ügyeket is, melyek iránt felségjogánál fogva a korábbi s még ma is érvényes törvények világos szavai szerint az országgyűlés befolyása nélkül intézkedhetnék.

Végezetül megjegyezzük, hogy egyrészt a legfőbb kegyűri jog, jelesen annak legpraegnansabb része, a javadalom-adományozás, a főpapi kinevezés joga vissza nem vonható, mert az az egyházalapítás és adományozás tényénél fogva a magyar koronát az egyházi jog értelmében ipso facto megilleti, más részt e jogról a magyar király le sem mondhat, mert az a magyar koronának elidegeníthetlen joga, a canoni jog szerint is mindaddig, míg ennek alapját a magyar korona birtokjogán nyugvó alapítás és adományozás képezi.

Elméletileg egyáltalán nincs ugyan kizárva a lemondás (önként érthetőleg a magyar koronát illető jogról a törvényhozás másik tényezőjének hozzájárulása mellett), mindazáltal ezt az állam és egyháznak a multon alapuló *mai* (máról holnapra meg nem változtatható, sőt a két társaság érdekeinél fogva fentartando) viszonyai között bízvást az akadémikus vitatkozás keretébe sorozhatjuk.

is elismerőleg nevezi, nyilván örömet lelhetett Apáczai lelkes és sikeres működésében, hiszen — mint láttuk — a realismus követelményei iránt ő nemcsak, hogy nem volt idegen, de sőt éppen Apáczaire is ez irányban hatással volt; úgy látszik azonban, hogy a retorikai és logikai osztályok tanárai, a kik Apáczainál úgy tudományos készség, mint módszer dolgában hátrább, bárha osztályuk szerint előtte is állottak, féltékenynyé lettek új kártársukkal szemben, s a helyett, hogy sikerén, példáján okultak volna, még csak annál esőkönösebben ragaszkodtak a régi formalismushoz, s útjába, a hol lehetett, akadályokat gördítettek. Mert csak előleges insultusok, apró tüszúrások és durva gyanúsítások magyarázhatják meg azon hangot, mely Apáczai beköszöntőjén végigvonná, mely beköszöntőt ugyan még november hóban kellett volna tartania, de — ismeretlen okból — csak a jövő 1654. év január 11-én mondhatott el.¹ Ezen nevezetes és Apáczai életében oly végzetes fordulót képező beszédet nemcsak kiváló fontosságánál fogva, de mert eddig még részletesebben ismertette egyáltalán nem volt, a következőkben hű kivonatban közöljük.

A beszéd tárgya a «bölesesség tanulmányozása» — Oratio de studio sapientiae — s feladata e tanulmányozás hasznának feltüntetése mellett rámutatni azon útra, a melyen a magyar nemzet ama böleségnek nemcsak részesévé lehet, hanem rövid időn a többi nemzeteket is ha felül nem míveli, de legalább eléri.²

Bevezetőleg mindjárt kiemeli, hogy oly dologról kíván szólni, melytől a jelen mostoha viszonyok között mindnyájunknak, de első sorban az erdélyi iskoláknak jólété függ: s e dolog a Sapientia tanulmányozása. -- Elsőben is etymologice elemzi a «sapientia» szót, s azt mint az emberi elme azon «actusát» határozza meg, a melyvel az alapelvek és sarktételek mélyére hatolva, belőlük biztosan előre következtetünk. Általánosságban Sapientia alatt az egyetemes ismeretkört, a tudnivaló dolgok módszeres felfogását értik. Minthogy azonban különbség teendő

¹ V. ö. Szilágyi S.: Apáczai Cs. J. és kortársai. 459. l. 465. s köv. l. Erdélyi: Sarospataki Füz. 1859. évf. 318. s köv. l.

² L. Függőek I. 4. «Postremo modus ostenditur, quo gens Hungarica hujus sapientiae non tantum particeps fieri, sed brevi illas omnes si non superare, aequare saltem possit». (A címlapról). - Én e helyen az encyclopaediával egy kötetben kiadott példányt, ennek oldal-számai szerint idézem.

ratát». Hivatkozik Apáczai Augustinus tekintélyére,¹ a ki a szentírás magyarázatához a világi tudományoknak s főleg a nyelveknek (latin, görög, héber) ismeretét is megköveteli; sőt hivatkozik Istennek egyenes parancsára Ijjóbbhoz,² melyben ezt a teremtet világ nagy titkaira s ezeknek kutatására utalja, s őt egyenesen a physikai tudományok művelésére serkenti.

Mindezzel tehát már a theologián belül tulajdonképen a physika mellett érvel, véve itt a szót tulajdonképeni legáltalánosabb értelmében, mint a teremtet világ összegére, a természetvilágra (φύσις) vonatkozó tudományt, mint a melynek tárgyról, a természetről, a kijelentés mellett szó van a biblia minden lapján, sőt e kijelentés csak a természetnek körén belül érvényesül. E részlet (418—419.) minket kettős következtetésre jogosít: egyrészt megállapítására annak, hogy Apáczai, mint arra már utaltunk is, csakugyan nem volt a betűorthodoxia hive, de igenis, igazi protestáns és tudományos érzékkel, jól megkülönböztette a «verbum»-ot a «scriptura»-tól;³ másrészt, hogy épen ama verbumnak, vagy Isten ígéjének, a szentírás örök, szellemi tartalmának, lényegének megértése végett követelte a szentírásnak a világi tudományok alapján való magyarázatát, a theologiának a tudományok encyklopaediájával s az encyklopaedikus körön belül az egyes tudományoknak egymással való szerves összefüggését, a mi — mint láttuk — Bisterfeld befolyására vezethető vissza.

A physikát azonban még csak a mathesis világosíthatja meg (420—423.). S itt hivatkozik Pythagoras, Plato, Aristoteles, Augustinus s főleg Descartesra, s ez utóbbinak saját szavait idézi.

¹ Apáczai itt nyilván Augustinus «De doctrina christiana» című exegetico-homiletikai művére céloz, s közelebbről ennek első főrészére, mely az írás magyarázat elméletét adja «modus inveniendi, quae intelligenda sunt», s itt a szükséges segéd tudományokat felsorolja.

² 38. r. 4—33. v. A hely inkább Ijjó kérdőre vonása Isten által, de Apáczai jól felhasználta. Pl. e vers: «Vajjon ismered-e az ég törvényeit?» — egyenesen az asztronómia utal stb. . . . Apáczaink — a kor ízlésének megfelelően — persze héberül citál, a hely megnevezése nélkül.

³ E tekintetben érdekes tanulságul szolgál pl. Apáczaainak Glandorpiushoz írt első levele is (l. Függelék I. ö.), melyben különbséget tesz a reformátorok szellemében a «fides salvifica» és «historica» között; annak fészke a szív s tekintélye az ige; ennek fészke az értelem s tekintélye a betű.

... «De mit mondjak végül a dialektikáról, a tudományok tudományáról, a mely miként a nap a világot, úgy megvilágosítja a lelket minden rétegében» — folytatja tovább, hogy e fordulattal a bölcelet hasznának megrajzolásához fogjon. (423—438.) Nem hiába nevezi e tudománykört a «tudományok tudománynak», tud is róla beszélni hosszan, szinte tárgyától megválhatlanul, hogy végül kéjittasan kiáltson fel: «En quo nos jucunda rerum varietas deduxit!» ... Ez a kellemetes változandóság pedig, mely lelki szemei előtt lefoly s melyet részben közelebbről megrajzol, az emberiség bölceselmi gondolkodásának fejlődésrajza, mondhatnók a philosophia története dióhéjban. E részlet olvasásánál lehetetlen csodálkozásunkat elfojtanunk. Bevonta már ugyan az Apáczaí által is megalkotott rajzot korának sokban naiv s nekünk elavult patinája; de mely rengeteg olvasottságról, mely rajongó tárgyszeretetről tanuskodik annak minden vonása! «Oktalan baromként némuljunk el, ha elménket bölceselmileg föl nem fegyverezzük!» (424.) — kiált fel — s mert a bölcelem edénye a beszéd, a nyelv: felhívja hallgatóit, figyeljék meg vele együtt, mily különböző s csodálatos utakon vándorolt és öröklődött át a bölcelem egy népről, nyelvről a másikra; a miből azt a tanulságot vonhatják majd le, hogy mily fontos kötelesség, épen a bölcelet érdekében, a nyelvek tanulása s művelése. Egymásután vonulnak el lelke előtt a bölcelem korszakai: mint száll az Isten által Ádámba lehelt bölceselő szellem elsőben is a héberekre s tette meg innen körútját a chaldok, perzsák és egyiptomiak között; mint származik aztán át a görög népre, a mely így a héber nemzet után a művelődés második tűzhelyévé¹ lett, s a melynek bölceselete Ciceroig, illetőleg Krisztusig uralkodik, miután azonban már előbb lassan önmagában felbomlott. Mint ébrednek a keresztyénség által megtermékenyített platói eszmék és tanok az alexandriai keresztyén iskolában új életre; majd ezen iskolának s még híresebb könyvtárának a törökök által történt kegyetlen elpusztítása után mint világosítja be Európát a scholastikus sötétség idején egyidőre az arabok bölceselete: mint honosodnak meg aztán a Görögországból régóta száműzött múzsák Itáliában és Galliában, a mikor «a szabad humanistikus tudományok is,² meg-

¹ «alterum omnis eruditionis factum domicilium» (430.).

² «disciplinae etiam liberatores humaniores a sordibus et dum eis scholasticorum libertatae, pristinam vigorem accipere» (336.).

úgy, hogy éjet nappallá tett: mintha az ő kedves tanítványait, az ő imádott magyar ifjúságát akarná hasonlóra serkenteni. Hát még mikor az ő Rámusáról beszél, a kivel szemben csak azt fájlatja, hogy nem rendelkezik szavakkal az ő magasztalására s legfőbb büszkeségét abban találja, hogy annak bölcséletét magyar nyelven megszólaltatta. — S végül Descartes! a kinek említésénél meg nem állhatja, hogy rendszerének legalább alap gondolatait ne körvonalozná s ne tenne vallomást hozzá való tántoríthatlan hűségéről, sőt ne utalna azon gazdag gyümölcsökre, melyeket a philosophia terem, milyenek: a kimondhatatlan lelki gyönyör, melyet a vele való foglalkozás szerez, továbbá az ítélő erő mélyülése s finomodása és gazdag ismeretanyag az élet számára. «Quae ultima erit sapientiae humanae periodus»... Mondhatnók, egy agitátornak szavait halljuk, ki szinte fanatikus lelkesedéssel igyekszik azon, hogy a saját lelke lángjával hallgatói szívvilágát is olthatatlan tűzre gyulaszsa.

Végezve a tudományokkal, melyek a «dolgokra» vonatkoznak, rátér immár a nyelvtudományra, hogy ennek szükségéről s hasznáról is mondjon valamit (439—449.). A latin nyelvről nem tartja szükségesnek beszélni, hiszen a nélkül még a legrejtettebb faluban sem lehet megélni; de annál részletesebben kiterjeszkedik a görög nyelvre, a melyet szintén nélkülözhetlennek mond. Hiszen e nyelv nyitja meg számunkra a görög philosophia kincses házát; e nyelv nélkül a többi tudományoknak még csak nevét s szakkifejezéseit sem értjük, hozzá e nyelv annyira nemes és művelt, hogy a többi között «mint gyalogcserje között a cyprus» úgy kiemelkedik.¹ Hivatkozik az «attikai sóra», szellemre, elegantiára, melyre minket a görög nyelv bírása képesít, továbbá latin írók tekintélyére, kik e nyelvről elragadtatással nyilatkoznak, valamint arra, hogy a szentírás is egyik felében e nyelven van írva, melynél egyébként ezúttal eltekint a «hebraismusoktól». ² Am még nagyobb magasztalással illeti a héber nyelvet, a melyben egyedül van igazi bölcsesség. «quae

¹ «Accedit huc linguae huius generosa nobilitas, qua tantum inter alios caput extulit, quantum lenta solent inter viburna cupressi». 439. l.

² 440 l. Ez igen fontos nyilatkozat, mert Apáczaít Voetius-sal együtt, mint a történeti jellemű bibliai nyelvészet hívét mutatja be, szemben a betűorthodoxia dogmatikus alapú nyelvészetével, mely t. i. az inspiratio rosszul értelmezett dogmája alapján a szentírást betűje

az t. i. hol van a mód és lehetőség annyi különféle dolgot, nyelvet s történetet megtanulni, ennyi íróval foglalkozni? Hát erre akar most megfelelni s evvel beszédének második, módszeres részére tér át.

«Higyjétek el — úgymond — nem túlzott, nem nehéz e feladat, nem is lehetetlen ott, a hol a módszer helyes s a szervezet megfelelő».

Csak a nyilvános iskolákról akar beszélni. Nem terjeszkedik ki a belga, angol, német, gall akadémiákra, melyekkel — jól tudja — hazája nem versenyezhet, csak azon eszközökkel kíván foglalkozni, a melyek itthon rendelkezésünkre állanak s a melyekkel, ha azokat csak némi részben megváltoztatjuk, csekély költséggel s némi újtással kívánt sikert érthetnénk el. Hiszen professorok számában nincs hiány, vannak jeles intézeteink is, s ha arcunkba vágják a magyar «barbariest»: ködként, egy gyenge fuvallatra oszlik el a vád, csak mutassunk a Szegedi Kis Istvánokra, Szenczi Molnárokra, Geleiekre, Medgyesiekre, Tolnaiakra — «s nehogy az érdemet az ellenféltől megtagadni látszassam», a Pázmányokra, Csanádiakra, Enyediekre stb. Tehát nincs másban hiány, csak a módszerben s szervezetben, ezt kell javítani, tökéletesíteni. Meg is mondja — hogyan, s itt már közelebbről csak az ő iskolájával, Gyulafehérvárral foglalkozik, kifejtve bővebben azon reformtervezetet, melyre encyklopaediájok tárgyalásánál is ráutaltunk.¹

Mindenelőtt a tanerők számára nézve nyilatkozik s kijelenti, hogy maradjon meg azok hetes száma s egy-egy tanár naponként 3—4 órában, tanítson, a következő program szerint:

a) Az alsóbb osztályokban:

1. a «második collaborator» tanítson az anyanyelven, tehát magyarul írni és olvasni s ha már kellőleg begyakorolta tanítványait, vezesse be őket a latin, majd görög, sőt azután a héber — s («vajha lehetséges volna») arab nyelven való írás s olvasásba is. — Ezen legelső osztályból aztán egy «rector» elnöklete alatt tartott szigorú vizsga alapján mehetnek át a tanítványok.

2. a második osztályba, hol az «első collaborator» mindenelőtt az összes tudományok (artes) rövid lényegét s felosztását

¹ L. fentebb 483. l.

sokat a tanulásra.» Apáczai egyébként épen nem veti meg — úgymond — a grammatikát, rhetorikát és logikát, nem, sőt szereti és műveli azokat maga is: de óhajtja, hogy köttessenek össze az imént említett dologi tudományokkal, illetőleg — helyezettessenek ezek után. Mert miként az építész is, ha csak eszközei vannak, nyomorult, ép úgy semmi azon tanítvány is, a kit csak az instrumentális tudományokra tanítunk meg. Viszont azonban, ha előbb megszerzik a reális anyagot,¹ vajmi könnyen felépíthetik abból mint kövekből stb., eszközeikkel (a nyelv- s logikával) okos építész módjára a hasznos és tetszetős épületet. Ép ezért a nyelvi tudományokat mindig össze kell kötni tárgyi ismerettel: a rhetorikát például a magyar jurisprudentiával s arra kell vigyázni, hogy a latin beszéd tárgya mindig történeti vagy jogi téma legyen.² Mint «korára nagyon alkalmas» jellemzéssel, Kleantes bölcsész szavaival végzi, ki egykor megkérdezettvén, miként van az, hogy a régiek közt oly kevés volt a bölcselkedő és mégis oly sok az okos ember, most pedig oly sokan bölcselkednek s mégis oly kevesen látnak tisztán: így felelt — «mert akkor a dolgokkal törődtek, most pedig a beszéddel». (452).

Végig menve gondosan e beköszöntő beszéden, magunk is megütközünk azon a leplezetlen, szinte kiméretlen hangon, melylyel épen a gyulafehérvári főiskoláról nyilatkozik: s ha látjuk, hogy már maga az egész tervezet nem a nagy közönség elé, hanem a tanári conferentia, illetőleg az intézet kormányzó testülete elé tartozott, úgy kénytelenek vagyunk bevallani azt is, hogy a lángoló tűz, mely e beszéd minden részecskéjét hevíti, nem áldó világosságot s melegséget terjesztene, de pusztítást okozni, égetni, perzselni volt hivatva. S épen mert méltányoljuk Apáczai nemes lángolását, komoly törekvéseit: csak annál jobban fájlaljuk, hogy a hang, melyet használt, nem az iskolai

¹ «... reahbus praemissis et quasi artificii totius materia amplissima comparata, postea Lapides Logicae beneficio congruentiores eligerentur et inter se disponentur, grammatica ceu coemento obducerentur, per Rhetoricam autem omnis generis coloribus, floribus et formis domus condecoratur»

² «... urgendique sunt, ut cum eloquentiae romanae studio jurisprudentiam hungaricam conjungant, hocque dent operam, ut materia sermonis latini et styli exercendi sit vel historia vel causae forenses.»

ban 1655. szeptember 24-én vizsgálatot tart,¹ a melynek eredménye az lett, hogy Apáczainak Gyulafehérvártól, három évig tartott áldott munka és áldatlan küzdelem után, a tanév végével meg kellett válnia.² Lorántffy Zsuzsánna özvegy fejedelemasszony pártfogásának köszönhetette, hogy kenyerét is el nem veszté, hanem hogy a kolozsvári intézetbe helyeztetett át, megbízatván annak magasabb tanintézeté váló fejlesztésével. A nagylelkű fejedelemasszony legjobban szerette volna ugyan őt a sárospataki iskola számára megnyerni, mint a honnan egy évvel azelőtt távozott el Comenius; ámde a fejedelem e tervnek határozottan ellenmondott: «Nem illik ilyen embernek javán munkálódni».

s pl. kiemeli az exegetikailag ellenmondónak látszó dolgokat. Ez eljárásnak úgy a tanár, mint a tanulók részéről Basire kimerítő módszerét adja s célul a kételyeknek leküzdése útján a hittudat erősítését s másrészt a biblia szövegével ellenkező tanokat hirdető haeresisek megismerését tűzi ki. — Délután 1 órakor declamatiók, aztán szabad idő.

Csütörtökön: «Metaphysika», Bartholini Gáspár Enchiridiuma alapján, reggel 9 órakor. E tárgy, mint «catholica disciplina» a theologia összes tudományaival összefüggésben tárgyalandó. Utána Alsted «Physica harmonica»-ja (Ph. mosaica, hebraeorum, peripatetica, chemica). Délután 3 órakor ismétlés, kikérdezés, folytatás.

Pénteken: reggel 8–10: «Disputatio theologica ac philosophica» felváltva. Itt igen bőven adja a disputatio módszeres elveit, kellékeit, miközben a töredék megszakad. — Bethlen tudósítását, mint látjuk, maga Basire igazolja.

¹ *Szilágyi* S.: Erdély irodalomtörténete 194. l. vitatkozásról szól; *Seivert* i. m. 227. l.: «allgemeine Schulprüfung»-ról. Bethlen alapján is ez utobbi valószínűbb.

² Tanulmányunk kerete nem engedi, hogy e kor feletle érdekes egyházpolitikai kérdésével, a zsinatpresbyteri és az episcopalis rendszerek küzdelmeivel behatóbban foglalkozzunk. Hogy a presbyterianismus tényleg az independentismus emlőin táplálkozott, erre nézve elég Toinay angolországi benyomásaira s Apáczainál Amesius hatására utalni. A presbyterianus küzdelmek. Basire szerepe, a gyulafehérvári vizsgálat közelebbről röviden, de tartalmasan jellemmezve van *Szilágyi* S. «A Cs. J. és kortársai» 449. s köv. és 468. s köv. lapjain. E tudósításokat érdekes adalékokkal egészíti ki *Gyalui* i. m. 10. s köv. l.

rülve, s ezeket a logika égből leragadott prometheusi tűzénél megvizsgálva, megismerkedünk a szép, jó és igazzal s birtokába jutunk azon eszközöknek, a melyekkel Ádámban elvesztett emberméltóságunkat nemcsak visszaszerezhetjük, de sőt arra másokat is a retorika segítségével felemelhetünk magunkkal (10—11. l.).

Nagy baj azonban, hogy bárha középiskoláink bőven vannak is, de nincsen egyetlen egy igazi felsőiskolánk; már pedig ha a fejlesztésben tovább nem megyünk, ama fára mászó vadakhoz leszünk hasonlók, a kik ismét csak kénytelenek a földre visszaszállani. Igaz, vannak felsőbb iskoláink is, de ezek legfeljebb a theológiával, logikával és latin nyelvvel foglalkoznak, a physikára, metaphysikára és görög nyelvre csak itt-ott, az orientális nyelvekre, a mathesisre s a többi «artes»-ekre, a gyakorlati philosophiára, ethikára, politikára, jogra, orvostanra pedig épen sehol sem fordítanak gondot, sőt még csak a történetre sem! E fajú iskoláink tehát vajmi tökéletlenek, elmaradottak és csonkák, valóban nem is főiskolák. Hivatkozik gyulafehérvári beszédére, a hol minde tudományok hasznát világosan kifejtette,¹ s keserűen jegyzi meg, hogy az ott kifejtett okokból, ha csak vasból nem volnának, már eddig akadémiákat, vagy legalább is a jelen főiskolák színvonalát kellett volna emelniök! Érzi, hogy ezen újítások legnagyobb akadálya az ósdi alkotásokhoz való ragaszkodás, de figyelmezteti a maradiságot, hogy épen a magyar iskolák elégtelensége miatt, a kik igazi műveltségre tettek szert, mind külföldi iskolákon szerezték azt, s ezért lelkükre beszél, szakítsanak végre tehetetlenségükkel és féljenek az utókor ítéletétől, a mely poklokra szánja őket, ha a haladást készakarva megakadályozzák (11—12. l.).

Áttér immár az iskolák hasznos voltának kifejtésére s itt kiindul a «sapientia»-ból s magasztalja ezt, mint a melynek szépségét és hasznosságát természet és kijelentés egyaránt hirdetik. Hivatkozik bölcs Salamon, Xerxes és Julianus apostata példáira, kik mind a bölcsesség magasztalói valának, s főleg Nagy Károly példájára, a ki bizonyynyal az iskolák, mint a sapientia szentélyei iránt való gondja miatt érdemelte meg a «nagy» előnevet, mert bárhová is ment, mindig csak azután kérdezősködött, megvan-e ott a három P. t. i. a «praetor», a «pastor» és a «praeceptor»,

¹ L. fentebb 629—633. l.

boldogság magaslatára, megvetett állapotból irigyelt dicsőségre emelni. s hogy ezt elérje, nem nyugszik véglehelletéig, szókimondó a kiméletlenségig. Hiszen abból támadna veszedelem — úgy hiszi — ha hallgatna! Akadnak itt is mihamar ellenségei. A honnan első sorban kellene támogatást remélnie, ott gúny és irigységre talál, sőt az egyik kolozsvári pap egyenesen a szókészekre viszi ellene táplált gyűlöletét,¹ másrészt pedig baja, gondja szertelen, még csak fizetését sem kapja rendesen,² pedig testi ereje egyre fogy, kifejtett munkája pedig emberfölötti erőt igényel. Ám ő azért sem pihen. A jelszó, melyet beszédében hangoztatott: «Szégyenen, gyalázon át, az erény útján — előre!» — az ő lelke mélyén kategorikus parancsként kong folytonosan. Hiszen tudja, az utókor majd «kétszeres jutalommal fizeti meg a fáradságot». Azért nem elégszik meg csupán az akadémia eszméjének megpendítésével, de — látni fogjuk mindjárt — kidolgozta annak tervét is, a mely szerint felállítható volna.

IX. «A magyar nemzetben immár elvégtére egy akadémia felállításának módja és formája.»

Apáczai kolozsvári tartózkodása idejére esik II. Rákóczy György említett szerencsétlen vállalkozása Lengyelország koronájának elnyerésére, mely azonban saját fejedelmi trónjának elvesztésébe került: majd küzdelmei a fejedelmi trón visszaszerzése végett a portával, minek legszomorúbb gyümölcse a tatároknak az országba való betörése mellett Gyulafehérvárnak s az ottani főiskolának s könyvtárnak felégetése, elpusztítása lett. — Az országban mindenfelé tatárdulás, fejetlenség, izgalom, a melynek nem vette gyökeresen elejét Barcsay Ákosnak fejedelemsége sem, a ki török kinevezés alapján, 1658. október 6-án igtattatott méltóságába. «Inter arma silent Musae»: az idők Apáczai terveire vajmi kedvezőtlenek voltak, mihelyt azonban Barcsay trónfoglalásával a nyugalom csak némileg, bár pillanatra

¹ L. fentebb 655. 1. jegyzet.

² Iménti jegyzetben hivatkozott levelében arról is panaszkodik Gelei Katona I. előtt: «Én sem vagyok tellyességgel szenvedés nélkül, mert ebben az esztendőben a Fejedelem részéről való fizetésemben csak egy batkányit sem láttam».

alapítványát azután tette az iskola javára s hogy e tervezet átadója, Bethlen János kancellár, a fejedelemtől Apáczáinak kolozsvári rendes fizetésén felül még évi 400 frtot eszközölt ki: fel kell tennünk, hogy a terv tetszését megnyerte. Sajnos, a trónját követelő II. Rákóczy Györggyel vívott harczok miatt nem érkezett arra, hogy pártfogoltja tervének megvalósításához is foghasson, s még harczolt, midőn Apáczáit a túlfeszített munka, átélt izgalmak s az aszkór ágyba döntötték s az életből kiszólitották az 1660. év első napjának virradatán. «Ha ez az ember tovább élhetett volna, úgy lehet ítélni, hogy a tudományok is jobb létre állottak volna» — mondja róla Bod Péter, — «kivált ha az ország cseudességben maradhatott volna». Úgyde Barcsay napjai is meg voltak számlálva. «Az ország akkor a törökök, tatárok által elpusztított, ő is (Apácza) meghalt, Barcsay Ákos is megöletett s a jó ügyekezet füstbe ment.»¹ . . . Bod P. ez elegikus szavait szépen egészíti ki Bethlen Miklósnak emlékirata,² a melyben a hálás tanítvány kegyeletével parentálja el szeretett mesterét: «Az Isten ebből az ostoba háládatlan magyar világból, mely ő reá méltatlan volt. kivette . . . A szörnyű tanulás és az Isten háza és közönséges jó miatt való huzgó szorgalmaskodás betegité száraz betegségben, melyben is semmit nem kedvezvén az erős lélek az erőtlen testnek, ki kellett mennie belőle, úgy tetszik ultima die 1659, hogy az égben mondhassa igazán és örökké új esztendőben mi vigadjunk, dicsőült Jézust mi imádjunk!»

¹ Athenás. Bethlen Miklós is ezt írja: «Nem hiszem, Barcsay Ákos ha floreal vala, hogy az akadémiát fel nem állítja vala.»

² 253 l.

Stromp László.

főrendiházi és képviselőházi tagság összeférhetlenségére nézve. Az utóbbi szempontjából Bobory kérdésére az elnök így válaszolt:

«Hogyha valaki felsőházi taggá nevezetik ki, *hogy az megszűnik képviselő lenni, az nem is kérdés.* Egyébiránt hivatalos tudomásom nincs a kinevezésről,¹ s a hivatalos lapban megjelent publicatio nem irányadó, az lehet sajtóhiba is, s *kérdés még, az illető elfogadja-e a püspöki kinevezést?*»

Ez a válasz azonban csak a kinevezett főrendiházi tagokra vonatkozott, nem azokra, kik a főrendiháznak született tagjai s kikre nézve a törvényhozói jog nem, csakis annak gyakorlása lehet optio tárgya. Ezt a megkülönböztetést helyesen tette meg *Simonyi Ernő* az összeférhetlenségi törvény 1874. június 26-iki tárgyalásánál. Az ő általa tett megkülönböztetés azonban csak az akkori két kategóriára szorítkozott: a főrendiháznak született és másfelől hivataluknál vagy szerzett állásuknál fogva lett tagjaira. Ehhez a főrendiház újjászervezéséről szóló törvény — nem említve a választottakat — egy harmadik kategóriát, a közvetlenül kinevezetteket adta. Az összeférhetlenségi törvényjavaslat első szövegezésében benne volt ugyan az a szakasz, hogy a főrendiház tagjai, addig, míg képviselői megbízatásuk tart, a főrendiházban üléssel és szavazattal nem bírnak; a külön bizottság azonban ezt a szakaszt, mint a törvényjavaslat keretébe nem tartozót, kihagyandónak vélte. E helyett *Simonyi Ernő* tette azt a módosítványt, hogy a 3. §. b) pontja kiterjesztessék azokra, a kik «hivataluk vagy állásuknál fogva a főrendiház tagjai». *Horráth Lajos* előadó bizonyosan félreértve *Simonyi* intentióját, hozzájárult ehhez, abban az alakban, hogy «azon tagjai a főrendiháznak, kik képviselők, mindaddig, míg megbízatásuk tart, a főrendiházban üléssel és szavazattal ne bírjanak». Világos, hogy ez egész más volt, mint a mit *Simonyi* akart. Mert *Simonyi* módosítványa a *ház tagságából* akarta kizárni a főrendiháznak hivatal vagy állásuk folytán tagjait, holott *Horráth Lajos*, épen megfordítva, a főrendiháznak akart praejudicálni, képviselő-tagjai jogai tekintetében. De *Simonyi* módosítványa is fölösleges volt, mint a hogy *Csanády* rögtön megjegyezte, mert a kormány kinevezésétől függők

¹ Csak később, a módosított házszabályok 132. §-a által utasította a ház, épen az összeférhetlenségi esetekre való tekintettel, a kormányt a kinevezésnek az elnökséggel való hivatalos közlésére.

következő ülésszakra és a katolikus, görög kath. és görög keleti egyháznagyokat kivéve, kiknél ipso facto éled fel, csakis megszerzés által szerezhető vissza.

*

A közös ministeri állás incompatibilitását a törvény sürgősségtelennek tartotta kimondani. Mindamellett majdnem veszedelmes praecedens származott ebből Andrássy külügyministerré kinevezetése alkalmából. Előzőleg, már 1871. november 21-én Madarász tett kérdést az elnökhöz Andrássy mandátuma ügyében, a ki aztán november 30-án formaszerint be is jelentette Andrássy lemondását, azonban oly indokolás kíséretében, hogy «mivel nincs azon helyzetben, hogy a képviselőház tanácskozásain részt vegyen». Ez indokolás incorrect közjogi szövegezése ellen Csernátony fejtette ki aggodalmait, akkép helyesbítván azt, hogy alkotmányos szempontból a magyar képviselői állás nem fér össze a közös külügyministerséggel.

Kérdés azonban, vajjon lehet-e egyáltalán szó a közös ministeri állás összeférhetőségéről vagy összeférhetlenségéről? A törvény nem tesz különbséget a ministerek közt, tehát világos, hogy a közös ministeri állást nem szándékozott az 1875: I. t.-cz. hatálya alá vonni, különben azt kellene feltételeznünk, hogy a közös ministeri állás összeférhetőségét ismeri el, a mi ki van zárva. Ha a közös ministerek nem foglalhatnak helyet a magyar parlamentben, úgy ennek oka nem a törvényhozó, hanem maga a törvényhozás függetlenségének védelme s garantiája nem az 1875: I. t.-czikkben, hanem egészen másrendű alkotmányos alapelvekben keresendő.

*

Vajjon a lemondás elmulasztása a képviselői megbízatással össze nem férő állásra való kinevezés, vagy pedig az állás elfoglalása időpontja szerint számítandó-e az összeférhetlenség constataálásánál, különösen a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvény irányadása alá tartozó bírói kinevezések esetében

Az a körülmény, hogy a 1868: IV. t.-cz. 14. §-a három hónapot engedett a kinevezett bírónak az eskü letételére, s kimondta, hogy az állás elfoglalása az eskü letételéhez van kötve, alkalmas adott oly értelmezésre, mintha ezen idő alatt a képviselői mandátum jogszerűleg volna megtartható. A kérdést az 1869. május 21-iki ülésen gr. Ráday László mandátumának iga-

hozott, és nem hajlandók az ő magánéletének, azaz az ő erkölcsi életének objectiv kritikájától mindenáron tartózkodni; de még ezzel sincs kimerítve a *Zielinski* kis művének be nem vallott célja. Oly színben mutatni be a philologiai hagyományos orthodoxia szakirodalmi ellenfeleit, mint számba nem vehető vagy legalább is incorrect ostromlókat. Erre törekszik *Zielinski* mindenáron.

Nyiltan bevallott főadatának csak némi részben képes kellőleg megfelelni — nagyon sok a hézag, s nem kevésbbé sok a fölületesség: a mi azonban *Zielinski*nek a másik célját illeti: no ennek a be nem vallott céljának elérésére oly módokat és eszközöket használ, a melyeket a tudományos kritikában teljességgel nem szabadna alkalmazni. Rendszeresen elelferdítgeti a hagyományos philologiai orthodoxia szakirodalmi ellenfeleinek a szavait, elcsúri csavarja az ő fejtegetéseik értelmét és léptenyomon ráfogásokkal illeti őket, és mindezt oly hangon követi el, hogy akaratlanul is jogot ad egy nagyon alapos német szaktudósnak, *Weissenfelsnek*¹ a következő megjegyzésére: «Die Keckheit geht soweit, dass schüchterne Leser während des Lesens gewiss kaum wagen werden anderer Meinung zu sein.»

Igen, *Zielinski* a hyperorthodox rajongóra játsza magát, vakbuzgalommal borul le az antik világ és főleg *Cicero* előtt, és midőn prózában nem talál már szavakat az ő rajongó ömlengéseinek kifejezésére, *Lenautól* kölcsönöz magának szárnyakat és a következő ódában tör ki e költővel:

«In der Symphonien Rauschen,
Heiligen Gewittergüssen.
Seh' ich Zeus auf Wolken nahn und
Christi blutige Stirne küssen.
Hört mein Herz die grosse Liebe
Alles in die Arme schliessen,
Mit der alten Welt die neue
In die ewige zerfliessen!»²

Azt hinné az ember, hogy a ki annyira rajong az antik világért, hogy az ő orthodox lelkének minden scholionos és commentáros tárházával beleolvad a *Lenau* visiójába, a hol a felhőkön jön Jupiter és csókot nyom a Krisztus vérző homlokára — mondom.

¹ Zeitschrift für das Gymnasialwesen, 1897. August—September, 486 l.

² *Zielinski* i. m. 101 l.

lenne már egymagában is arra, hogy bizalmatlanságot ébreszsen az ő szerzői jóhiszeműsége, s jelen kis művének tulajdonképeni teleológiája iránt. Hozhatnék föl azonban még egyéb példákat is annak illusztrálására, hogy *Zielinski* a *Cicero-cultust* jórészt csak ürügyül használja föl arra, hogy mindenféle csűrés-csavarással, ferdítéssel és — ha mindez nem használ — merő ráfogásokkal árthasson azoknak, a kik az ő bűvárlataikban és kritikájokban többre becsülik az igazságot, mint a philologiai orthodoxismus hagyományos tekintélyeinek ma már tarthatatlanná vált szűklátkörű fölfogását és tantételeit.

Ott van mindjárt a lelkiismeretlen műfogások egész sorozata, a melyekkel a berlini philosophnak, *Paul Nerrlichnek* nagy-jelentőségű munkáját akarja befekettíteni. Megjegyzem, hogy *Nerrlichnek* nagy tudományát — *«wirklich grosse Gelehrsamkeit»* — maguk a józanabb és tekintélyesebb orthodoxok is elismerik, így köztük egy nem csekélyebb érdemű szakíró, mint *Max Schneidewin*, a *«Die Antike Humanität»* című nagy munka szerzője.¹ *Nerrlichnek* ily című munkájáról van szó: *«Das Dogma vom Klassischen Alterthum»*,² a melyet keményen megtámadtak ugyan a hyperorthodoxok egészen új, fölvilágosult iránya miatt, de a megtámadók közül eddigelé még senkinek sem jutott eszébe a *Nerrlich* tudományos jelentőségét kétségbe vonni. Nagyszámú elvbarátai pedig egész lelkesedéssel nyilatkoznak *Nerrlich* e művéről a komolyabb természetű közlönyökben s részben önálló iratokban is. És most előáll ez a petersburgi tanár, *Zielinski* és gúnynevekkel dobálózva, qualificálhatatlan modorban fog rá *Nerrliche* oly dolgokat, a melyeket ez nem mondott, csak hogy rásüttesse, hogy nem tett kellően alapos tanulmányokat sem az egyházatyákra, sem a renaissance irodalmára, sem pedig a Wolf-Göthe-féle kor szellemi termékeire nézve. Nem azt kérdem én itt, — a mit már kérdeztek mások — hogy ki is hát tulajdonkép ez a *Zielinski*, a ki ily modorban mer neki rontani egy tekintélyes veterán tudós-
nak, mint *Nerrlich*; azt sem kérdezem, hogy hozott-e már létre ezen *Zielinski* nagyobb jelentőségű dolgokat, mint holmi kisebb és éppen nem fontos kísérleteket a görög színműírókról stb.? —

¹ L. Zeitschrift für das Gymnasialwesen, 1897. August—September. 661. l.

² Lipcse, C. L. Hirschfeld, 1894.

munkájában a 88. lapon. Tehát nem állja *Zielinski* a philologiai kritikát, már t. i. az orthodox philologiai kritikának velem szemben való eljárását a megkorbácsolt eb meghunyászkodásához hasonlítani, csak azért, mert volt ebben az orthodox philologiai kritikában is annyi becsület, hogy elismerőleg nyilatkozott az én művemről, az athenei demokratiáról írt művemről ott, hol az elismerést megtagadni úgy tudományosságánál, mint erkölcsi érzékenél fogva nem volt képes! Ugyan minő fogalma van ezen szentpétervári tudósnek a tudományos írónak lelkiismeretbeli kötelességeiről?

No, de hagyjuk ezt; azt hiszem, már ennyi is elég volt bevezetéskép annak beigazolására, hogy a *Zielinski* uram írói szavahihetősége és tudományosan komoly tárgyilagossága nem egészen üti meg a mértéket.

Térjünk most át azokra, a miket ő *Ciceróról* mond. Hát *Marcus Tullius* életéről nem mond bizony semmi újat sem; még azon megjegyzése sem új, hogy *Cicerót* nem szükség, sőt nem is szabad azzal vádolni, hogy ide-oda vetődött, mint egy gyáva politikus, majd *Pompeiusnak* tolván a szekerét, majd pedig a *Caesarét*. Ez helyes megjegyzés *Zielinski* részéről bizonyos fokig és föltéve, hogy csakugyan oly szilárdul és oly állandóul ragaszkodott *Cicero* az ő saját — hogy úgy mondjuk — alkotmánypolitikai ideáljához, a *Polybios* által is vallott *vegyes államformához*, mint ezt *Zielinski* hirdeti. Ha csakugyan e cél lebegett folyton *Cicero* előtt a minthogy lebegett pl. a hoplita-censusra alapított tömeguralom eszménye athenei *Theramenes* előtt: akkor teljes joggal vehetjük *Cicerót* védeimünkbe a politikai gyávaság és szélkakaskodó politikai önzés vádjá ellenében. Mert a vegyes államhoz való meggyőződésbeli ragaszkodás magasabb erkölcsi érzéket jelezne, mint az a párthűség, a melylyel *Cicero* akár *Pompeiushoz*, akár *Caesarhoz* ragaszkodott volna minden legkisebb ingadozás, minden legkisebb árnyalat és utógondolat nélkül mindvégiglen. *Caesar* halála után *Antoniussal* szemben tanúsított magatartása arra látszik utalni, hogy *Cicero* csakugyan nem volt a politikában az a gyenge legény, a kinek őt *Mommsen* festi: ámde ez még korántsem képes lemosni *Cicero* alakjáról azt a mocskot, a melylyel ez magát, mint ügyvéd beszennyezte.

Az a lelketlenség, a melylyel *Cicero* a tolvajlásért, sikkasztásért, zsarolásért és rablásért bevádolt volt praetort, Catilinát,

Nem sokkal értékteljesebbek *Zielinski* tanulmányai a *Renaissance* korára vonatkozólag, a legérdekesebbek és egyúttal a legértékteljesebbek azonban azon szakaszok, a melyekben ő a *Cicero* emlékezetének szereplését a francia forradalomban ecsetelgeti. Ez utóbbira nézve *Zielinski* komoly kutatásokat tett Páris könyv- és levéltáraiban, és nyilvánosságra hoz nem egy új dolgot, a mit még az irodalomban nem ismertek vagy legalább ily érdekesen nem csoportosítottak, míg a *Renaissance* korára vonatkozólag nem mond semmi újat és mindenesetre még a legcsekélyebb hézag az, hogy nem veszi észre az összefüggést egyfelől *Petrarca* azon műve közt, melyre hivatkozik, másfelől meg *Cicero* De orat. III, 63 közt. Zokon veszi tőle továbbá és méltán egyik kritikusa azt is, hogy nem fordított nagyobb gondot a német humanisták tanulmányozására. Így, a többek közt, *Zielinski* még csak *Hermann von dem Buschét* sem veszi tudomásul, a ki pedig az összes német humanisták közt legtöbbet tett a *cicerói* nyelvezet és műveltség elterjesztésére. Annál jobban ismeri *Zielinski* a francia forradalom előkészítő bölcsészeinek és szónokainak érdemeit a *Cicero*-cultus körül. *Diderot*, a ki *Cicerót* szereti, mert ez az *Attus Navius*-féle állítólagos csodát nevéssé teszi, és *Ciceróban* oly bölcsészt lát, a ki a maga megdönthetlen érveivel minden természetfölötti ellen egyáltalán minden csodát kivétel nélkül a képtelenségek sorába szállít alá, a mint-hogy már *Voltaire* is *Cicero* «De divinatione» című művéből merítette a maga érveit a csodák lehetősége ellen, — *Mably*, a ki annyira bálványozza *Cicerót*, hogy még a hibát, a tévedést is, melyet tőle tanul el, többre becsüli, mint az igazságot, melyre őt nem *Cicero*, hanem más valaki oktatja — szintűgy a *Cicero*-cultus papjai közé tartoznak, mint *Barnave*, *Mounier*, *Tronchet* és *Mirabeau*. *Zielinski* egész buzgalommal igyekszik kimutatni, hogy *Mirabeau* azon beszédének az alapgondolatait, a melylyel 1789-ben a június 23-iki «séance royale» folytán keletkezett izgalmakat igyekszik lecsillapítani, egyenesen *Cicero* beszédeiből kölcsönözte, a 2-ik *Catilina* elleni beszédből, a *Milonianából*, és a *Ligarianából*. Augusztus 18-ikán (1789) *Mirabeau* a maga érveit szintűgy *Ciceróból* meríti — *Zielinski* szerint — mint novem-

Geist anbelangt, so lassen sich keine ausgeprägteren Gegensätze denken, als Cicero und das Christenthum.»

humanitás fogalmának *genus proximum*ul bizonyos «*Gesamtgefühl*»-t állít föl, a meghatározás többi, kiegészítő elemére pedig úgy cselekszik, mint a hogy nálunk cselekedett a századunk első évtizedeiben Kőci, a híres várospataki jogtanár. a ki a «*donatio*»-ról tartott előadásait azzal nyitotta meg, hogy «hogy mi is tulajdonképen az a *donatio*, azt én nem tudom itt mindjárt az elején megdefiniálni, hanem majd előadásaim folyamában elmondok mindent, a mit a *donatióról* tudok, és azután majd a tanév végével majd maguk kiböngészhetik belőle, hogy hogyan is lehetne tehát a donatiót megdefiniálni». Valóban *Schneidewin* is ilyen formán jár el; végig viszi az ő elmefuttatásait — majdnem kizárólag a *Cicero* műveiből és töredékeiből vett passusokra támaszkodva a legkülönbözőbb kérdéseken, elkezdve a *kosmikus és anthropologikus természetűektől* le egészen a *kereszténység és a modern eszmék* tantételeinek legsajátságosabb sorozatáig: vizsgálja az *antik humanitás* fogalmának viszonyát az emberi *egyének* közti vonatkozásában, azután annak az *államra és a hazára* való vonatkozásában, majd a *tudományhoz és művészet-hez* való vonatkozásában; azután azon végzi, hogy hogyan lehetne hát az érzéki embert humanizálni? («*Die Humanisirung des sinnlichen Menschen*»), és miután vagy 430 nagy 8-adrét oldalon minde kérdéseket végig fejtegette: utóvégre is arra az eredményre lyukad ki, hogy a *modern humanitás* jóval kevesebb, mint az *antik humanitás*; ez utóbbi tágabb valami mint amaz.

Valóban, csak sajnálkozva vehetjük tudomásul. *Schneidewinnek*, ennyi tanulmány és ennyi izzasztó fejtörés révén elért ilyen végeredményét: mert elfogulatlanul elemző és alaposan hozzáértő, kellő modern ismeret- és eszmekörrel bíró modern elme előtt az ily állítás azonos a tudományos képtelenséggel.

Vegyünk pl. csak a *rabszolgaság* kérdését. Hogy a rabszolgaság undok intézményét korántsem törekedett eltörölni az antik humanitás, hanem hogy ezen undok intézményt épen úgy az emberi természetben gyökerezőnek tekintette, mint *Aristoteles* (*Polit.* I; 2 és *Nikom Ethika* VIII, 13:) ezt maga *Schneidewin* is beismeri művének 208-dik lapján. Nem veszi ő ki e tekintetben még az antik humanitásnak szerinte legkiválóbb képviselőjét, *Cicerót* sem, mert hát ez csak odáig ment el, hogy mint a «*De Officiis*»-ben (I, 41.) mondja, nem szabad igazságtalanoknak lennünk a munkabér dolgában még a rabszolgák irányában

Humanitát» fogalmába: és ugyan a civilizatiót csak azért, mert *Cicero* erre vonatkozólag idézett passusában ez a szó fordul elő, hogy «*civilisque*» és a jogot csak azért, mert *Cicero* idevonatkozólag idézett passusában meg ez a szó fordul elő, hogy «*hominis!*»

Még *Mommsen* éles bírálatát után is nagy marad a *Marcus Tullius Cicero* alakja, igen nagy marad örök időkre az emberi művelődés történelmében. Ámde alig fogja emelni a *Cicero* nagyságát a tudományos kritika előtt a *Schneidewin* munkája, bármennyire alapos tanulmányokból meríti is a maga bensőségteljes lelkesedését annak tudós szerzője. Ha *Schneidewin* oly széles ismeretkör, oly sokoldalú modern fölvilágosultság fölött is rendelkezett volna, midőn a maga könyvét megírta, mint a minővel a különben földületes stilművész *Zielinski* tagadhatlanul bír: hát akkor bizonyára kevésbé lett volna annyira elfogult a hagyományos philologiai hyperorthodoxismus irányában. És ez esetben az ő könyve bizonyára méltó lett volna a *Cicero* kétezredik születésnapjának megünneplésére.¹

Schvarcs Gyula.

* * *

«*Tanulmányok a magyar-horvát közjogi viszony köréből.*»
Írta dr. Jászi Viktor, jogakadémiai tanár Kecskeméten. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés, 1897. Ára 5 korona.

Évszázados történeti és közjogi viszonyt néhány sornyi törvényszövegből visszamenőleg construálni mindig nehéz, igen gyakran meg épen kockázatos vállalkozás, a doctrinair államtan veszedelmes süppedéke. Mindig közel fekszik az elemző methodus két nagy és alig legyőzhető kísértése: egyfelől a jogász exegesis túlhajtása, másfelől az alkotmány élő jogteste egy-egy lüktető erének elmetszése. A törvényalkotás procedurája egész más az alkotmányos és a magán jogélet körében. Amott az állam

¹ Arra, a mit *Schneidewin* az antik humanitás iránti lelkesedésnek a keresztyénség iránti szeretettel «való nagyon is kíváncsi» egybeolvasztásáról az ő «*Einleitung*»-jában mond, erre nem tartottam szükségesnek reflectálni. Nincsen az ilyen velleítésnek semmi köze a tudományhoz.

végén felül. Így azután, hogy fejtegetései során ő is erre a következtetésre jut. de szerintünk egészen hibás praemissákból. A mi ő nála az egyezmény törvényi és nem nemzetközi szerződési jellegére döntő, az a király részvétele annak a megkötésében. «A király — égymond a 36. lapon — egységes szerv a magyar korona országában. sohasem jelentkezik mint külön horvát, vagy mint külön magyar király, ennélfogva Magyarország és Horvátország az egyezmény kötésénél mint külön személyek nem állhatnak egymással szemben (vagyis szerződést nem köthetnek), hiszen külön személyiségükhöz a király is hozzátartoznék. ennek pedig osztatlan egy minősége egyszerre két külön személyiség alkatelemeként való szereplését kizárja.»

Nem értjük egészen e tétel praeciz foglalatát, pedig tekintettel egy sok részben analog viszonyra, az 1867: XII. t.-cikkre, nem ártott volna a királyi hatalom közösségéből folyó elvek szabatosabban formulázni. A fejedelmi hatalom osztatlan egy minősége bizonyos határig, legalább physikailag Ausztria és Magyarország között is fennáll. Vajjon azért a dualismus csak egy egyezmény jellegével bírna-e, mint a Magyar- és Horvátország közötti viszony szabályozása? Ezt bizonyára Jászi sem állítja. Másfelől pedig, ha nem áll fenn, vagy nem úgy áll fenn, mert bizonyos, hogy mások a királyi hatalom megszerzésének módzatai és feltételei nálunk, mint Ausztriában, vajjon ebből az következik a *contrario*, hogy a közös ügyek intézéséről szóló 1867: XII. t.-cz. tisztán nemzetközi szerződés? Ezt is megczáfolja a theoria. Világos, hogy semmikép sem állhat meg Jászi főargumentuma, a király egységes személye a magyar-horvát egyezmény jellegének döntő kriteriumaként.

Az az okoskodás, hogy «feltéve bár, hogy Horvátország Magyarországnak integrans alkatrésze volt, de az egyezmény alkotása által egyenjogú félle tehetette, mert azáltal, hogy vele szerződött, annak elismerte» — máskülönben is merő *petitio principii*. Mert megfordítva a tételt, azt kérdezhetjük, hogyan szerződhetett egyáltalában Horvátországgal, ha ez nem volt egyenjogú fél?

Könnyen siklik át a szerző azon a kérdésem is, hogy vajjon ez egyezmény hatáskörátruházást vagy hatáskörelidegenítést jelent-e? Sőt szavaiból az látszik, hogy nem is contradistingvál a kettő között, a mennyiben egészen synonym értelemben használja a

beli tartalma: képezi a törvény általánosabb, szélesebb jogi keretében. De az egyezmény megváltoztatásának azon természetes formájához kötése, melyeknek tulajdonképeni értelmét különben Jászi is helyesen látja az akaratszegvesség ügynevezeti kimunkálásában vagy előkészítésében, nem praedjudicál még magának a törvény előírásának.

Mindezek után, ha az 1868: XXX. t.-cz. nem szerződés — már pedig sok egyébtől eltekintve, szerződésnek azért sem tekinthető, mert 1. tárgyánál fogva oktalán és illicitus, elidegeníthetetlen souverain állami jogokat érintve: 2. mert Horvátország, mint szerződő jogalany, politikailag ei nem ismerhető: 3. mert minden idői meghatározást is nélkülöz — a miben különben, bár helytelen praemissákból kiindulva, Jászi is egyetért — akkor nem lehet más, mint törvény, miután az államok nemzetközi és közjogi rendje közt semmi közbeeső jogkört nem ismer sem az elmélet, sem a gyakorlat. De ha törvény, akkor, bár tárgya egyezmény is, keletkezésének alapja nem lehet más, mint megszűnésének alapja, ugyanazon állami legfőbb akarat, mely létrehozta és meg is szüntetheti, csak épen nem módosíthatja egyoldalúlag, mert akkor megszűnne egyezmény lenni. Mindaddig, míg a modus vivendi alapja fennáll Magyar- és Horvátország közt, a magyar törvényhozás biztosította a kettőjük közt függőben levő ügyek egyezményi úton való tárgyalását, de teljesen normális úton és ipso facto megszűnik ez, mihelyt az egyezkedésre való akarat — a törvény ethikai indoka — megszűnt s concidens kifejezést nyer a törvény — és nem az ebben csak alárendelt momentumot képező egyezmény — megváltoztatásában.

Több szerencsével tárgyalja a szerző a magyar-horvát közjogi viszonyoknak egyéb oldalú vonatkozásait, bár technicus terminusai itt sem mindig kifogástalanok s az éles államtani distinctiók hajszálfinom árnyalatait nem mindig tükrözik szabatosan vissza. Így beszél példánál államközösségről, egyfelől magyar, másfelől Horvát-Szlavon- és Dalmátországok közt, a mi — mint jól tudjuk — meg is felel az 1868: XXX. t.-cz. 1. §. szószerinti kifejezésének, de a közjogi commentáriró feladata épen az volna, hogy megállapítsa a törvény kitételeinek valódi szellemét és eszmei tartalmát. Ebből a szempontból pedig nem fogadhatjuk el a közösség fogalmát oly kriteriumul, mely a Magyar és Horvát-Szlavon s Dalmátország közötti államkapcsolat tényleges

minden theoretikus tovább fejlesztése ellen síkra kell szállnunk az egységes magyar államiságnak minden más területi souverainitást kizáró tana nevében.

Ismételten kijelentjük azonban, hogy Jászi mindeme tévedéseit csak a jogászi inductio túlhajtásainak tudjuk be. Hiszen maga a szerző igen helyesen és alaposan mutatja ki, hogy a magyar- és horvátországi kapcsolat nem vezethető vissza a *pragmatica sanctio*-ban kifejezett indivisibilitásra és inseparabilitásra, mint egyedüli vagy első sorban álló jogalapra, s ennél fogva az 1868: XXX. t.-cz. érvénye nincs is — mint Pliverics és Biedermann után némely túlzó horvát közjogász állítja — a nőág kibaltához kötve. Ép oly sikerrel czáfolja Plivericsnek azt a felfogását is, mely Horvátországnak a magyar koronához tartozását tisztán személyessé, a *personalis unio*-nak egy nemévé szeretné minősíteni, a mit már Puffendorf a *«sub eodem imperante»* szavakkal fejez ki. Eltekintve attól, hogy az uralkodás ténye semmi körülmények közt sem képzelhető merőben személyes, hanem mindig közjogi attributumnak, s hogy a fejedelem még a személyes uralom legmerevebb rendszere mellett is a közhatalom birtoklója és letéteményese, s így abban a kötésben, mely két nemzet közt az uralkodó azonossága mellett bármily formában létesül, mindig van valami dologi, valami *realis momentum*, mely a *«jus societatis»*-t érinti — mondjuk, mindettől eltekintve, Plivericsék e tételének jog- és alkotmánytörténetünk oly flagrális tényei mondanak ellent, hogy annak czáfolatát nem is tartjuk szükségesnek Jászi könyvéből reproducálni.

Az állampolgárságról szóló fejezetben azonban ismét mellőzi Jászi az ő tételes jogi felfogása kedvéért a legerősebb argumentumokat, melyek az egységes állampolgárság mellett az állam politikai egységéből meríthetők. Pedig elismeri, hogy az állampolgárság, mint jogintézmény csak szabályozása egy tényleges életviszonynak. Még is azt vitatja, hogy az állampolgárság jogintézményének megalkotása a törvényhozás dolga, sőt odáig megy, hogy egyenesen concedálja azt a lehetőséget, hogy a közös törvényhozó szerv ez iránti anyagi törvényhozói működésének korlátja lehetne valamely, az egyezményes törvényhozás által ugyane tárgyban alkotott anyagi szabály. Nagyon természetesen e thesis merevségén azzal enyhít, hogy fölteszi, mikép. *«az állampolgárság államtani fogalmának tartalma nincs szükségképeni*

mondja ki, egyúttal hozzáteszi, hogy «azon viszony, melyben a horvát-szlavon képviselők saját országgyűlésök és saját kormányukhoz állanak, a jelen törvény által nem érintetik.» Világos ebből s ez a törvényjavaslat tárgyalása alkalmával történt felszólalások során is kétséget kizárólag constatatott, hogy az 1875: I. t.-cz. csak azon viszonyt kívánta érinteni, melyben a horvát-szlavon országgyűlés által a közös országgyűlésre küldött képviselők a budapesti «közös» kormányhoz állanak, a miből kifolyólag a horvát-szlavon képviselők sem viselhetnek oly hivatalt, mely a korona s a Budapesten székelő központi kormány ki-nevezésétől függ, s nem állhatnak a magyar központi kormánnyal oly viszonyban, melyre nézve az incompatibilitás kimondott. Nem bír azonban érvénynyel az 1875: I. t.-cz. a horvát képviselőkre semmi oly vonatkozásban, a mi a horvát autonóm országgyűlés jogait érinthetné arra nézve, hogy kit küldjön a magyar országgyűlésre, vagy épen közvetve magát a választói jogot is alterálná Horvátországban.

Természetesen minde megjegyzések semmit sem vonnak le Jászi munkája tudományos értékéből, mely elég jelentékeny arra, hogy megtűrje az objectiv kritikát s készséggel elismerjük, komoly tudományos elmének érdemes terméke.

V. S.

* * *

Utóbbi időben kissé tagadhatatlanul föllendült bölcséleti irodalmunk termékei között érdemes törekvés nyilvánul *dr. Székely István* két-kötetes művében: «*Ösztön és ész. Az állat és ember összehasonlító psychológiája.* Nagyvárad, 1897.» A most megjelent két kötet, mint a szerző előszavában bejelenti, csak egyik tagja egy több műből álló philosophiai cyklusnak, melynek célja a divatos monistikus világnézlettel szemben a belvilág és külvilág dualistikus felfogását kifejteni és igazolni.

Ehhez képest az első két kötetet követni fogják: A megismerés elmélete, Természetbölcsélet exact alapon, Lélektan physiologiai alapon. Viszont az ösztön- és észről szóló rész ismét két részre oszlik: az első kötet a tényekkel és elméletekkel, a második a vitákkal és elvekkel foglalkozik. Ebben a programmban van benne a váza Székely philosophiájának.

képzetek mozgatnak. Sőt az állat önként mozog és belső, pszichikai kényszerűség alatt álló akarata van.

De nincs az állatnak felső ismerő, törekvő és cselekvő tehetsége. Nincs képessége általános és elvont fogalmakat alkotni, szellemi dolgokat megismerni. Nem tud elvont viszonyokat felismerni, általános fogalmakra emlékezni, elvont fogalmakat ítéletekké és következtetésekké összekapcsolni. Azonkívül az állat nem bír szellemi érzelmekkel és szabadakarattal.

A «Tények az ösztön és állati okosság köréből» című részben ezeket a tételeket világítja meg Székely tüzetesebben s az állati psychologia gazdag és vonzóan csoportosított adataival. Az érzés és mozgás ösztöne, a helyősztön, a lakásépítés ösztöne, az élelemszerzés ösztöne, az életfentartás, a szaporodás, a szülői gondoskodás, a társasélet stb. sorban képezik vizsgálódása tárgyát. Példákkal bizonyítja, hogy az állatok érző és mozgó szerveiket mindig, vagy csakhamar világrajóttuk után kész ügyességgel kezelik, hogy a költözésen kívül is csodálatosan nyilvánul az állatok igazodási ösztöne (így a galambnál, a méhnél); továbbá, hogy az állat nemcsak megválasztja és föltalálja tartózkodási helyét, de azt czélszerűen be is rendezi, mint a pókok, darazsak, hangyák; végre czélszerűen és okosan jár el élelme megválasztásában, megkerítésében és a jövő szükségletekről való gondoskodásában.

Tulajdonképen mindezek az ösztönök az egyedi vagy faji élet fentartására irányulnak, de ez utóbbit mégis külön tárgyalja Székely, a mennyiben az ellenség felismerésére, a veszedelem elől való menekülésre, önvédelemre és óvó intézkedésekre vonatkozik. Ide számítja Székely a *mimicry* néven ismert úgynevezett környezetutánpótlást is, melynél fogva némely állat, de legtöbbször a nagyobb veszedelemnek kitett nőstény, továbbá a fiókák és tojások, a környezet színéhez és alakjához vagy már eredetileg hasonlítanak, vagy pedig szükség esetén annak színét és alakját veszik fel, hogy a talajtól elűtők ne legyenek s így ellenségeiknek szemébe ne tűnjenek, mint példának okáért a béka, melynek bőre mindig olyan színű, mint a környezet, melyben él. Ámbár meg kell jegyeznünk — s ezt Székely is kiemeli — hogy a környezetutánpótlás túlnyomó részben az állat önkényétől és ösztönétől független physikai és physiologiai hatásoknak a következménye.

ösztönben, kivált a magasabb rendű ösztönökben, oly tünetek vannak, melyeket nem lehet mechanikai úton magyarázni a nevetségesség veszélye nélkül. Sokszor az állatot jövőendő cél vezeti, már pedig a mi nincs jelen, az physikailag sem hathat. Végül megjegyzi szerző, hogy a gépállat elmélete okvetlen a gépemberhez vezet, a mint elvezette Lamettrie-t is, a ki a Descartes-féle elmélet folytatásaként könyvet írt a gépemberről (L'homme machine).

A harmadik elmélet, melylyel a könyv foglalkozik, az, mely az ösztönre, miut a szervezeti és physikai tényezők művére alapítja az állati lélek lélektanát. Ide sorozza Buffont, Darwint, Büchnert, Ludwigot. De Székely nem fogadja el ezen elméletet sem. Úgy van meggyőződve, hogy a szervezet nem mindig elég s nem mindig szükséges; mindenesetre csak főbb vonásokban határozza meg a cselekvést. Így például a vándorösztön nem alapszik az éghajlaton és táplálékon, sem egyéb testi és külső tényezőkön. A szerkezet és a viszonyok csak feltételek, de nem okok, s mindenesetre lelki okra van szükség.

Átvezeti ez Székelyt az alsóbbrendű lélek elméletére, úgy a mint azt a régi philosophusok: Aristoteles és Seneca s utánok az őskeresztény és középkori philosophia: Szent Tamás, Locke, Leibnitz, Reimarus magyarázták. Majd a francia iskola értelemelméletét, Buffont, Cuviert, Quatrefagest, Jolyt. Pertyt és Burmeistert veszi vizsgálata alá, kik az ész és értelem közti különböztetést fogadták el kiinduló pontul. Tudjuk, hogy ez az elmélet Német- és Angolországban is visszhangra talált századunkban, azonban helytelenül, mert igen meggyőzőleg bizonyítja Székely, hogy az értelem és ész közt nincs absolut különbség. Büchner is csak fokozatosnak nevezi ezt a különbséget, a miből a német bölcsész szerint az következik, hogy a szerves lények közt szellemi tekintetben is szakadatlan folytonosság van, s az emberi ész fokozatos, lassú fejlődés útján eredt az állati észből, szerzés, öröklés, alkalmazkodás által.

Úgyde, ha Székely elveti az ész és értelem különbözőségét, nem teszi világosabbá a kérdést, sőt inkább még jobban összekuszálja, mikor az értelem helyébe az *okosságot* substituálja, tehát egy tisztán qualitativ tulajdonságot, s mivel maga is érzi, hogy ezzel a magyarázat nincs megadva, tehát fölteszi, hogy a tervező ész az állaton kívül van. Más szavakkal ő az occasio-

hagyja az állványokat is — hogy könyv még a szakembernek sem könnyű olvasmány; maga a téma pedig nem alapvető; nem oldható meg sok más megoldandó kérdés körén kívül. Az idő problémája kiszakított része a lélektannak, ismerettannak és metaphysikának. csak ezek összefüggésében érthető és oldható meg igazán. Nekünk főleg az alapvető kérdések tisztázására volna szükségünk, a mi magának a philosophiának is most legfőbb érdeke; ilyféle munkáktól, ha formájuk is megfelelő volna, várjuk philosophiai irodalmunk fellendülését. De ezeket a szempontokat rá nem kényszeríthetjük a szerzőre, ki hő igyekezettel keresi a maga útját, s a ki, ha készen lesz maga magával, bizonyára maga sem fogja, főleg a nemzeti szempontot további irodalmi működésében mellőzni. Annyit jelenthetünk közönségünknek, hogy philosophiai irodalmunk egy derék munkással megnövekedett; művét nem fogják sokan olvasni; sok tekintetben, formailag és tartalmilag, fogyatékos is az. De e munka alapján remélhetjük, hogy a magyar philosophia hasznát fogja látni további munkálkodásának.

A mű két kötetben jelent meg. Az első az elméletet foglalja magában; a szerző itt az idő képzetének keletkezését és egy fejezetben az idő metaphysikáját tárgyalja, közben számos nyelvészeti fejtegetéseket ad, segítségül híván az idő lélektanában az időre vonatkozó nyelvi tanubizonyságokat. A második egészen a történetnek van szentelve. Az anyag, melyet a szerző összehord, oly nagy, hogy se részletes ismertetésre, se kritikai méltatásra nem vállalkozhatunk. Jelezzük főbb gondolatait és ezekhez fűzünk néhány megjegyzést.

A szerző főleg az idő képzetének lélektanával foglalkozik, csak néhány fogalmi fejtegetést bocsát előre. Mi a legfontosabb tulajdonsága az időnek? — kérdi. Az egymásután. «Az idő nem más, mint az a körülmény, hogy az események «egymásután» következnek» (42. l.). Ez pedig nem egyéb, mint hogy bizonyos jelenség jelenből multtá, más ugyanakkor jövőből jelenné lett (13. l.), azaz valami «megsemmisült» és helyébe más valami alakult. Hogyan keletkeznek ítéletek, melyekben a mulás e ténye kifejezésre jut, röviden, hogyan keletkeznek a mult-ítéletek? Ez a szerző főkérdése. Mindenekelőtt megállapítja, hogy minden mult-ítéletben tagadás rejlik, vagyis valami nem-létnek, valami hiánynak az észrevétele (21. l.). Igaz, hogy a mult-ítélet nemcsak azt mondja, hogy valami nincs, hanem azt is, hogy a mi most nincs,

De nem bíráljuk bővebben az imént előadott elméletet. Nekünk úgy tetszik, hogy maga az emlékezet még nem magyaráz semmit. Abból, hogy az emlékezetbeli kép halványabb, még nem következik, hogy a multba tartozik; az csak intenzitásbeli különbség. De maga a szerző is nagy súlyt helyez reá, hogy az elme csupa jelen jelenségekből — *most* érzett hiány, *most* feltámadt halványabb kép — alkotja meg a mult fogalmát. Hogy mikép lehetséges az, nem értem. Ezért hívja segítségül a tagadó ítéletet, melynek elemzésénél kitűnik, hogy azt meg a mult ítéletből magyarázza. Mily hiú törekvés is ez, nem-időből időt származtatni! Ha a szerző ismerettani összefüggésében tárgyalta volna a kérdést, ez talán nem esett volna meg rajta.

Elhagyván a *jelen*, az *egyidejűség* és *tartósság* ítéleteinek fejtegetését, melyekben itt-ott érdekesebb, de itt nem tárgyalandó ötletekre akadunk, kérdezzük, hogyan magyarázza a szerző az időképzet fejlettebb alakjait? Itt legérdekesebb az egymásután fogalmának tárgyalása. Módszerének hibássága, mely a jobb részletek értékét is csökkenti, itt tűnik ki legjobban. Azt mondja: A subjectivista előtt világos dolog, hogy az egymásután problémájának a *veleje* semmi egyéb, mint az a körülmény, hogy képesek vagyunk valamely adott jelenséget egy másiknak emlékével appercipálni. Ép azért a feladat megfejtését nem directe, hanem a mult-problema megoldása után kellett megkísérteni. A kérdések, melyek azután az egymásutánhoz, mint újabb és szövevényesebb időképzethez fűződnek, mindössze e kettőben voltak összefoglalhatók: «micsoda lelki processusok következtében alkalmazzuk reá két egymást felváltó jelenségre az *előbb* és *után* elnevezést? s mi kell ahhoz, hogy az ember egynél számosabb mult-benymásait az objectiv valóságnak megfelelő sorrendbe rendezhesse?» A szerző elfelejtette, hogy az egymásután problémája még egyebet foglal magában, a megváltozhatatlan sorrendet az idő momentumában, de persze ezt az emlékezetből bajos magyarázni; azután mit jelent az az utóbbi kifejezés: az objectiv tartósságnak megfelelő sorrend? Tehát a sorrend objectiv? Tehát az idő objectiv valami? Hogy mondhatja ezt a «subjectivista»?

Ha ezen lélektani fejtegetések után kérjük: mi tehát az idő? — a szerző azt feleli: *Az idő semmi*. Egyetlen positiv alapja az, hogy tulajdonságoknak meglevő összeköttetései (kapcsolatok)

előadni, ha nem akarná mindig nyersen föltálatni tanulmányainak eredményét. De a történeti részt mégis becsesebbnek tartjuk az elméletinél, melyet ide nem való nyelvészkedésével is megzavart.

Alexander Bernát.

Indus evangélium.

Jézus tehát, miután hat évet töltött volna Dsaggernatban a brahminok s hat évet a Szakhia-Muni buddhistái között, már mint elismert szent ember, vagyis: «buddha» tanított magában Indiában. Megtanult a brahminok közt szanszkritul, áttanulta szent könyveiket, csak úgy mint a buddhisták közt elsajátította a szent pali-nyelvet s behatolt a Szakhia-Muni és a Gothama tiszta spirituális esoterikus tanaiba. Az indus evangélium tanulsága szerint megszerezte a mágizmus látnoki tulajdonságait, tudott gyógyítani, «a testből a gonosz lelket kiűzni» s csodákat tenni, vagyis értett azokhoz az okkultista és kabbalista tudományokhoz, melyeket az indus fakirok ma is olyan rejtelmesen gyakorolnak s melyeket a modern orvosok (Charcot, Luys, Ochorowicz, Rochas d'Aiglun) ma exakt úton akarnak megmagyarázni. A csodatétel, vagyis a nagy tömegre szokatlan és megmagyarázhatlan pszichikai úton való behatás, mely a másodlátás, széles értelemben vett hipnózis, érzés-exterritorizáció, levitáció stb. ma már félig tudományossá vált fogalmainak az összeségében, de mindenekfelett és lényegileg (az esoterikus tanok szerint), az akarat bizonyos fokon túl való összpontosításában látszik állani: minden korok prófétáinál nagy szerepet játszik a hívők toborzása kérdésében. A nagy tömeg sohasem nézi a tanok lényegét képező finom és becses igazságokat, rendesen nem is tudná látni azokat: neki a mentől csodálatosabb tettek kellene s azok döntik el, hogy melyik valláshoz csatlakozzék, mert a tömeg azonkívül, hogy éhes és szomjas, mindenekfelett kíváncsi. A nagy kétségek s az erkölcsi bomlás ama forrongó korában, melyben Krisztus fellépett, s megadta a zord antikvilágnak azt, a mi belőle hiányzott s a mi miatt tönkre kellett mennie: a szeretetet, — nem állott ő mint reformátor olyan egymagában a világgal szemben, mint a hogy mi azt a történelem színjátzó és szemfényvesztő prizmáján át tekintve az eseményeket,

tudott válni a testéből (astrális testét választotta ki, mondanák a modernek), át tudott menni a tűzön, aranynyá vált, a szobrok megmozdultak a szavára s a kelyhek maguktól szolgáltak fel a parancsolatjára. Naiv, de fontos kérdés volt az mindig, hogy mint lehessen csodatételeiből megkülönböztetni a prófétát a szemfényvesztőtől? mert az gyakran esetleg csak az a Lombroso-féle vékony hártya választja el őket egymástól. Sokat foglalkoztak e kérdéssel a középkori demologusok, s a jelenéseknél gyakran siralmas zavarban valának még maguk a legtudósabb szentek is, nem tudván soha bizton, hogy mi jön az Istentől s mit sugalmaz az ördög. . . . . Ezért nagyon helyesen is taníták a theologus könyvek, hogy csak az olyan jelenéseket szabad tekintetbe venni, melyeknek megnyilatkozása megegyezik a szentírás tanaival! . . . . Legtöbbször egy vallásnak a másik felett való diadalma dönté el a kérdést: nem logikus-e, hogy a győzelmes keresztyénség egészen határozottan kimondja a szemfényvesztés anathémáját az első század annyi thaumaturgusára, főleg gittoni Simonra, a ki pedig talán őszinte és igaz ember volt a maga hitében? Ezért tán helyesebb is a csodatevő képességet tökéletesen elkülöníteni a vallásalapítók egyéniségétől s azt olyan járulékos tulajdonnak venni, a melynek semmi köze sincs a vallás lényegéhez, s a mely csupán csak arra való, hogy a belső igazság megértethetése előtt felhívja a nagy tömegek figyelmét. Hisz ha csak a csodatevéseken mennénk el, s ha végeredményében nem a lényeg diadalmaskodnék, bizonyos, hogy mind tyanaí Apollonius, mind Simon sokkal meglepőbb csodákat tettek, mint a szelid galilei mester, s e tekintetben felette állottak neki.

Mindezekben csak azt akartuk kiemelni, hogy ama nagy küzdelmek közepette, a csodatevés úgyszólván szükséges fegyverük volt a prófétáknak egymás ellenében. Hogy Krisztus, mint jövőendő vallásalapító, elsajátította ennek a tudományát a magizmus ösfészkeben, Thibetben, hol ennek a titkai ma is a lámák birtokában vannak – az csak természetes. Innen van az, hogy, a mint mondják, némely apokrif zsidó irat Jézust úgy tünteti fel, mint veszedelmes mágust. A Renan nagy művének tán csakis az az egy hibája van, hogy az ötvenes évek materialisztikus áramlatának megfelelőleg teljesen elhanyagolja Krisztus egyéniségének ezt a részét és egyszerűen hallucinációkat lát ott, a hol a modern tudomány már más egyéb pszichikai tüneteményeket kezd látni.

nyiták előtte a templom kapuit, hogy hallják a szavát. Krisztus felséges beszédet mond itt, melynek a végén a papok, „bámulattal eltelve szavai felett”, megkérdik őt, hogy vajjon csakugyan azért jött-e el, hogy felláztassa a népet a hatóságok ellen? Krisztus erre így felel:

«X. 13. «Nem tartós a földi uralom, mert sok változandóságnak vagyon alája vetve. Czelvtalan volna az, hogy az ember fellázadjon ellene, mert egyik hatalom mindig a másikat követi és így leszen ez mindig, az emberi élet végéig. . . .

«15. Kérdék akkor tőle a vénék: Ki vagy te és mely földről jövel el hozzánk: Te rólad, kinek a nevét se tudtuk azelőtt, most hallunk először.

«16. Zsidó vagyok, felelt Issa és Jeruzsálem falait láttam születésemtől. Szolgaságba került testvéreimet hallám sírni és rablánczra került nénéimet hallám jajveszékélni,

«17. és összeszorult a szívem, mikor láttam, hogy megfledkeztek véreim az igaz Istenről. Gyermek valék még, mikor elhagyám az apai házat, hogy más népek közt telepedjem le.

«18. De mikor hallám, hogy testvéreim még gyötrelmebben szenvednek, mint annak előtte, haza jöttem atyáim földjére, hogy eszükbe juttassam az ősi törvényeket. . . .

Erre még azt kérdik tőle az írástudók, hogy vajjon igaz-e, hogy megtagadja a Mossa (Mózes) törvényeit? Jézus így felel:

«21. a mi a Mossa törvényeit illeti, azért jöttem én, hogy betöltssem azokat az emberek szívében. Bizony bizony mondom nektek, nem tudjátok ti azoknak az igaz értelmét, mert nem a bosszút, hanem a bocsánatot tanítják azok, csak hogy meg vagyon hamisítva az igaz jelentőségük».

És itt aztán azt a csodálatos verziót közli a buddhista evangélium, hogy nem a zsidók, hanem ellenkezőleg a rómaiak üdvözölték Jézust. Látni fogjuk később, nem a zsidók ítélik halálra a galilei prófétát, hanem Pilátus, s nem ő, hanem a vénék mossák a kezöket az ártatlan ember véréből!

«XI. 1. Mikor a papok s a vénék kihallgatták volna Issát, elhatározzák, hogy nem ítélik meg felette, mivel nem vétne ő senkinek. Elmenének Pilátushoz, kit Romeles (Romulus) országának a pogány királya tett volt meg Jeruzsálem kormányzójává s így szóltak hozzá:

Akkor esett aztán, hogy a Pilátus álruhás emberei ki akarták próbálni Krisztust s megkérdeék tőle, hogy *„meg kell-e tenni a Caesar akaratát avagy a szabadulásra kell-e várni?”* Krisztus így felelt nekik.

«XII. 2. . . . Nem mondtam én nektek, hogy felszabadultok a Caesar alól, a lélekről vagyon itt szó, mely sötétségbe merült s mely meg fog szabadulni.

«3. Nincsen olyan család, a melynek ne volna feje és nem lehetne el egy nép sem a maga Caesarja nélkül. Kinek is vakon kell engedelmeskedni, *mert csak ő felel majdan a tetteiről a legnagyobb bíróság előtt.*»

Bámulatos mélységű szavak csak úgy mint azok, a melyekkel Krisztus arra felel, hogy isteni joga vagyon-e a Caesarnak vagy sem, s ő-e a legjobb a halandók közt.

«5. Egyik halandó sem jobb a másiknál, de vannak közöttük betegek, kiket az arra kiválasztottaknak kell istápolniok. . . .

«6. A kegyelem és igazságosság azok az ajándékok, melyek a Caesarnak megadattak és neve híres ~~leszen~~, ha azok szerint cselekszik.»

Egészben véve, a mint látható, Krisztus a Buddhista evangéliumban is ugyanazokat a tanokat hirdeti, a melyeket az újtestamentumban. De ép itt következik egy rész, melyhez fogható az egész Bibliában nem található, a mely az *anyjáról, a nővéréről* szól, s a mely, eltekintve attól, hogy a szó szoros értelmében szent prédikáció, a legszebb költeménye tán az egész világnak. A mi szent könyveinkben sehol sem foglalkozik Jézus e témával ilyen kiereszkedően. Egész terjedelmében lefordítom ezt a részt, mert igazán megindítóan szép.

«XII. 8. Ezalatt az egyik álruhás kém félretolt egy öreg asszonyt és elejébe állt, mikor az közelebb akart férközni a tömeghez, hogy jobban hallhassa Issát.

«9. S Issa ekkor így szólt: Nem helyes az, hogy a gyermek félretolja az anyját s elfoglalja azt az első helyet, a mely neki jár. A ki nem tiszteli az anyját, ki a legszentebb valami Isten után, méltatlan a gyermeki névre.

«10. Hallgassátok meg és vegyétek a szívetekbe, a mit nektek mondok: tiszteljétek az asszonyt, mert a világnak anyja ő és az isteni teremtésnek minden igazsága benne leledzik.

teket, titeket és minden családotokat. Mert Istennek teszitek meg mindazt, a mit édes anyátokért, hitvesetekért, egy özvegyért vagy netalán valamelyes más szűkölködő asszonyért megtesztek».

---

*

Ez a csodaszép beszéd után, melynek az erkölcsi színvonala olyan magasan áll, a milyenre az antik-világnak még a legidealistább bölcsészei sem tudtak emelkedni, s a mely a szelid galilei próféta szeretet-tanának úgyszólván az apotheozisa s olyan örök emléke, hogy a férfi és a nő viszonyát, vagyis az emberiség morális törvényét, ennél szebben és tökéletesebben sem a jelenben, sem a jövőben le nem lehet tenni: megkezdődik a hazájába megtért «buddhának», Szent Issának a tragédiája.

Az indus evangélium azt mondja, hogy három évig tanított már ilyenképen Krisztus, midőn Pilátus végre, «félvén a nagy népszerűségétől s attól, hogy, a mint ellenségei mondták, fel ne lázítsa a népet s magát királylyá meg ne tegye», megbizta egy kémjét, hogy vádolja őt. S akkor elfogták Issát, s földalatti börtönbe csukván, sokféleképen megkínózzák, hogy magamagát vádolja s így kivégezhessék». De ő csak türt és szenvedett, s bár már nagyon elgyöngült, «Isten nem engedé, hogy meghaljon». Akkor a vének, «mivel egy nagy ünnep előtt állottak», elmentek s kérték Pilátust, bocsássa szabadon. De Pilátus megtagadta a kérésüket. Erre a papok csak azért könyörögtek, hogy a Vének Tanácsa elé állíttassa Issát, s hogy az aztán ítélkezzék felette az ünnepig. Ebbe beleegyezett Pilátus. Másnap aztán két latorral egyetemben, kit vele együtt akartak elítélni, a nagy Tanács elé állíták Jézust.

«XIII. 11. És Pilátus, Issához fordulván, így szólt: Ember! igaz-e, hogy te fellázítod a lakosságot a hatóságok ellen, mert magad akarsz király lenni?

«12. «Nem lehet az ember királylyá a maga akaratából. felelt Issa, s hazudtak neked, mikor azt mondták, hogy én fellázítom a népet. Én csak az Egek Királyáról beszéltem, s hogy azt tisztelje, arra tanítottam a népet. . . »

«14. «A világi hatalom tartja fenn a rendet az országban s én arra tanítám az embereket, hogy ne feledkezzenek meg róla:

a kezeiket egy szent edényben: «ártatlanok vagyunk mi ez igaz ember vérétől».

És Pilátus meggondolta magát s halálraítélte a nozetát. de vele együtt a két latort is. *«Elvitték őket a kivégzés helyére és földbe állított keresztfára feszítették mind a hármójokat».* A római katonáktól őriztetve, véresen maradtak ott egész naphosszat s a *«kivégzettek rokonai ott sírtak körülöttük».*

«XIV. 3. Naplementekor végre megszűntek Issa szenvedései. Elveszté eszméletét; az igaz ember lelke kivált testéből és elszállt, hogy megsemmisüljön az Istenség kebelén».

Itt ismét a tiszta buddhisztikus fogalmakkal találkozunk, a Nirvánával.

«4. Így védződött be a földi léte annak, a ki emberi formája alatt az Örökkévaló Lélek visszfénye volt; a ki megmentette a megátalkodott bűnösöket s annyit szenvedett.

«5. Pilátus azonban megijedt a maga tettétől s visszaadatta az Issa testét rokonainak, kik a kivégeztetésének helye közelében temették el őt. A tömeg odajárult a sírhoz és betöltötte a levegőt siránkozásával és jajveszéklésével.»

A következő részekben aztán rátalálunk a feltámadás legendájának az eredetére:

«6. Harmadnapra azonban, mivel általános lázadástól tartott a kormányzó, elküldte katonáit, hogy lopják ki a sírjából az Issa testét s temessék el máshová.

«7. Mikor aztán másnap a tömeg üresen találta a sírt, nyomban az a hír terjedt el, hogy a nagy Biró angyalait küldte el s azokkal vétette magához Annak a földi maradványait, a kiben a földön egy része lakozék az isteni Léleknek.

«8. Mikor Pilátusnak a fülébe került ez a hír, megharaguvék, a rabszolgaság és a halál büntetés terhe alatt megtiltá, hogy Issának csak a nevét is kimondják s érette imádkozzanak.

«9. De a nép csak tovább sírt és hangosan dicsőítette a Mesterét. És sokan kerültek rabságba és sokan megkínóztatának és kivégeztetének.

«10. Szent Issának a tanítványai elhagyák Izráelt és mindenfelé elszéledének a pogányokhoz s taníták őket, hogy hagyják el durva és téves hitüket s gondoljanak lelkük megváltatására s arra a tökéletes boldogságra, mely a halandókra abban a megfoghatatlan és tiszta világos országban várakozik,

a hol minden tisztaságában és tökéletes méltóságában pihen mozdulatlanul a nagy Teremtő,

«11. És a pogányok, azoknak királyai és harczosai meghallgatták az apostolokat, elhagyák balga hitüket, papjaikat és bálványaikat, dicsérék azt az örökböles Teremtőt, a Királyok Királyát, kinek szive véghetetlen irgalmassággal vagyon eltelve».

Íme itt ez a buddhista evangélium, mely Krisztus életének nemcsak arra a homályban maradt tizenhat évére vet fényt, hanem sok tekintetben a szentírástól eltérően adja elő a jó Mester egész szenvedélyes pályáját. Nagy kritikai vihart idézett elő a Notovics felfedezése s a mennyiben az ilyen természetű történelmi hitetlenségi kérdések ma már tisztán nyelvészeti problémák, főleg a filologusok tárgyalták. Senki se vonja kétségbe a Notovics jóhiszeműségét, de a Müller Miksa tán legjobban eltalálta a szeg fejét, midőn azt mondta, hogy mielőtt a buddhista evangélium tanainak a befolyása alatt valamit változtatnánk a keresztyénségbe belegyökerezett régi hagyományon, tekintsük és bíráljuk meg azokat a buddhista kéziratokat a helyszínén s főképen döntsük el az eredetiek keletkezésének a korát.

A mi az egyéb szempontokat illeti, ha ez az indus írás tökéletesen apokrif volna is, valljuk meg, hogy előadása bámulatosan tárgyilagos, természetes, logikus és valószínű. A Biblia költőien szép, de rajongó és lázas előadása után meglepően hat ez a buddhista evangélium a maga derűs nyugalmaival. Logikus és valószínű a szentírástól eltérő részeiben is: így p. o. Mózes eredetét illető passzusban, — viszont megdöbbenően súlyos problémákat vet fel p. o. a Krisztus elítéltetésének a verziójával. Ha csakugyan Pilátus ítélte el a prófétát s nem ő, hanem a zsidó Vének mosták a kezeiket az ártatlan vérétől, --- vajjon akkor az evangélisták csak azért adták volna elő ellenkezően a dolgot, hogy a mindenható római állam haragját eltereljék magukról? Sohase szabaditt egy körülményről megfeledkezni, t. i. arról, hogy azok, a kik az evangéliumokat írták, hívő, de egyszerű emberek voltak, holott a buddhisták rendkívül magas kulturája erős biztosíték lehet alaposságukra.

Végtelen és új viziókat nyit meg előttünk ez az indus evangélium. Látjuk Krisztust, a ki a sors csodás határozmányai

